

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
YEREVAN STATE UNIVERSITY

ԲԱՆԲԵՐ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱ, ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
ВЕСТНИК ЕРЕВАНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
СОЦИОЛОГИЯ, ЭКОНОМИКА
BULLETIN OF YEREVAN UNIVERSITY
SOCIOLOGY, ECONOMICS

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ
SOCIAL SCIENCES

№ 3 (18)

ԵՐԵՎԱՆ - 2015

«ԲԱՆԲԵՐ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱ, ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ»
«BANBER YEREVANI HAMALSARANI. SOCIOLOGIA, EKONOMIKA»
«BANBER YEREVANI HAMALSARANI. SOCIOLOGY, ECONOMICS»

Գլխավոր խմբագիր՝ Միրզոյան Հ. Ղ.

Խմբագրական խորհուրդ.

Աթանեսյան Ա. Վ., Առաքելյան Ա. Հ., Ասիկյան Ս. Ն., Ավետիսյան Լ. Վ. (*գլխ. խմբագրի տեղակալ*), Գալստյան Գ. Ս., Գոնչար Ն. Ա. (*գլխ. խմբագրի տեղակալ*), Թիվան Ա. (Գերմանիա), Խաչատրյան Ա. Վ. (*սլաշտախ. խմբագիր*), Հովակիմյան Ա. Է. (*սլաշտախ. քարտուղար*), Ղանթարջյան Ս. Լ., Մանասյան Հ. Գ., Մկրտիչյան Ա. Ե., Չորբաջյան Լ. (*ԱՄՆ*), Սահակյան Ա. Վ., Սիմոնյան Ա. Հ.

Главный редактор: Мирзоян Г. К.

Редакционная коллегия:

Аветисян Л. В. (*зам. главного редактора*), Аракелян А. Г., Асикян С. Н., Атанесян А. В., Галстян Г. С., Гончар Н. А. (*зам. главного редактора*), Кантарджян С. Л., Манасян Э. Г., Мкртичян А. Е., Овакимян А. Э. (*ответ. секретарь*), Саакян А. К., Симонян А. Г., Тилман А. (*Германия*), Хачатрян А. К. (*ответ. редактор*), Чорбаджян Л. (*США*)

Editor-in-chief: Mirzoyan H. Gh.

Editorial Board:

Arakelyan A. H., Asikyan S. N., Atanesyan A. V., Avetisyan L. V. (*Deputy editor-in-chief*), Chorbajyan L. (*USA*), Galstyan G. S., Khantarjyan S. L., Gonchar N. A. (*Deputy editor-in-chief*), Hovakimyan A. E. (*Executive Secretary*), Khachatryan A. K. (*Managing Editor*), Manasyan H. G., Mkrtichyan A. E., Sahakyan A. K., Simonyan A. H., Tilman A. (*Germany*)

ՄՈՑԻՈՂՈԳԻԱ

ՀՀ ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՑԻ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

ՅՈՒՆԻԿՆԱՆ ՄԵԼՔՈՒՄՅԱՆ

ՀՀ հանրակրթության համակարգը վերջին տարիներին ինտենսիվ բարեփոխումների է ենթարկվում: Խոսքն ինչպես ծրագրային փոփոխությունների մասին է, այնպես էլ կազմակերպարավական փոխակերպումների: Այս շարքում առանցքային կարևորություն ունի ավագ դպրոցների համակարգի ստեղծումը: Հայեցակարգով նախատեսված է, որ ավագ դպրոցների գործառույթներից մեկը պետք է լինի մասնագիտական կողմնորոշումը: Տվյալ հոդվածում կքննարկվեն ավագ դպրոցում մասնագիտական կողմնորոշում ապահովելու հնարավորություններն ու հեռանկարները:

Ինչպես նշում է Ռ. Շաուլը Պ. Ֆրեյրեի գրքի նախաբանում. «Կրթական գործընթացը չեզոք չի լինում: Կրթությունը գործառում է կա՛մ որպես կրտսեր սերնդի մուտքը գործող համակարգի տրամաբանության մեջ դյուրինացնող գործիք, կա՛մ դառնում է «ազատության պրակտիկա»՝ կանանց և տղամարդկանց համար իրականության մեջ քննադատաբար և ստեղծարար գործառելու միջոց...»¹:

Նմանապես ավագ դպրոցում դեռահասների մասնագիտական կողմնորոշման գործընթացը լուրջ մարտահրավեր է հասարակության և կրթական համակարգի համար: Այն միանգամայն տարբեր նպատակներ կարող է հետապնդել: Բիարկե, մասնագիտական կողմնորոշման գերնպատակ են աշխատուժի վերարտադրությունը և տնտեսության զարգացումը: Մակայն մինչ դրան հասնելը անհրաժեշտ է առանձնացնել մասնագիտական կողմնորոշման հետևյալ ռազմավարությունները: Առաջին և առավել ակնհայտ ուղղությունը աշակերտի ունակություններին և հակումներին համապատասխան մասնագիտության ընտրությունն է, որը ենթադրում է աշակերտի ունակությունների և հակումների բացահայտման համար կրթական բարենպաստ պայմանների ստեղծում, աշակերտին համապատասխան մասնագիտության ընտրության ուղղորդում և աշխատաշուկայում իր համար աշխատատեղ որոնելու հարցում շուկայական մեխանիզմներին ապավինում:

¹ **Freire P.**, Pedagogy of the oppressed, The continuum international publishing group, New York, 2005, p. 34.

Հաջորդ տարբերակը աշխատաշուկայի պահանջներին համապատասխանող մասնագիտության ընտրության ուղղորդումն է՝ հաշվի առնելով թափուր աշխատատեղերը և ապահովելով աշակերտների ապագա զբաղվածության բարձր հավանականությունը: Եվ երրորդ ուղին ուղղորդումն է դեպի նորարարական մասնագիտություններ, որոնք կապահովեն հասարակության՝ տնտեսական, սոցիալական և գիտական հետագա զարգացումը: Այս ուղին առավել ռիսկային է, քանի որ վերաբերում է սոցիալական և տնտեսական կանխատեսումներին և ընդամենը հավանական բնույթ ունի:

Իհարկե, նշված երեք նպատակները երբեք իրարից անկախ և բացառապես առանձին հանդես չեն գալիս մասնագիտական կողմնորոշման և աշխատուժի վերաբաշխման գործընթացում: Սակայն յուրաքանչյուր համակարգ ունի այս կամ այն գերակայությունները:

Անդրադառնալով մասնագիտական կողմնորոշման վերաբերյալ առկա գիտական մոտեցումներին՝ կարելի է առանձնացնել մասնագիտական կողմնորոշման տեսության հիմնադիր ամերիկացի գիտնական Ֆ. Պարսոնսի եռագործոն մոդելը², որը հիմնականում ճանաչողատեղեկատվական բնույթ ունի: Նրա կարծիքով, մասնագիտության ընտրությունը պետք է հիմնվի՝

- սեփական անձի, հակումների, ունակությունների, հետաքրքրությունների, ռեսուրսների և այլ որակների մասին հստակ պատկերացումների վրա,

- գործունեության տարբեր բնագավառներում հնարավորությունների և հեռանկարների, փոխհատուցումների, առավելությունների և թերությունների, հաջողության հասնելու պահանջների և պայմանների ճանաչման վրա,

- նշված երկու գործոնների հիմնավորված և ճիշտ համադրության վրա:

Կառուցվածքաբանական տեսություններում հատուկ ուշադրություն է դարձվում կյանքի փուլերին, և յուրաքանչյուր փուլում առանձնացվում է մասնագիտական կողմնորոշման վրա ազդող որոշակի գործոն, ինչպես նաև փորձ է արվում ուրվագծել ստեղծագործելու առավել արդյունավետ միջոցները³:

Ուշադրության արժանի է նաև Դ. Սուպերի՝ ես-կոնցեպցիայի ձևավորումը որպես մասնագիտական կողմնորոշման գործոն կարևորող մոտեցումը⁴: Նա առանձնացնում է անձի մասնագիտական կայացման հինգ փուլ, իսկ մասնագիտական կարիերան դիտում է դինամիկ

² Տե՛ս **Parsons F.**, Choosing a Vocation, Houghton Mifflin Company, Boston, 1909:

³ Տե՛ս **Левин К.** Юность – это не смертельно, так только кажется. СПб., 2006:

⁴ Տե՛ս **Super D.**, Career Education and the meaning of work, University of Michigan, Washington, 1976:

երևույթ՝ ընտրության հնարավորությունների չընդհատվող շղթա:

Մասնագիտական կողմնորոշումը կարելի է համարել մասնագիտական կայացման վաղ փուլում ապագա մասնագիտության անհատական ընտրության և՛ գործընթաց, և՛ արդյունք: Մասնագիտական կողմնորոշումների ձևավորումը և հասարակության մասնագիտական կառուցվածքի վերարտադրումը բազմափուլ գործընթացներ են: Դրանց ուսումնասիրությունը պահանջում է հետազոտություններ մասնագիտական կողմնորոշման համակարգում բոլոր շահագրգիռ կողմերի՝ մասնագիտական կողմնորոշմամբ զբաղվող մասնագիտացված պետական և ոչ պետական կառույցների, ավագ դպրոցների, միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատությունների, բուհերի, ինչպես նաև աշակետների, ուսանողների, ծնողների և գործատուների ընդգրկմամբ: ԵՊՀ սոցիոլոգիական հետազոտությունների լաբորատորիան 2015 թվականին իրականացրել է հետազոտություն, որի նպատակն էր ուսումնասիրել ավագ դպրոցներում աշակերտների մասնագիտական դիրքորոշումների ձևավորման մեխանիզմները, դրանց վերարտադրության օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ նախապայմանները: Դա հնարավորություն տվեց որոշակի եզրահանգումներ անելու ներկայումս ՀՀ ավագ դպրոցում մասնագիտական կողմնորոշման գործընթացի վերաբերյալ:

ՀՀ-ում ավագ դպրոցների ստեղծումը մի շարք կրթական, տնտեսական և նորարարական նպատակներ էր հետապնդում, որոնցից է սովորողների մասնագիտական կողմնորոշումը: Ավագ դպրոցի առանձնացման առանցքային նպատակը մասնագիտական կողմնորոշում ունեցող սովորողին հոսքային և ենթահոսքային դասարաններում իր ապագա մասնագիտության խորը ուսուցում ապահովելն է, ինչը ենթադրում է, որ պետությունը պետք է մասնագիտական կողմնորոշման հստակ տեսլական ունենա: Խոսքը վերաբերում է ոչ միայն բուհում կրթությունը շարունակելուն, այլև արհեստագործական ուսուցմանը, որի կազմակերպման համար ավագ դպրոցներում կարող են արհեստագործական հոսքեր բացվել՝ նման ուղղվածության կրթություն ստանալու ցանկություն ունեցող սովորողների առկայության դեպքում:

Ավագ դպրոցը հայեցակարգում ներկայացվում է որպես նախամասնագիտական կրթություն տրամադրող օղակ, որը ենթադրում է, որ հիմնական դպրոցից հետո երեխան պետք է որոշակի մասնագիտական կողմնորոշում ունենա: Սա բավական հակասական է. հիմնական դպրոցի մակարդակում մասնագիտական կողմնորոշմանը միտված գործընթացներ նախատեսված չեն. ստացվում է, որ այնքան կարևոր գործընթաց, ինչպիսին է մասնագիտական կողմնորոշումը, ավարտվում է դեռևս չսկսված: Միննույն ժամանակ ավագ դպրոցը դառնում է միջանկյալ օղակ՝ հիմնական կրթությունից դեպի մասնագիտական

կրթություն: Սա ենթադրում է, որ ավագ դպրոցների և բուհերի կապը բավականաչափ սերտ պետք է լինի: Սակայն հենակետային ավագ դպրոցների ստեղծման պրակտիկան ՀՀ-ում բավական դանդաղ է ընթանում: Այսպիսի դպրոցներ Հայաստանի բուհերից շատ քչերն ունեն:

Այսօր ավագ դպրոցում մասնագիտական կողմնորոշումը հիմնականում իրականացվում է հոսքային ուսուցման միջոցով: Այսինքն՝ եթե երեխան կրթությունը շարունակելու որոշակի նախասիրություններ ունի, նա ընտրում է այս կամ այն հոսքը: Հանրապետությունում գործում են նաև տարբեր թեքումներով դպրոցներ՝ արվեստի, սպորտի, սակայն ոչ բոլոր մարզերում են դրանք հասանելի: Ուստի ավագ դպրոցում մասնագիտական կողմնորոշման հնարավորությունները սահմանափակվում են առաջարկվող հոսքերով և ենթահոսքերով: Գործող ավագ դպրոցների մեծ մասը հիմնականում ունի 3 հոսք՝ հումանիտար, ֆիզմաթ և կենսաքիմիական: Ավագ դպրոցներում ենթահոսքեր ձևավորվում են շատ հազվադեպ: Ենթահոսքերի քիչ լինելու պատճառն առաջին հերթին տնտեսական է, այնուհետև՝ կադրային, ապա՝ ծրագրային: Ենթահոսքի ձևավորման պարագայում ԿԳ նախարարությունն առանձին ենթահոսքերի ծրագրեր և դասագրքեր չի մշակում, այդ գործառույթը մնում է դպրոցի վրա: Փաստորեն պարզ չէ, թե ով և ինչ միջոցներով պետք է մշակի ենթահոսքի ծրագիրը:

Մի կողմից հոսքային/ենթահոսքային կրթության ապահովումն ուղղված է մասնագիտական կողմնորոշմանը, իսկ մյուս կողմից տասներորդ դասարանում սահմանափակվում է երեխայի կրթությունը հոսքին/ենթահոսքին համապատասխան առարկաների ցանկով, և հետևաբար՝ այլ առարկաներ ու մասնագիտություններ ճանաչելու հնարավորությունը: Պետք է նշել, որ ըստ «Հանրակրթության մասին» օրենքի (հոդված 6, կետ 5), ուսումնական առարկաներին հատկացվող պարտադիր նվազագույն ժամաքանակը ավագ դպրոցում չի կարող լինել ընդհանուր նորմատիվային ժամաքանակի 30 %-ից պակաս: Սա նշանակում է, որ մինչև 70 % ժամաքանակը կարող է հատկացվել կամ ընտրական առարկաներին: Սակայն հետազոտությունների արդյունքները վկայում են, որ օրենքով ընձեռնված նման ճկունության հնարավորությունն իրականում չի օգտագործվում:

ՀՀ ավագ դպրոցներում նախատեսված է նաև ընդհանուր հոսք ունենալու հնարավորությունը, բայց դա շատ հազվադեպ է ձևավորվում: Վերջինս բնորոշ է գյուղական համայնքների միջնակարգ դպրոցների բարձր դասարաններին, որոնք աշակերտների բավարար քանակ չունենալու պատճառով չեն կարողանում ձևավորել հոսքեր և ենթահոսքեր: Այնինչ ընդհանուր հոսքը երեխաներին ապահովում է գիտելիքների ավելի լայն շրջանակ և մասնագիտական կողմնորոշման հնարավորություն: Մասնագիտական կողմնորոշումը դեռահասության փուլում

ենթադրում է հնարավորինս շատ բնագավառներից տեղյակ լինել, քանի որ հետագայում կարող է աշխատաշուկան պահանջի, որ շրջանավարտը այլ հարակից մասնագիտությամբ զբաղվի, մասնագիտացումը փոխի, ուրիշ աշխատանք կատարի:

Հոսքային դասարաններին վերաբերող ևս մեկ խնդիր պայմանավորված է կրթության համակարգում դրանց կարգավիճակի անհստակությամբ, ինչն իմաստագրկում է հոսքային կրթությունը: Հոսքի ընտրությունը, ոչ մի կերպ չի նպաստում երեխայի հետագա խորացված ուսումնառությանը: Ավարտական քննությունները նույնն են, որևէ սահմանափակում կամ առավելություն չկա տարբեր հոսքերի շրջանավարտների համար բուհ ընդունվելիս: Հոսքային կրթությունը չի ապահովում նաև ծրագրային ճկունություն, որը հնարավորություն կտար առարկաները դասավանդելու այն ծավալով և խորությամբ, որն անհրաժեշտ կլինի այս կամ այն մասնագիտությունն ընտրած աշակերտին: Բոլոր երեխաները, անկախ մասնագիտացումից, ստիպված են ուսումնասիրել, օրինակ, ֆիզիկա՝ տվյալ հոսքի համար նախատեսված ծրագրով: Համակարգը կարծրացած է, բոլոր դպրոցների համար՝ ընդհանուր: Դրա հետևանքով երեխաների մի մասը հիասթափվում է, կորցնում է սովորելու շարժառիթը՝ հիմնավորելով, որ դասավանդվող նյութն իրեն պետք չէ: Բնականաբար սա անպարտաճանաչ աշակերտների համար դառնում է նաև դասադրոցներից խուսափելու պատրվակ:

Ի սկզբանե բարեփոխումը նախատեսում էր ավագ դպրոցների առանձնացում ՀՀ բոլոր բնակավայրերում: Դա ենթադրում էր, որ փոքր գյուղական համայնքների երեխաները պետք է հաճախեին գյուղական կամ քաղաքային հարևան համայնքի ավագ դպրոցը, ինչը կարող էր լուրջ խնդիրներ առաջացնել՝ ֆինանսական, տրանսպորտային, ժողովրդագրական: Պակաս անհանգստացնող չէր նաև սահմանամերձ գյուղերի դատարկման վտանգը դպրոցի բացակայության պատճառով: Ուստի որոշում կայացվեց գյուղական համայնքներում պահպանել 12-ամյա կրթություն տրամադրող միջնակարգ դպրոցները: Սակայն գյուղական համայնքներում միջնակարգ դպրոցների առկայությունը ակամայից պարտադրեց, որ գյուղաբնակ սովորողները հաճախեն միջնակարգ դպրոցներ՝ փաստացի զրկվելով այլընտրանքից՝ ավագ դպրոցում սովորելու, հետևաբար՝ մասնագիտական կողմնորոշմանը համապատասխանող հոսքային կրթություն ստանալու հնարավորությունից: Ավագ դպրոցների հոսքային և ենթահոսքային կրթությունը հնարավորություն չտվեց նաև հաշվի առնելու համայնքային (քաղաքի, գյուղի) առանձնահատկությունները: Դպրոցը չունի բավական ազատություն, որ ինքնուրույն կազմի ուսումնական ծրագիրը՝ հիմնվելով տվյալ տարածքի բնակչության կարիքների և աշխատաշուկայի պահանջների վրա:

Միջազգային փորձի վերլուծությունը վկայում է, որ ավագ դպրոցում մասնագիտական կողմնորոշում ապահովելու համար անհրաժեշտ է մասնագետի հաստիք: Այս մասնագետը իրականացնում է բավական բարդ և բազմագործառույթ աշխատանք՝ ուղղորդում և կողմնորոշում է սովորողին: «Այբ» դպրոցը հանրապետությունում եզակիներից է, որն ունի մասնագիտական կողմնորոշման մասնագետ, որը երեխաների հետ զրույցների ընթացքում պարզում է նրանց հակումները, ցանկությունները, կարող է խորհուրդ տալ ինչ առարկաներ ընտրի աշակերտը, որ բուհ դիմի, ընդհուպ նշված բուհի փաստաթղթերը լրացնելու և կրթաթոշակ ստանալու հարցերում աջակցության տրամադրում:

Հաճախ աշակերտը չգիտի ինչ մասնագետ է ուզում դառնալ: Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ այսօր դեռահասների մեծ մասը, չունենալով մասնագիտական կողմնորոշման գործում մասնագիտական աջակցություն ստանալու հնարավորություն, հիմնականում առաջնորդվում է ծնողների ու հասակակիցների խորհուրդներով, ինչպես նաև հասարակական կարծրատիպերով, ուստի առավել հաճախ ընտրում է տնտեսագետի կամ իրավաբանի մասնագիտությունները՝ առանց դրանց վերաբերյալ հստակ պատկերացումների: Այս մասնագիտությունները Հայաստանում համարվում են առավել եկամտաբեր, հեղինակավոր և հեռանկարային: Ժամանակակից այնպիսի մասնագիտություններ, ինչպիսիք են գենային ինժեներիան, նանոտեխնոլոգիաները, քիմիական մոդելավորումը և այլն, երբևէ չեն հայտնվում աշակերտների տեսադաշտում և ցանկությունների շարքում: Առանց ծանոթանալու ժամանակակից մասնագիտությունների անսահման բազմազանությանը, դեռահասները ընտրություն են կատարում մասնագիտությունների շատ նեղ ցանկից:

Վերոնշյալ բոլոր խնդիրների հիմքում ընկած են մի կողմից մասնագիտական կողմնորոշման կուռ տեսլականի բացակայությունը, մյուս կողմից՝ կիրառվող մեթոդական մոտեցումների սակավությունը:

Մասնագիտական կողմնորոշման կազմակերպման տարբեր ռազմավարություններ են հայտնի: Վերջին տարիների մասնագիտական կողմնորոշմանն ուղղված գործողությունների շարքում կարելի է նշել ՀՀ քաղաքային բնակավայրերում բուհերի համապատասխան բաժինների ակտիվացումը: Բուհերի և միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատությունների ներկայացուցիչները այցելում են ավագ դպրոցներ, ներկայացնում են իրենց ուսումնական հաստատությունները, գովազդում ծառայությունները և երեխաներին ուղղորդում՝ դիմելու իրենց ուսումնական հաստատություն:

Մասնագիտական կողմնորոշման ևս մեկ ձև է ուսուցչական անձնակազմում գործնական մասնագիտական մեծ փորձ և հաջողություններ ունեցող մարդկանց ընդգրկումը:

Կան ավելի պարզ ու խնայողական տարբերակներ: Եթե աշակերտները որևէ ոլորտում հետաքրքրություններ ունեն, ապա ստանում են հանձնարարություն՝ խորությամբ ուսումնասիրել այդ մասնագիտությունը, ոլորտը, այդ մասնագիտությամբ առավել հաջողակ մարդկանց կյանքի և մասնագիտական առաջընթացի պատմությունը և հիմնավորված որոշում կայացնել:

Մասնագիտական կողմնորոշման արդյունավետ մեթոդ է անմիջապես աշխատավայրեր աշակերտական էքսկուրսիաների կազմակերպումը, որը լայնորեն կիրառվում էր խորհրդային ժամանակաշրջանում: Երբ միջին և բարձր դասարանների աշակերտներն այցելում էին տարբեր արտադրամասեր, գործարաններ, բանկեր և այլ կազմակերպություններ ու հիմնարկություններ, տեսնում տարբեր մասնագետների (բանվորից մինչև ղեկավար պաշտոն զբաղեցնող բարձր որակավորում ունեցող մասնագետ) աշխատանքը բնական պայմաններում, պատկերացում կազմում, թե ինչով է զբաղվում այս կամ այն մասնագետը, և ինչով են իրենք զբաղվելու, եթե այդ մասնագիտությունն ընտրեն:

Մասնագիտական կողմնորոշման ժամանակակից մոտեցումները հիմնվում են Ե. Կլիմովի առաջարկած «Ուզում եմ – Կարող եմ – Պետք է» բանաձևի վրա⁵: Այսինքն՝ մասնագիտության ընտրությունը կարելի է համարել արդյունավետ, եթե հաջողվել է համադրել աշակերտի ցանկությունները, ունակությունները և հասարակության պահանջարկը:

Մասնագիտական կողմնորոշման հիմնական մեթոդները կարելի է դասակարգել՝ ըստ մասնագիտական կողմնորոշման հիմնական նպատակների: Դրանք են տեղեկատվական, գովազդային և քարոզչական մեթոդները: Նշված նպատակներին կարելի է հասնել հետևյալ մեթոդական հնարքների միջոցով.

- մասնագիտական կողմնորոշման առանձին դասաժամեր ավագ դպրոցում,
- աշակերտներին տեղեկատվական գրականության տրամադրում,
- համացանցային որոնողական համակարգերի կիրառում դպրոցներում,
- դեմ առ դեմ խորհրդատվություններ,
- խմբային խորհրդատվություններ,
- տեսաֆիլմերի դիտում և քննարկում մասնագիտական կողմնորոշման մասնագետի հետ,
- էքսկուրսիաներ ձեռնարկություններ, հիմնարկություններ և ուսումնական հաստատություններ,
- հանդիպումներ մասնագետների հետ հատուկ հատկացված դասաժամերի ընթացքում,

⁵ Sk u **Климов Е.** Как выбрать профессию? М., 1990:

- ՁԼՄ միջոցով մասնագիտությունների ներկայացում:

Մասնագիտական կողմնորոշման կարևոր բաղադրիչ է նաև մասնագիտական ախտորոշումը: Այն ենթադրում է ինքնաճանաչման գործում աջակցություն փակ և բաց հարցերով՝ անհատական և խմբային գրույցներ, մասնագիտական մոտիվացիայի հարցաթերթիկներ, մասնագիտական հմտությունների և ունակությունների վերաբերյալ հարցումներ, պրոյեկտիվ թեստավորում, դիտարկումներ, միջնորդավորված ինֆորմացիայի հավաքում, հոգեֆիզիոլոգիական հետազոտություններ, մասնագիտական փորձեր, խաղային և թրեյնինգային իրավիճակների օգտագործում: Մասնագիտական ախտորոշումը հնարավորություն է տալիս բացահայտելու սովորողի հետաքրքրություններն ու ցանկությունները («Ուզում եմ») և կարողությունները («Կարող եմ»):

Աշակերտներին բարոյահուզական աջակցությունը նույնպես մասնագիտական կողմնորոշման կարևոր բաղադրիչ է, որը իրականացվում է հետևյալ մեթոդներով՝ շփման խմբեր, թրեյնինգներ, անհատական և խմբային հոգեթերապիա, դրական օրինակների, հաջողության պատմությունների ներկայացում:

Ավելի ծավալուն բաղադրիչ է մասնագիտական ընտրություն կատարելու և որոշում կայացնելու գործում աջակցությունը: Այն ենթադրում է կոնկրետ քայլերի հաջորդականության նախագծում, ընտրված մասնագիտությունը ստանալու ճանապարհին շարունակական աջակցություն, ինչպես նաև տվյալ մասնագիտությունը ձեռք բերելու այլընտրանքային ուղիների դիտարկում: Այս ընթացքում առանձնահատուկ կարևորություն է ստանում ակտիվացման մեթոդիկան⁶, որը երբեմն շփոթում են խաղի մեթոդիկայի հետ, սակայն այն իր առանձնահատկություններն ունի: Դրանք են՝ մեթոդիկայի գրավչությունը աշակերտների համար, քննարկվող հարցերով անձնական հետաքրքրվածությունը: Այն դեպքերում, երբ քննարկվող հարցերը դեռևս չեն դարձել աշակերտների համար անձնական հետաքրքրության առարկա, անհրաժեշտ է կիրառել այլ մեթոդիկաներ: Օրինակ՝ էմոցիոնալ փոխվստահության հաստատում այլ՝ ավելի պարզ և աշակերտին հոգեհարազատ խնդիրների դիտարկման և քննարկման միջոցով: Ակտիվացումը երկմակարդակ մեթոդիկա է, այստեղ համադրվում են իրական և մտացածին գործողությունների պլանները: Օրինակ՝ մասնագիտական կողմնորոշման մասնագետը և աշակերտը կարող են մտովի տեղափոխվել այլ ժամանակահատվածներ, այլ իրավիճակներ, աշխատել վերացական կերպարների հետ և այլն: Ընդունված է ասել, որ որքան ավելի արտահայտված է մտացածին գործողությունների պլանը, այնքան ավելի

⁶ St' u Глебова М. В. Методы психологической активизации продуктивной умственной деятельности учащихся // "Психология и педагогика на современном этапе". Материалы I международной научно-практической конференции. Ставрополь, 2011:

շատ են իրական ակտիվացման հնարավորությունները: Այնինչ իրական գործողությունների պլանը սահմանափակվում է իրական շատ հստակ պայմաններով և իրական գործողությունների սահմանափակ հնարավորություններով: Մասնագիտական կողմնորոշման ուղղությամբ կատարվող խորհրդատվությունը մեծապես ենթադրում է երևակայական օբյեկտների հետ կատարվող աշխատանք՝ յուրօրինակ «մտավոր գիտափորձ», որը պարունակում է աշակերտի ապագա մասնագիտական կյանքի մոդելավորում: Արտաքինապես այս ամենը զրույցի ձև ունի, սակայն զրուցակիցները հստակ գիտակցում են, ինչի մասին են խոսում: Մակայն հարկ է նկատի ունենալ, որ այս մեթոդը պահանջում է աշակերտի և խորհրդատուի առանձնահատուկ հմտություններ, տրամադրվածություն և բավական ժամանակ: Աշակերտական լսարանը պետք է նախապատրաստել ակտիվացման և երևակայական աշխատանքի համար՝ սկզբից քննարկելով ավելի պարզ օրինակներ՝ իրական գործողությունների պլանի վրա հիմնված: Եվ միայն աշակերտներին շահագրգռելուց հետո խորհրդատուն կարող է անցնել ներքին մտացածին պլանի ակտիվացման ընթացակարգին:

Ակտիվացման մեթոդիկական կարելի է դիտարկել նաև ավելի լայն առումով: Մասնագիտական կողմնորոշմանն ուղղված գրեթե յուրաքանչյուր մեթոդիկա որոշակի ակտիվացնող ներուժ ունի: Անգամ դասախոսությունը, որն ավանդաբար համարվում է ոչ ակտիվ, արդյունավետ կիրառման դեպքում կարող է ավելի ակտիվացնող լինել, քան հոգեթերապևտիկ խմբային աշխատանքը⁷, եթե դասախոսությունն իրականացվում է վերբալ և ոչ վերբալ հաղորդակցման միջոցների հմուտ համադրությամբ, ունի տրամաբանական կուռ կառուցվածք և համապատասխանում է լսարանի պատրաստվածությանը, գիտելիքներին, շահերին, ցանկություններին, կարիքներին և կարողություններին:

Համակարգչային մեթոդների կիրառումը բավականին պարզեցրել է մասնագիտական կողմնորոշման թեստային տարբերակները, սակայն ժամանակակից տեխնոլոգիաները պետք է դիտարկվեն զուտ որպես օգնող միջոց խորքային հոգեվերլուծական ռազմավարություններին: Վերջիններս վերաբերում են ինքնորոշվող մարդու ներքին մղումներին և այդ մղումների կառուցողական դինամիկայի ապահովմանը:

Մասնագիտական կողմնորոշման ընթացքում հարկ է հաշվի առնել այնպիսի երևույթներ, ինչպիսիք են «էլիտար կողմնորոշումները» կողմնորոշում դեպի ստեղծագործ և արժանապատիվ գործունեություն: Մյուս կողմից գոյություն ունեն նաև կեղծ էլիտար մղումներ, որոնք ավելի շատ ուղղված են հաջողության արտաքին բնորոշիչների ձեռքբերմանը՝ հարստություն, հեղինակություն ունեցող կրթություն և/կամ մասնագիտություն:

⁷ Տե՛ս **Сорокина Н. В.** Психология профориентации. Курс лекций. Тула, 2002:

Գաղափարահենք մասնագիտական կողմնորոշումն ուղղված է արժեքների դաստիարակությանը, աշարհայացքի ձևավորմանը: Մասնագիտական կողմնորոշման այս ռազմավարության հիմքում ընկած են իշխող պետական գաղափարները և հասարակության զարգացման գերակայությունները: Հասարակության ինդուստրիալ զարգացման փուլում մասնագիտական կողմնորոշումն ուղղված էր բանվորական աշխատուժի համալրմանն ու վերարտադրությանը, ինչը շատ հստակ նպատակներ էր դնում մասնագիտական կողմնորոշման առջև: Հետարդյունաբերական հասարակության մարտահրավերները մասնագիտական կողմնորոշման գործընթացը զրկեցին հստակ ուղղվածությունից՝ միևնույն ժամանակ ազատություն տալով աշակերտներին:

Մասնագիտական կողմնորոշման ճիշտ ռազմավարություն ընտրելու համար խիստ կարևոր է հասկանալ ինչ գաղափարներ են գերակա հասարակության զարգացման ներկա փուլում: Հնարավոր է, որ հասարակության որոշ հատվածների համար գերակա լինեն նյութական բարիքների կուտակման գաղափարները, մյուսների համար՝ որոշակի երկիր արտագաղթելու գաղափարը և այլն: Թեև նման դիրքորոշումները որպես մասնագիտական կողմնորոշման հիմքում ընկած գործոն քիչ են քննարկվում գիտական գրականության մեջ, սակայն կարող են էական ազդեցություն ունենալ անձի ինքնորոշման վրա:

ՀՀ-ում կատարված տարբեր հետազոտությունները վկայում են, որ այսօր երեխաների մասնագիտության ընտրության հարցում առանցքային դեր են խաղում ծնողները, որոնք չեն կարողանում ապահովել բավարար աջակցություն երեխաներին: Ստեղծված իրավիճակը հաղթահարելու համար, հաշվի առնելով ՀՀ կրթական համակարգի բարեփոխումների ներկա փուլը, կարելի է անել հետևյալ առաջարկությունները.

1. Իրազեկել դպրոցների ավագ դասարանների սովորողներին միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատությունների և բուհերի ընդունելության, վերջիններիս կողմից տրամադրվող կրթական ծառայությունների և ուսուցանվող մասնագիտությունների մասին:

2. Մշակել դպրոցների աշակերտների համար միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատությունների և բուհերի ներկայացուցիչների հետ հանդիպումների պարտադիր ձևաչափ:

3. Մշակել ավագ և միջնակարգ դպրոցի սովորողի մասնագիտական կողմնորոշման մեթոդաբանություն՝ օգտագործելով լավագույն փորձը (օրինակ՝ «Այբ» դպրոցի մոտեցումները), հաշվի առնելով մասնագիտությունների առկա առաջարկը, օգտագործելով երեխաների նախասիրությունների և հակումների գնահատման արդի մեթոդիկաները:

4. Նախատեսել դպրոցներում սովորողների մասնագիտական կողմնորոշման մասնագետի հաստիք:

Բանալի բառեր – մասնագիտական կողմնորոշում, ավագ դպրոց, մասնագիտական ախտորոշում, ակտիվացման մեթոդիկա

ЮЛИАНА МЕЛКУМЯН – Методические проблемы профессиональной ориентации учеников старших школ РА. – В статье представлен анализ основных подходов к профориентации в старшей школе и сформулированы методические рекомендации. Профессиональная ориентация – серьёзная задача как для общества в целом, так и для системы образования в частности. Наиболее очевидной целью профориентации является выбор учеником профессии, наиболее соответствующей его способностям. Во-вторых, речь идёт о выборе профессии, востребованной на рынке труда. В-третьих, чтобы обеспечить экономическое, научное и социальное развитие общества, необходимо стимулировать выбор инновационных профессий. Отделение старших классов общеобразовательной школы в качестве самостоятельного образовательного учреждения в РА в ряду прочих преследовало цель обеспечить профессиональную ориентацию учащихся. Старшая школа столкнулась, однако, с рядом концептуальных, организационных и методических проблем.

Ключевые слова: профессиональная ориентация, старшая школа, профессиональная диагностика, методика активизации

YULIANA MELKUMYAN – Methodic Problems of Professional Orientation of High School Pupils in RA. – This article presents the analysis of the main approaches of professional orientation at high school and formulates recommendations for high schools of Armenia. The process of professional orientation is a major challenge for society as a whole and for the education system in particular. The objectives of this process are different, and often – contradictory. The most obvious purpose of the vocational guidance is the choice of the profession, which is the most suitable to pupil's abilities. Secondly, it is about choosing a profession demanded by the labor market. Third, to ensure the economic, scientific and social development of the society, it is necessary to stimulate the choice of innovative professions. The separation of the senior classes of mainstream schools as an independent educational institution in RA aimed at the improvement of pupils' professional orientation system. However, the high school faced different conceptual, organizational and methodological problems.

Key words: professional orientation, high school, vocational diagnostics, activation technique

**ՀԱՄԱՐԱԿԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ ԿԱՊԵՐԻ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՄԱՑԱՆՑՈՒՄ ԿԱՍ PR 2.0**

ՆՎԱՐԴ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

Այսօր մենք մի նոր երևույթի՝ համացանցի սրընթաց զարգացման ու տարածման ժամանակակիցներն ենք: Համացանցը հաղորդակցման նոր տեխնիկական միջոց է, որը զգալիորեն գերազանցում է մինչ այդ հայտնագործված միջոցները տեղեկատվության փոխանցման արագության ու հնարավորությունների առումով:

Ըստ ՄԱԿ-ի Միջազգային էլեկտրոնային կապի միության տվյալների՝ այսօր աշխարհում համացանցից օգտվողների թիվը արդեն հասել է 3.200.000.000-ի, որը աշխարհի բնակչության գրեթե կեսն է (աշխարհում ապրում է 7,2 մլրդ մարդ): Վերջին 15 տարիների ընթացքում համացանցի օգտատերերի տեսակարար կշիռը ավելացել է գրեթե 7 անգամ՝ աշխարհի բնակչության 6,5 %-ից հասնելով 43 %¹:

Համացանցի զարգացումը պայմանավորված է տեղեկատվության ստեղծման և սպառման ծավալների աճով, նախևառաջ լայն զանգվածներին ուղղված տեղեկատվության, այսինքն՝ այդ գործընթացներում բնակչության ավելի ու ավելի մեծ զանգվածների ներգրավմամբ: Ցանցային հաղորդակցական տեխնոլոգիաները խթանում են սոցիալական բազմաթիվ գործընթացներ՝ այս կամ այն չափով ներազդելով հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտների վրա:

Ցանցային հաղորդակցման միջոցները՝ որպես սոցիալական գոյացություն, փաստորեն, մարդկանց փոխազդեցության ապահովման նորագույն ձևեր են, որոնք երկակի բնույթ ունեն. ընդլայնելով անհատների փոխազդեցության ծավալն ու բովանդակությունը՝ ցանցային հաղորդակցման միջոցները միաժամանակ ավելի են բարդացնում սոցիումը՝ նվազեցնելով սոցիալական հաղորդակցությունների և սոցիալական համակարգի կայունությունը:

Համացանցը փոփոխել է և շարունակում է փոխել աշխարհը: Այդ գործընթացներն ինչպես դրական են, այնպես էլ բացասական:

Համացանցի զարգացմամբ պայմանավորված դրական փոփոխություններից առաջինն այն է, որ աճել է տեղեկատվական ռեսուրսների հասանելիությունը բնակչության լայն զանգվածների համար: Իսկ

¹ Տե՛ս ՄԱԿ-ի Միջազգային էլեկտրոնային կապի միության մամուլի հաղորդագրությունը՝ http://www.itu.int/net/pressoffice/press_releases/2015/pdf/17-ru.pdf

բացասական փոփոխությունների թվին են դասվում տեղեկատվական անհավասարության տարածումը, գիտակցության կարծրատիպացումը, մանիպուլյացիոն տեխնիկաների կիրառման հնարավորությունների ավելացումը: Սակայն, բացի նշված բացասական փոփոխություններից, չի կարելի անտեսել նաև այն փաստը, որ մեր հասարակությանը բնորոշ բացասական միտումները հաճախակի իրենց արտացոլումն են գտնում նաև համացանցում: Տեղեկատվական պատերազմները, տեղեկատվական ահաբեկչությունը, համացանցային դիվերսիաները և հանցագործությունները, հոգեբանական կախվածությունը թեպետ համացանցի ծնունդ չեն, սակայն վերջինս դրանց կենսական նոր ուժ է հաղորդում: Համացանցը նաև խորացնում է իրական կյանքում առկա սոցիալական հակասությունները: Ինչպես հայտնի է, համակարգի ցանկացած բարդացում խարխուլում է դրա կայունությունը: Այսինքն՝ արդիական են դառնում տեղեկատվական անվտանգության հիմնահարցերը:

Ըստ Մարշալ Մաքլուենի հայտնի ասույթի՝ հաղորդակցության միջոցն է մեծապես պայմանավորում հաղորդակցության բնույթն ու բովանդակությունը. համացանցի պարագայում ևս այս դրույթը ճշմարիտ է:

Համացանցը՝ որպես նոր սերնդի զանգվածային հաղորդակցման միջոց, մեղիամիջավայր ներմուծեց յուրահատուկ բնութագրիչներ: Եվ թե անցյալ դարի վերջին համացանցային լրատվամիջոցները ավանդական մեդիայի էլեկտրոնային տարբերակներ էին, ապա նոր հազարամյակի սկզբում որակական զգալի բեկում տեղի ունեցավ: Մասնագիտական գրականությունում այդ երևույթը ստացավ «Web 2.0 հայեցակարգ» անվանումը²:

Web 2.0 տեխնոլոգիաների հիմնական առանձնահատկությունն այն է, որ համացանցի օգտագործումը ոչ միայն հաղորդակցական միջավայր է, այլև հարթակ:

Այսպիսով՝ Web 2.0-ն տարբերվում է 1990-ականների համացանցից առավել արտահայտված ճկունությամբ, ինտերակտիվությամբ և օգտվողների ակտիվ ներգրավմամբ:

Web 2.0 տեխնոլոգիաներին հատուկ են սոցիալական ցանցերի լայն տարածումը, հաճախորդների կողմից կայքերի բովանդակության ձևավորումը և զարգացումը, համատեքստային գովազդի կիրառումը, տեսա- և աուդիոհոսքերի լիարժեք օգտագործումը և այլ տեխնոլոգիաներ, որոնք տարբերում են Web 2.0-ն՝ 1990-ականների համացանցից, որն ասոցացվում է ստատիկ կայքի՝ Web-բրոջուրի հետ: Մերօրյա ինտերնետը սոցիալական ցանց է, միայնց հետ շփվող անհատների համակցություն:

Web 2.0-ի ամենաակնառու ձեռքբերումը սոցիալական մեդիայի ստեղծումն է, որտեղ բովանդակության հիմնական չափաբաժինը

² Տե՛ս <http://newsroom.fb.com/Key-Facts>

պատկանում է հենց օգտատերերին: Ըստ Մ. Բուդոլակի սահմանման՝ «սոցիալական մեդիաները էլեկտրոնային ՁԼՄ-ի նոր տեսակ են, որտեղ համացանցից ցանկացած օգտվող կարող է մասնակցել սոցիալապես արժեքավոր, լայն լսարանին հասցեագրված՝ պարբերաբար տեղեկատվություն ստեղծելու, պահպանելու և տարածելու գործընթացներին»³:

Ըստ Դ. Բրեքենրիջի՝ «սոցիալական մեդիան ցանկացած ծառայություն է, որը համացանցը օգտագործում է մարդկանց շփումն ուժգնացնելու (ֆասիլիտացիայի) նպատակով»⁴: Սոցիալական մեդիայի կամ ցանցերի առավել արտահայտված տեսակներն են՝ «Facebook», «YouTube», «Myspace», «Twitter», «Google+» և այլն:

Սոցիալական մեդիաները՝

- փոքրացնում են աշխարհագրական հեռավորությունների նշանակությունը,
- թույլ են տալիս բավականաչափ մեծացնել կապերի թիվն ու ակտիվացնել կոմունիկացիաները,
- նախաստում են կոմունիկացիոն ինտերակտիվության հնարավորությունները լիովին օգտագործելուն,
- թույլ են տալիս հաստատել կապեր, որոնք մինչև վերջին ժամանակներս մասամբ հնարավոր չէին կամ բոլորովին այլ որակի և մակարդակի էին,
- ինչպես նաև թույլ են տալիս մի քանի անգամ մեծացնել կոմունիկացիաների արագությունը:

Սոցիալական մեդիան այսօր արդեն ավանդական ՁԼՄ-ին լուրջ մրցակից է: Եվ եթե ռադիոն 50 մլն օգտվող ներգրավեց 38 տարում, հեռուստատեսությունը՝ 13, ինտերնետը՝ 4, իսկ I-pod-ը՝ 3 տարում, ապա Facebook-ը 50 մլն օգտվող ուներ արդեն 3 ամսում, իսկ մեկ տարուց ավելի քիչ ժամանակահատվածում՝ 200 մլն օգտատեր:

2011 թվականի սեպտեմբերին Մարկ Յուկերբերգի ընկերության պաշտոնական կայքում տեղադրվեց տեղեկություն, որ Facebook-ը հաղթահարել է 800 մլն-ի շեմը: Եվ ինչպես կատակում են ոլորտի մասնագետները, եթե Facebook-ը լիներ պետություն, այն բնակչության թվով կլիներ երրորդը:

Համաձայն Facebook-ի պաշտոնական տվյալների՝ ամբողջ աշխարհում Facebook-ի ակտիվ օգտատերերի թիվը 2014 թվականի վերջին եռամսյակի դրությամբ եղել է 1.380.000.000⁵:

2015 թվականի օգոստոսի 28-ին Մարկ Յուկերբերգը իր պաշտոնական էջում գրեց, որ օգոստոսի 24-ին՝ մեկ օրվա ընթացքում Facebook այցելուների թիվը կազմել է 1 մլրդ:

³ Будолок М. С. Понятие «социальные медиа» // "Петербургская школа PR: от теории к практике". Выпуск 7. СПб., 2009, с. 18.

⁴ D. Breakenridge, PR 2.0: new media, new tools, new audiences. N.Y.: FT Press, 2008, P. XVIII.

⁵ Տե՛ս <http://www.rosbalt.ru/business/2015/01/29/1362169.html>

Հայաստանը ևս անմասն չի մնում այդ գործընթացներին:

«Ռեգիոն» հետազոտական կենտրոնի կատարած ուսումնասիրության արդյունքների համաձայն՝ Հայաստանում 2013 թ. նոյեմբերի դրությամբ Facebook սոցիալական ցանցն օգտագործողների թիվը մոտ 560 հազար էր, իսկ արդեն 2014 թ. դեկտեմբերին օգտատերերի թիվը հասնում էր 740.000-ի⁶: Այսպիսով՝ ներկայումս Facebook-ից օգտվում է մեր հանրապետության բնակչության մոտ 20 %-ը (ամեն 5-րդ բնակիչը) և ինտերնետ օգտագործողների մոտ կեսը (43 %-ը)⁷:

Այսօր համացանցը և մուլտիմեդիան հաղորդակցական գործունեության իրականացման նոր հնարավորություններ են ընձեռում: Web 2.0-ի նման զարգացումը թիրախային լսարանի և ազդեցության աղբյուրների հետ շփվելու նոր կանոնների և նոր գործիքների կիրառման պահանջ է ձևավորում:

Եվ այդ պահանջին ընդառաջ՝ մի խումբ մասնագետներ առաջարկեցին հաղորդակցությունների կառավարման նոր գաղափար, որը կմիավորի PR-ը, մուլտիմեդիան և համացանցը: Այդ մասնագետներից Բրայեն Սոլիսը 1990-ական թվականներից սկսեց զարգացնել PR 2.0-ի հայեցակարգը:

Դեյրա Բրեքենրիջը PR 2.0-ն դիտում է որպես նոր փիլիսոփայական մոտեցում և մարդկանց հետ նորովի աշխատելու հնարավորություն, խաղի կանոնների փոփոխություն և PR մասնագիտության նորացված և բարելավված տարբերակ:

Այս առնչությամբ որոշ հետազոտողներ սկսում են խոսել հասարակայնության հետ կապերի որակական փոխակերպումների՝ PR 2.0 հայեցակարգին անցնելու մասին⁸:

Web 1.0-ում բովանդակությունը ձևավորվում և կառավարվում է մասնագետների կողմից: Լսարանին ներկայացվում է տեղեկություն՝ ընթերցելու համար: Այս փուլում PR գործունեությունը համացանցում հիմնականում իրականացվում է կայքերի ստեղծմամբ և առաջխաղացմամբ: PR-ի գործիքներն են *իմիջային PR հաղորդագրությունները* (գործունեության, կառուցվածքի, պատմության, գործընկերների, առաքելության, նվաճումների, աշխատակիցների վերաբերյալ տեղեկությունները, նորությունները, կորպորատիվ հրապարակումները, լուսանկարները, տարբերանշանը, կարգախոսը և այլն):

Web 2.0 փուլում համացանցից օգտվողների համար ստեղծվում է հնարավորություն ինքնուրույն ձևավորելու բովանդակությունը: Այդ հաղորդակցական հնարավորությունների շրջանակում PR գործու-

⁶ Տե՛ս http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=13686

⁷ Տե՛ս «Ֆեյսբուքը Հայաստանում. օգտատերերն ու օգտագործումը», Հայաստանում ֆեյսբուքի օգտատերերի շրջանում անցկացված հարցումների տվյալներ, «Ռեգիոն» հետազոտական կենտրոն, http://www.regioncenter.info/static/FB_users_and_using2013_ARM.pdf

⁸ Տե՛ս **D. Breakenridge**, նշվ. աշխ.:

ներությունն ուղղված է ինքնաներկայացման, արդիականացման ապահովմանը՝ բլոգոլորտում և սոցիալական ցանցերում ներգրավված լինելու շնորհիվ:

Սոցիալական ցանցերի հանրաճանաչությունը բացատրվում է նրանով, որ դրանք թույլ են տալիս ազատել հաղորդակցությունները սոցիալական ինստիտուտների «վերահսկողությունից» և լայնացնում են չինստիտուցիոնալացված փոխազդեցությունների պրակտիկան: Սոցիալական ցանցերում հաջողակ PR-ի կարևոր, եթե ոչ կարևորագույն գործոններից մեկն է մարդկանց համար հետաքրքիր լինելու ունակությունը: Դա չափելի երևույթ է: Բավական է հաշվել հաղորդագրություններին տրված «լայքերի» քանակը, կամ՝ որքան ռետվիտներ կամ մեկնաբանություններ են կուտակվում այս կամ այն գրառման ներքո, որքան են տարածում այդ գրառումը: Սոցիալական ցանցերում PR-ի ևս մեկ առանձնահատկությունն է անընդհատ ներկայության ռեժիմում աշխատանքը, այլ ոչ թե առանձին ֆլայտներով ներկայանալը: PR 2.0 մոդելում անհրաժեշտ է լինել ամենուր, որտեղ քո կամ կազմակերպության վերաբերյալ քննարկում է ծավալվում: Եվ ընդհանրապես չկա անհրաժեշտություն հաշիվ (account) ստեղծելու կամ գրանցված լինելու բոլորի ցանցերում: Այժմ գոյություն ունեն ծրագրեր, որոնք թույլ են տալիս մոնիթորինգի ենթարկել այլ ցանցերում կամ բլոգներում կատարված գրառումները, արտահայտված կարծիքները և դրանց երանգավորումը:

Սոցիալական ցանցերում PR-ի պարտադիր ուղղություն պետք է լինի բացասական տեղեկությանը արձագանքելու մշակված ծրագիրը: Շատ կարևոր է պատրաստ լինել քննադատությանը, քանի որ բացասական արձագանքները կարող են ի հայտ գալ յուրաքանչյուր վայրում և ցանկացած ժամանակ:

Սոցիալական ցանցի հիմնական PR ռեսուրսը հասանելիությունն է առանձնացված թիրախային խմբերին և տեղեկության տարածման հնարավորությունը ամբողջ թիրախային լսարանի համար միաժամանակ: Ցանցում թիրախային լսարան փնտրելու համար բավական են միայն բանալի բառերի առաջարկումը և ցանցը. այն դուրս է բերում տվյալ չափանիշներով ընտրված ցանկը:

Web 3.0 փուլում համացանցից օգտվողները ոչ միայն կառավարում են բովանդակությունը, այլև իրենք են այն գնահատում, երաշխավորում համախոհներին, սոցիալական ցանցերի միություններին: Այս փուլում PR-ի նպատակն է դառնում օգտվողների ընդգրկումը երաշխավորման ծառայության աշխատանքում և դրա շնորհիվ՝ ապրանքների և ծառայությունների առաջխաղացման մեջ: Երաշխավորման ծառայություններն օգտվողների ինքնասպասարկման ցանցեր են, որոնցում հնարավոր է թողնել մեկնաբանություններ ծառայությունների և

ապրանքների վերաբերյալ: Օգտվողը տասրալանոց սանդղակով գնահատում է գրքերը, կինոնկարները և այլն: Կուտակված գնահատականների հիման վրա ծրագիրը կառուցում է սպառողական պրոֆիլը, գնահատում է տարբեր օգտվողների պրոֆիլները և ձևավորում է նման ճաշակի մարդկանց համախոհների միություններ, որից հետո կազմակերպում է կարծիքների փոխանակում միմյանց միջև: Այս կերպ նշանակալի և արժեքավոր ստեղծագործությունները միմյանց հուշում են մարդիկ և ոչ թե համակարգիչը:

PR 2.0 թույլ է տալիս հետևել PR ծրագրերի իրականացման մասին լսարանի արձագանքներին և հնարավորություն է ընձեռում ուղղելու PR արշավը գրեթե յուրաքանչյուր պահի. այն բնութագրվում է ցածր ֆինանսական ծախսերով՝ ի տարբերություն օֆլայն PR գործունեության, տարածքային սահմանների բացակայությամբ, վիդեո- և աուդիոֆորմատներ կիրառելու հնարավորությամբ, հավատարիմ օգտվողների մասին տվյալների հավաքմամբ:

Այսօր ակտիվորեն թարմացվում են հասարակայնության հետ կապերի ավանդական մեթոդներն ու գործիքները: Առաջ են գալիս ոչ միայն թիրախային լսարանի հետ ավանդական մեդիայով չմիջնորդավորված շփման, հասարակայնության հետ ցանկացած պահին երկխոսություն ծավալելու հնարավորությունները, այլև հաղորդագրությունների նոր ձևերի (տեսահաղորդագրություն, տեսաբլոգներ, սոցիալական ցանցերում փորձագիտական կարծիքներ, մասնակցություն քվեարկությունների) կիրառումը: Այսօր PR հաղորդագրությունների ստեղծման արդիական պահանջներն են դրական, հակիրճ ձևակերպումները, «անձնավորումը», իսկ PR գործունեության նոր ձևերը և գործիքները՝ բլոգները, սոցիալական ցանցերը, սոցիալական լրագրությունը, որը լուրջ կշիռ է ստանում, քանի որ ձևափոխվում է նաև բլոգերների և լրագրողների հետ փոխազդեցությունների բնույթը: Ժամանակակից պայմաններում անհրաժեշտ է դառնում ոչ միայն կապեր հաստատելը համբավ ունեցող հեղինակների հետ՝ ապահովելով նրանց բացառիկ նյութերով, մեկնաբանություններով և միջոցառումներին հրավերներով, որոնք արվում էին ավանդական մեդիայի համատեքստում: Այսօր գոյություն ունեցող բլոգների էկոհամակարգը, այսինքն՝ տեսա-, միկրո-, հասարակ բլոգները և ֆոտոփոխանակման կայքերը թույլ են տալիս յուրաքանչյուրին հանդես գալ իբրև լրագրող:

Սակայն նոր գործիքների իրավիճակային կիրառումը սոցիալական ցանցերում PR գործունեության հաջողակ իրականացման բավարար պայման չէ: Դրա արդյունավետության բարձրացման կարևորագույն գործոն են մշտադիտարկման հետազոտությունները: Ներկայումս առկա է այս կամ ինտերնետհաղորդակցությունների արդյունավետությունն ուսումնասիրող սոցիոլոգիական և մարքետինգային հե-

տագնությունների յուրահատուկ մեթոդների մշակման և զարգացման կայուն պահանջարկ, որին պետք է արձագանքեն ժամանակակից սոցիոլոգիական կենտրոնները:

Այսպիսով, թեպետ որոշ չափով PR 2.0-ն վերադարձ է հասարակայնության հետ կապերի աղբյուրներին, երբ թիրախային լսարանի հետ անձնավորված շփումը PR մասնագետի առօրյա աշխատանքի պարտադիր տարրն էր, այնուամենայնիվ PR գործունեությունը թարմացվում է, առաջ են գալիս PR ծրագրերի նոր տեսակներ և գործիքներ, բայց PR-ի իմաստն ու էությունը մնում են նույնը՝ հասարակայնության հետ բարիդրացիական, վստահելի հարաբերությունների, կապերի ստեղծումը: Մրցակցության պայմաններում ընտրությունը սովորաբար կատարվում է նրա օգտին, ում հավատում են, իսկ հավատում են նրան, ում ճանաչում են:

Բանալի բառեր – *համացանց, հաղորդակցություններ, սոցիալական ցանցեր, հասարակայնության հետ կապեր, սոցիալական մեդիա*

НВАРД МЕЛКОНЯН – Особенности связей с общественностью в Интернетe, или PR 2.0. - В статье рассматриваются особенности и динамика развития Интернета как основного средства массовой коммуникации в современном мире. Обращается внимание на происходящие в виртуальных коммуникациях количественные и качественные изменения, обусловленные концепцией Web 2.0, на роль и значение сетевых средств коммуникаций, социальных медиа и социальных сетей в различных сферах общественной жизни.

Представлены официальные данные, опубликованные международными и армянскими исследовательскими агентствами за последние два-три года, относительно интенсивного роста численности пользователей Интернета и социальных сетей. Этот рост отражает количественные изменения, в результате приводящие к качественным трансформациям в сфере коммуникаций и связей с общественностью.

Ключевые слова: *Интернет, коммуникации, социальные сети, связи с общественностью, социальные медиа*

NVARD MELKONYAN – The Features of Public Relations on the Internet or PR 2.0. – The article reviews the features and dynamics of Internet development as the main means of mass communication in the modern world. The author draws attention to quantitative and qualitative changes in virtual communication due to the concept Web 2.0, and the role and meaning of network communication tools, social media and social networks in various spheres of social life. The article presents official data published by international and Armenian research agencies in the last 2-3 years concerning the growth in the number of the Internet and social networks users, which is a reflection of quantitative changes leading to qualitative transformations in communication and public relations.

Key words: *Internet, communications, social network, public relations, social media*

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ КОЛИЧЕСТВЕННЫХ МЕТОДОВ В СОЦИОЛОГИИ

МАРИЯ ЗАСЛАВСКАЯ

Прежде чем обратиться к специфике преподавания количественных методов в социологии, рассмотрим особенности ситуации, связанной с коренными реформами в системе образования, в частности высшего, которая сложилась на постсоветском пространстве. Реорганизация высшей школы в соответствии с Болонскими принципами, отсутствие национальных доктрин, недостаток финансирования и ряд иных явных и скрытых факторов создали хаос в системе высшего образования.

Хотя Болонские принципы на первый взгляд прописаны достаточно четко и сводятся в основном к таким положениям, как двухуровневое обучение, кредитная система, контроль качества, расширение мобильности, обеспечение трудоустройства выпускников и привлекательности европейской системы образования¹, тем не менее реорганизация в постсоветских странах понимается гораздо шире. Чаще всего как трансформация «традиционного» образования, «направленного на накопление знаний, умений, навыков», в «процесс развития личности»², или так называемое инновационное образование. Традиционную систему обвиняют в авторитарности, неспособности развивать творческое мышление, подавлении самостоятельности обучаемого и ограниченности, заключенной во всего лишь трафаретной передаче знаний. Согласно же современной дидактической системе, выросшей на идеях Д. Дьюи, основа педагогического процесса заключена в удовлетворении потребностей и интересов обучаемых с целью развития их творческих способностей и креативного мышления. По мнению ряда авторов, «новшества последних лет аккумулируются в таких категориях, как гуманизация, открытость, гуманитаризация, дифференциация, диверсификация, стандартизация, многовариантность, многоуровневость, фундаментализация, компьютеризация, информатизация, непрерывность, модернизация, моделирование, проектирование и др.»³.

При этом основной тенденцией современного высшего образования принято считать его гуманизацию, т.е. «...закладывание в личности способности к саморазвитию, культивированию импульса к самосовершенствованию, субъектом и движущей силой которого является сама личность»⁴. В свете подобных идей

¹ См. **Кислицын К. Н.** Болонский процесс как проект для Европы и для России // «Знание. Понимание. Умение», 2010, № 11.

² **Селиванов В. С.** Основы общей педагогики: Теория и методика воспитания. М., 2008, с. 48.

³ **Курманов А. В.** Использование инновационных образовательных технологий как ключевой критерий развития личности педагога // «Инновационное образование: теория и практика. Материалы международной научно-практической конференции. Минск, 2011, с. 115.

⁴ **Кукушкин В. С.** Теория и методика воспитательной работы. Ростов-на-Дону, 2002, с. 28.

некоторые авторы даже предлагают такие цели высшего образования, как помощь «каждому студенту правильно осознать и оценить плюсы и минусы своего характера, уровня интеллекта и вызвать стремление к его совершенствованию»⁵. Отнюдь не умаляя значимости вышеприведенных целей образовательного процесса в высшей школе, должны признать, что подобная нацеленность на потребности личностного развития студента часто приводит к обделению вниманием такой важной компоненты образования, как передача знаний, опыта предыдущих поколений и совершенствование механизмов, способствующих их интернализации.

Рассмотрим это явление на примере модных ныне инновационных технологий преподавания. «К инновационной составляющей преподавания, как правило, относят технологию коллективного взаимообучения, игровые технологии, технологии полного усвоения, проблемного и проектного обучения, организации рефлексивной деятельности, создания коллектива и т. д.»⁶. Иными словами, инновационное образование заключается в «личностном подходе», развитии творческого или «креативного мышления», переходе от концепции передачи и накопления знаний к концепции развития личностных качеств, направленных на самообразование и саморазвитие⁷. Чаще всего необходимость введения инновационного образования связывается с ускоряющимися темпами приращения знаний в современных обществах. Между тем возникает противоречивая ситуация, связанная с «внутренним конфликтом институтов инновации и образования, поскольку институт образования по сути своей консервативен. Чтобы транслировать знание, необходимо достичь его определенной устойчивости»⁸. Действительно, нельзя не согласиться с проф. А.М.Новиковым, который считает, что «система образования по своей природе консервативна. Она не может и не должна “шарахаться” из стороны в сторону в зависимости от политической, экономической и т. п. конъюнктуры»⁹. По мнению ученого, любые нововведения необходимо тщательно подготавливать, выверять и проводить согласно требованиям научного эксперимента¹⁰. А. М. Новиков считает, что «инновации должны быть продуманными, выверенными, научно обоснованными. А то, что мы имеем сегодня, – лишь мода, «трескотня по поводу “инноваций”, что ведет не к созиданию, а к разрушению»¹¹. Эта проблема наиболее зримо вырисовывается в отношении образовательного процесса в области точных наук.

⁵ Лапицкая И. В. Этический кодекс педагога // «Народная асвета» (Минск), 2004, № 4, с. 96.

⁶ Рыжанков И. М. Инновационная направленность преподавания гуманитарных дисциплин как средство повышения обучаемости студентов // «Инновационное образование: теория и практика», с. 477-481. «

⁷ См. Филипова И. Подготовка специалистов в вузе: инновационные технологии обучения // «Проблемы теории и практики обучения», 2011, № 6, с. 40-46.

⁸ Курманов А. В. Использование инновационных образовательных технологий как ключевой критерий развития личности педагога // «Инновационное образование: теория и практика», с. 115

⁹ Новиков А. М. Инновации в образовании: «за» и «против» // Там же, с. 151.

¹⁰ См. там же, с. 152.

¹¹ Там же, с. 157.

Недостаточно продуманные нововведения создают целый ряд проблем в процессе университетского обучения. Эти проблемы характерны не только для ситуации, сложившейся в Армении, равно как и в странах постсоветского пространства, но и в ряде европейских стран, активно внедряющих нововведения Болонского процесса. Приведу слова профессора Пизанского университета Стефано Гардзонио, который полагает, что «жесткое применение принципов производительности, функционирование университета как предприятия, преобладание менеджерского подхода над чисто культурно-познавательным могут быстрыми темпами привести в кризисное состояние некоторые дисциплинарные области»¹². Преподаватель университета вынужден искусственно создавать привлекательность учебной дисциплины для студента, который еще недостаточно ориентируется в своей области. Повышение интереса к предмету у студентов начинает основываться на механизмах рыночной логики, апелляции к поверхностным характеристикам, вызывающим интерес у потребителя, к которому в рыночно-ориентированной системе образования можно отнести студента. Тем самым, преподавание научных дисциплин в системе высшего академического образования начинает приобретать целевые установки привлечения как можно большего числа студентов, часто в ущерб их профессиональной подготовке. В образовательной системе, механизмы функционирования которой основаны на устоявшихся традициях и ценностях, реформационные нововведения реализуются постепенно и поддаются пошаговому управлению, измерению и нивелированию негативных последствий. В образовательных же системах, которые распространены на постсоветском пространстве, где еще не создано стабилизационное ценностное ядро для их функционирования, всякое нововведение может иметь радикальные, непрогнозируемые и не поддающиеся управлению последствия. Например, такой механизм обратной связи со студентом, как оценка студентами личности преподавателя, а не предмета или процесса преподавания, и зависимость оплаты преподавателя от оценок студента, создает противоречивую ситуацию. Прежде всего, преподаватель впадает в зависимость от межличностных отношений со студентом, что во многом негативно влияет на процесс обучения. Далее преподаватель вынужден согласно законам рынка придать своему предмету «привлекательную для студента упаковку», которая не предусматривает демонстрации таких характеристик дисциплины, как сложность, трудность усвоения, необходимость больших временных затрат и т.п. Ясно, что покупатель, особенно мало искушенный в торговле, постарается приобрести товар по возможно низкой цене и в возможно более красивой упаковке. И как следствие мы видим все более набирающий силу гламур, зрелищность в противовес содержанию. Для преподавания в области точных наук эта проблема весьма болезненна, чему служит из года в год, особенно в последнее десятилетие, уменьшающийся поток абитуриентов, поступающих на соответствующие факультеты. Об этом свидетельствуют и данные по разным вузам о проходных баллах по разным спе-

¹² **Bratti, M., Checchi, D., de Blasio, G.** Does the Expansion of Higher Education Increase the Equality of Educational Opportunities? Evidence from Italy, research paper, Bonn: IZA DP 3361. (2008).

циальностям¹³, которые достаточно ясно свидетельствуют о снижении популярности точных и естественных наук не только в Армении, но и других постсоветских странах¹⁴.

Перечень инновационных технологий в системе образования удовлетворяет самый изысканный вкус. Среди них отметим технологии развития критического мышления, проектную, развивающего обучения, проблемного обучения, игровые, интерактивные, интегрированного обучения, педагогику сотрудничества и т.д. И это далеко не полный перечень. Между тем, особенно по мнению преподавателей точных наук, изобилие образовательных методов, технологий и целевых установок на постоянную их модернизацию вовсе не гарантирует качество профессиональной подготовки студента. По словам А.М. Новикова, преподаватель «добивается успеха не песнями и плясками, не “показательными уроками”, а повседневным трудом, своей компетенцией, силой своего интеллекта и характера»¹⁵.

Все эти вопросы еще более заостряются при рассмотрении преподавания точных наук, где содержание дисциплины приобретает преобладающее значение. Конечно, проблемы формирования личности студента, всевозможные методики остаются важными, тем не менее точные науки более консервативны в том смысле, что включают в себя фундаментальную составляющую, трудно поддающуюся инновациям. Можно, конечно, из года в год пытаться по-новому доказать основополагающие математические теоремы или применять для этого игровые методы, однако польза от таких нововведений кажется весьма сомнительной.

Вопросы, связанные с преподаванием социологии в вузе, занимают особое место в дидактике. Социология – дисциплина, которая находится на пересечении гуманитарных знаний, социальных и точных наук, – требует специфических методов преподавания. Сам предмет социологии как науки вбирает в себя проблемы, связанные с трансформациями в системе образования как общественной подсистеме и их последствиями для общества. Тенденции гуманизации и гуманитаризации преподавания, стремление реализовать здесь инновационные технологии и личностный подход становятся не только технологической, но и содержательной проблемой самого предмета социологии. Дидактика преподавания социологии в вузе не могла не отразить всю противоречивость ситуации, сложившейся в системе высшего образования. Вопрос становится еще более многовекторным, когда мы обращаемся к особенностям преподавания коли-

¹³ С данными по Армении можно ознакомиться на сайте Министерства образования и науки РА (<http://www.edu.am/index.php?menu1=484&menu2=486&arch=1>), а также на сайте ЕГУ (<http://ysu.am/uploaded/2015.pdf>).

¹⁴ По словам ректора МГУ В. Садовниченко, самыми популярными факультетами МГУ остаются экономический, государственного управления и иностранных языков и регионоведения (<http://www.online812.ru/2011/08/01/003/>). Более того, этой проблемы коснулся Д. Медведев, говоря об инженерах и специалистах в области точных наук: «К сожалению, престиж этих профессий <...> очень сильно поубавился» (<http://www.online812.ru/2011/08/01/003/>). Такая же ситуация складывается и в других постсоветских странах. Так, в Казахстане конкурс на гуманитарные специальности в разы превышает конкурс на факультетах точных и естественных наук; статистику о конкурсах в различные вузы по специальностям за 2015 год см. http://www.krsu.edu.kg/abit/a_rating.

¹⁵ Новиков А. М. Указ. соч., с. 155.

качественных, формализованных, математических методов в социологии.

Преподавание количественных методов в социологии – одна из специфических проблем социологического знания, связанных со становлением социологии как науки. Специфика связана с особым методологическим противостоянием количественных и качественных методов. Как количественные, так и качественные методы основаны на в каком-то смысле противоположных парадигмах получения знания. Об этом пишет Ю. Н. Толстова: «В основе "качественно-количественного" деления исследовательских стратегий (лежат. – *М. З.*) принципы социологического реализма (количественный подход – социальная система определяет действия индивида; структурализм, структурный функционализм и т.д.) и социологического номинализма (качественный подход – действия отдельных индивидов определяют социальную систему; феноменологическая линия в социологии)»¹⁶. Социология, являясь наукой еще совсем молодой (история ее не насчитывает и двух сотен лет), находится на стадии содержательной формализации, и имеется только локальный опыт математической формализации социологического знания. Такое положение дел вызывает весьма противоречивые представления о ее возможностях. Не удивительно, что в постсоветском дискурсе социология иногда трактуется как сугубо гуманитарная наука, и применение четких формализованных, математических методов часто воспринимается как искусственный чужеродный элемент¹⁷.

О проблеме, возникающей при преподавании количественных методов, хорошо сказала Г. Г. Татарова: «Студенты, специализирующиеся в области социологии, не любят литературу, связанную с математикой. Наблюдается синдром аллергии на формулы, графики и т. д. Вместе с тем им ясно, что социологу невозможно обойтись без математического формализма и без компьютеров даже в том случае, когда он работает в так называемой качественной методологии и технике»¹⁸.

Другой вопрос: а способен ли студент-социолог полноценно освоить математические методы? В свете вышесказанного можно предположить, что на социологические факультеты поступают абитуриенты, склонные к гуманитарным наукам. Однако, как показывает опыт, математические способности студентов-социологов не настолько низки, как это могло бы показаться на первый взгляд. Проблема заключается в ином. И здесь уместно привести слова Ю. Н. Толстовой: «Студентов, неспособных полноценно освоить учебную программу, практически не существует. Такому освоению мешает не отсутствие у студента склонности к математике (для овладения материалом требуются средние человеческие способности) и не убежденность в ненужности для социолога соответствующих знаний, а наличие в его сознании некой психологической "заслонки", обуславливающей то, что он просто "не слышит" голоса

¹⁶ Толстова Ю. Н., Масленников Е. В. Качественная и количественная стратегии: эмпирическое исследование как измерение в широком смысле // «Социологические. Исследования», 2000, № 10, с. 107.

¹⁷ В западном социологическом дискурсе, наоборот, социология была связана именно с прагматикой, численными, количественными методами, а качественные методы воспринимались лишь как дополнительные. Это противостояние получило название проблемы QQ (Quality and Quantity).

¹⁸ Татарова Г. Г. Методология анализа данных в социологии (введение). М, 1999. с. 7.

преподавателя»¹⁹. Иными словами, студент изначально воспринимает математическую составляющую социологии как чужеродную этой науке компоненту. На это накладываются и особенности методов преподавания математических наук, о которых упоминалось выше. Возникает вопрос, как адаптировать преподавание математических количественных методов в образовательной программе по подготовке социологов.

Обычно математические методы включаются в программы следующих курсов: «Высшая математика», «Статистика», «Количественные методы в социологических исследованиях», «Теория и практика выборочных исследований», «Теория измерений в социологии», «Методы анализа количественных данных», «Качество социологической информации», «Методология прогнозирования в социологических исследованиях», «Методы многомерного статистического анализа социологической информации», «Моделирование социальных процессов», «Компьютерные технологии обработки социологической информации» и др. Как видим, областей применения математических методов в социологии довольно много. Основной вопрос – это научить студентов понимать насущность математических методов в социологии и уметь применять их и развивать.

В качестве одного из его практических решений Ю. Н. Толстова предлагает ввести курс «Язык математики в социологии»²⁰. Введение подобного курса представляется весьма актуальным. По словам Ю. Н. Толстовой, «суть курса должна заключаться в том, чтобы показать студенту-социологу, как в живой социологической ситуации естественным образом "вычлняются" конструкции, являющиеся объектом изучения математики»²¹. К сожалению, одним из существенных недостатков современной системы обучения в высшей школе является слабая приспособляемость преподаваемых курсов к взаимным нуждам. Поэтому, сдав курс высшей математики, студент-социолог, скорее всего, будет весьма смутно представлять, что результат социометрического опроса можно представить с использованием теории графов, что скорость изменения оценок респондентов может быть описана на языке производных функций, что механизмы поведения людей с учетом их понимания полезности описываются через язык теории игр, что кодирование ответов респондентов связано с законами математической логики, что целый ряд других социологических задач можно и должно описывать языком математики. Понимание этого социологами открывает широкие перспективы для дальнейшего использования языка математики и решения более сложных социологических проблем.

Однако введение указанного курса – лишь первый шаг в освоении студентами-социологами формализованного языка математики. Не менее важно приспособить методику преподавания количественных методов к духу гуманитарного знания.

В качестве перспективных методов внедрения формализованных знаний в общий научный кругозор социолога можно предложить следующую комп-

¹⁹ Толстова Ю. Н. Преподавание математики студентам социологам: Проблема и подходы к ее решению // «Социологические исследования», 2002, № 2, с. 111-120.

²⁰ См. там же, с. 114.

²¹ Там же.

лексную технологию, объединяющую следующие инновационные методы обучения: метод проектов в сочетании с исследовательским методом, а также игровые методы и дискуссии. Ее можно условно назвать модифицированной технологией кейс-стади. Суть этой технологии «заключается в том, что учащимся предлагают осмыслить реальную жизненную ситуацию, описание которой отражает не только какую-нибудь практическую проблему, но и актуализирует определенный комплекс знаний, который необходимо усвоить при разрешении данной проблемы. При этом сама проблема не имеет однозначных решений»²². В деле адаптации формального математического знания к социологическому видению студента эта технология имеет целый ряд преимуществ. При работе с кейсом применяются обучающие технологии постадийного характера, в результате чего «у обучающихся формируются следующие компоненты ключевых компетенций: умения решать проблемы, общаться, применять предметные знания на практике, умение вести переговоры, брать на себя ответственность, толерантность, рефлексивные умения»²³. Одним из основных методов кейс-стади является метод проектов.

Метод проектов основан на технологии обучения в сотрудничестве. Он был разработан американскими учеными Дж.Дьюи и В.Х.Килпатриком²⁴. Для его реализации необходимо выделить значимую социальную проблему, на решение которой будут направлены усилия студентов. Для развития навыков коллективной работы можно реализовывать поиск решения проблемы в группе, однако при применении данного метода возможна и индивидуальная работа. Также следует отметить, что для нужд преподавания количественных методов в социологии целесообразно реализовывать социологический исследовательский проект. Для решения задачи студенты должны применять свои знания по выработке программы социологического исследования, с разработкой исследовательских целей, задач, выдвижением гипотез, концептуализацией и операционализацией необходимых исследовательских концептов и обоснованием выбора методов социологического исследования. Исследовательская проблема должна быть заранее выбрана в рамках количественной парадигмы с возможностью реализации формализованных паттернов для ее решения. Метод решает целый ряд образовательных задач. Во-первых, как уже упоминалось, он дает возможность адаптировать математический язык к конкретной социологической проблеме. Во-вторых, позволяет применять знания из области общей и отраслевой социологии. В-третьих, стимулирует развитие когнитивных навыков и социальных коммуникативных умений. *Исследовательский метод* в органической связи с методом проектов предполагает эвристическую исследовательскую деятельность студента по сбору, обработке и презентации полученного материала. Особо отметим, что обычно реализация исследовательского проекта связана с построением формальной модели исследуемого явления, применением математических методов измерения социаль-

²² Сурмин Ю. и др. Ситуационный анализ или Анатомия кейс-метода. Киев, 2002, с. 10.

²³ Двulichанская Н.Н. Интерактивные методы обучения как средство формирования ключевых компетенций // «Наука и образование», 2015, № 9, с. 5.

²⁴ См. Полат Е. С., Бухаркина М. Ю. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. М., 2007.

ных концептов, обработкой числовой информации, применением компьютерных технологий. Более того, реализация выборочного исследования с разработкой построения выборочной совокупности и выборочного социологического исследования на микромоделли также находится в рамках применения метода проектов в сочетании с исследовательской технологией. В рамках преподавания курсов «Социальное моделирование», «Социальное прогнозирование», «Многомерный статистический анализ социологических данных» рассмотренные технологии также позволяют достичь поставленных целей. Основанная на таких базовых курсах, как «Количественные методы в социологических исследованиях», «Теория и практика выборочных исследований», «Теория измерений в социологии», «Методы анализа количественных данных», «Качество социологической информации», реализация названных выше проектов требует более высокого уровня знаний количественных методов. В дополнение к основной задаче развития навыков их применения данный метод также развивает креативное мышление и самостоятельность при принятии решений.

Игровые методы предполагают исполнение определенных ролей в ситуациях, направленных на воссоздание и усвоение общественного опыта, в котором складывается и совершенствуется самоуправление поведением²⁵. Его применение при преподавании количественных методов имеет целью научить студента оценивать проделанную работу с разных точек зрения, в частности, с точки зрения ее научной корректности, полезности, возможности реализации. Во время игры можно имитировать деловые ситуации, такие, например, как «заказчик и исследователь», «конкуренция исследовательских фирм», «проблемное поле реализации количественного исследования». Студенты могут выполнять различные роли (оценщик качества исследовательского проекта, исследователь-проектировщик, исследователь, реализующий проект и т.п.). Проектируя возможные сложности, которые могут возникнуть в их будущей профессиональной деятельности, студенты начинают чувствовать специфику формализации общественных явлений. Более того, преодолевая негативные установки относительно количественных методов, игровые ситуации повышают интерес к изучаемому предмету и мотивацию преодолеть сложности и овладеть математическими методами. «Использование разных типов игр – деловых, имитационных, ролевых для разрешения учебных проблем вносит разнообразие в течение предметного образовательного процесса... Игра стимулирует активное участие обучающихся в учебном процессе и вовлекает даже наиболее пассивных»²⁶. Критическое мышление, которое развивается при обсуждении исследовательских проектов, позволяет глубже интернализировать знание в рамках количественных методов, понять особенности применения их в социологической практике. В игровых ситуациях немаловажное место занимает *метод дискуссии*, когда студенты обмениваются идеями и мнениями. Существенное значение здесь имеет и мнение преподавателя, который может сформулировать свое видение проблемы, вызвать участников на спор, стимулировать конфликт мнений. Помимо коммуникативных навыков, данная технология раз-

²⁵ См., например, Селевко Г. К. Современные образовательные технологии. М., 1998.

²⁶ Двумичанская Н. Н. Указ. соч., с. 7.

вивает у студентов умение отстаивать свою точку зрения, слушать и уважать оппонента. Развиваются также способности к анализу ситуации, навыки выявлять проблему и применять знания для решения задачи, что, в свою очередь, помогает лучше понять логику научного исследования (в частности, в рамках применения количественных методов), создает возможность разносторонней интерпретации полученных знаний, что немаловажно для социолога, познающего специфику формальных методов в социальной реальности. Отметим, что задача интерпретировать полученные формализованные знания не менее сложна, чем формализация социальных знаний. Как показывает опыт, студенты часто демонстрируют чисто инструментальный подход к использованию математических методов, основной акцент ставя на самом процессе формализации знания. При этом вопрос интерпретации полученного знания, перевода его в гуманитарное знание часто остается открытым. Рассмотренные методы позволяют более эффективно решать указанную проблему.

Таким образом, несмотря на сложности преподавания количественных методов в социологии рассмотренные инновационные интерактивные приемы могут дать положительные результаты и сгладить определенные противоречия между технологиями обучения формализованным методам и гуманитарному знанию.

Ключевые слова: *высшее образование, традиционная система преподавания, инновационная система преподавания, методы преподавания социологии*

ՄԱՐԻԱ ԶԱՍԼՎՍԿԱՅԱ – Քանակական մեթոդների դասավանդման առանձնահատկությունները սոցիոլոգիայում – Աշխատանքում ժամանակակից կրթական համակարգում տիրող համատեքստի ներքո վերլուծված են քանակական և որակական մեթոդների ընկալման և դասավանդման այն հիմնական բարդությունները, որոնք առկա են սոցիոլոգիայում: Նշված բարդությունները նվազեցնելու նպատակով առաջարկվում են մի շարք նորարական ուսուցման տեխնոլոգիաների համակցություններ :

Բանալի բառեր – *բարձրագույն կրթություն, դասավանդման ավանդական համակարգ, դասավանդման նորարարական համակարգ, սոցիոլոգիայի դասավանդման մեթոդներ, դասավանդման նորարարական տեխնոլոգիաներ*

MARIA ZASLAVSKAYA – The Features of Teaching Quantitative Methods in Sociology. – In the paper, the main difficulties concerning the teaching of quantitative and qualitative methods in modern sociology are reviewed in the context of the situation in educational systems of countries in the post-Soviet space. Some innovative educational methods complexes are developed for solving the mentioned problems.

Key words: *higher education, traditional educational system, innovative educational system, teaching methods of sociology, innovative technologies of teaching*

КОНЦЕПЦИЯ ЦИВИЛИЗАЦИОННЫХ МАТРИЦ В МАКРОСОЦИОЛОГИЧЕСКОМ АНАЛИЗЕ СОЦИАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

ВАРДГЕС ПОГОСЯН

Общество представляет собой сложную многоуровневую систему, состоящую из относительно автономных, имеющих собственные законы функционирования подсистем: экономической структуры, социальной организации и системы духовных ценностей, причем функционирование подсистем зависит от взаимодействия всех структур, т.е. общество может определяться как целостность. В соответствии с принципом целостности, когда нельзя не только изолировать части от целого, но и отделять одни части от других, невозможно понять закономерности функционирования всей системы посредством изучения ее отдельных частей. Подобное понимание общества как самодостаточной, относительно стабильной и функционирующей во временной протяженности целостности становится принципом, дающим основания для формирования понятия цивилизационной матрицы.

Современные научные представления о мире сопряжены с понятиями поливариантности, многообразия, отрицается фатальность и телеологическая конечная заданность, признается объективное существование альтернатив и возможность выбора, но выбор этот ограничен. Выделение и более внимательное рассмотрение в социальной динамике порождаемых самоорганизационной составляющей феноменов, изучение структуры как части системного пространства, элементного состава и соответствующих динамических связей поможет понять меру такой ограниченности.

Самоорганизация, согласно классической парадигме социального знания, согласно Э.Дюркгейму, происходит по причине возникающих в процессе взаимодействия индивидов, «социальных фактов», социальных регуляторов, обеспечивающих социальный контроль. Относительно устойчивый социум существует при наличии социальных регуляторов в сочетании со сформировавшимися общими базовыми ценностями и соответствующими им социальными нормами, а также социального механизма, воспроизводящего эти ценности и нормы.

Истоки же возникновения социальных институтов, по мнению П.Бергера и Т.Лукмана, нужно искать в физической природе человеческих существ. Стремление скоординировать социальную составляющую своей жизни есть антропологическая необходимость для успешного выживания: «Внутренняя нестабильность человеческого существования вынуждает его к тому, чтобы человек сам обеспечивал стабильное окружение для своего поведения. Чело-

век должен сам классифицировать свои влечения и управлять ими. Эти биологические факторы выступают в качестве необходимых предпосылок создания социального порядка»¹.

Одной из особенностей институтов является их историчность. Институты не возникают одномоментно, для их создания процесс взаимных типизаций действий социальных акторов должен занять длительное время. Понять сущность конкретного института невозможно без изучения истории, продуктом которой он является. Исторически общество возникает единожды, но возникает не в безвремяе и не в вакууме, оно соорганизуется в определенном состоянии окружающей среды (климатический фактор), локализуясь в пространственном измерении (географический фактор), обладая первоначальной ресурсной базой. И такой ресурсный потенциал – человеческий (демографический), экономический и научно-технический (технологический) – неодинаков у различных обществ

Объединение происходит на основе потребностей, опосредствованно трансформирующихся в систему ценностей, на основе которой с течением времени формируются исторические, культурные и этнические традиции. При этом создается и функционирует политическая структура, которая отражает внутреннее социальное устройство и адекватна существующему геополитическому окружению.

Совокупность перечисленных факторов создает генотип, формирует уникальный социокультурный компонент цивилизационной матрицы конкретного общества, задавая алгоритмы его деятельности и являясь инвариантом социально-исторического развития. Цивилизационная матрица предстает как доминантный интеграл социальной, экономической и культурной сфер бытия; как системы взаимосвязанных элементов, формирующих структуру любой цивилизации. Иначе формулируя, можно сказать, что институциональная матрица являет собой те самые исходно-базовые формы, которые и сложили конкретное общество. Она инвариантна, сохраняет свою природу во временной протяженности и определяет характер развития данного общества.

В основу самой идеи легли теоретические предположения о двух (как минимум) видах экономических систем, изложенные в трудах А.Смита, К.Маркса, М. Вебера, В.Ойкена, К.Поланьи, Д.Норта. Тот факт, что особенности пути эволюции стран определяются складывающимися при возникновении общества первичными типами социальных форм, которые соответствуют специфике среды ареала, отмечается в работах Г.Бокля, К.Виттфогеля, Ф.Гизо, Л.Гумилева, Т. Жюффруа, У.Макбрайда, Л.Мечникова, Дж.Томлинсона, М.Фезерстоуна, А.Франка. В современной литературе концепция изложена, ее аспекты анализируются и положения дополняются в трудах О.Бессоновой, В.Дементьева, М.Ельчанинова, Т.Заславской, С.Кирдиной, Р.Нуреева, Ю.Семенова, В.Федотовой.

Концепция институциональных матриц, возникнув как теоретическая гипотеза в результате осмысления истории развития древних и современных го-

¹ Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. М., 1995, с. 89.

сударств, как попытка разрешения дихотомии, цивилизационно-культурологической оппозиции Восток–Запад, находится и сегодня в стадии доработки и дополнения различными исследователями: корректируется система понятий, четче определяются введенные категории, в силу чего она становится более объективной, растет соответствие научным критериям, расширяется эмпирическая и источниковая база.

Взаимосвязь и взаимодействие элементов (подсистем) социальной системы вновь актуализирует оперирование отвергаемыми постмодернистским дискурсом такими категориями, как детерминанты, доминанты, варианты, инварианты.

М.Вебер, осуществляя анализ экономической деятельности в работах «Протестантская этика и дух капитализма» (1905) и «Хозяйственная этика мировых религий» (1915), пришел к выводу о том, что в основе такой деятельности лежит аксиологическая детерминация, базирующаяся на специфических психологических и религиозных мотивах действия. Анализируя хозяйства в азиатских обществах Древнего мира, М.Вебер пришел к заключению, что капитализм существовал в этих странах и в Древнее время и в Средневековье. Но только особый этос, сформированный специфической религиозной системой, смог создать западную цивилизацию в сегодняшнем ее виде и современный капитализм. «Причинная связь обратна той, которую следовало бы постулировать с “материалистической” точки зрения»², – констатирует М.Вебер. Иными словами, высказывается оппозиционная марксистскому материализму, выраженному в вульгарной формулировке «что у тебя в кошельке, то и в голове» («классовое сознание», «бытие определяет сознание» и т.д.), контртеза, основанная на социокультурных началах, – «что у тебя в голове, то и в кармане». «Хозяйственная этика» в данном случае выходит за рамки собственно экономической жизни, определяя специфику деятельности в различных сферах больших общностей людей.

Отражением специфики социокультурной среды является этнонациональный менталитет, который детерминирован, но также подвержен изменениям. Но скорость его изменений несоизмерима с разовым внедрением инновационной технологии или одноактной сменой «де-юре» форм собственности в хозяйственном укладе. Менталитет задает алгоритмы и вектор процесса социокультурной динамики, определяет умонастроение, жизненную позицию и стереотипы поведения, обеспечивает связь времен и преемственность поколений. Прошлое входит составной частью в настоящее и будущее, проявляется и существует в них в неявном виде. «Индивид не столько мыслит сам, сколько актуализирует в себе опыт прошлых поколений, цитирует их социальный опыт мышления. Он как бы мыслит заново уже помысленное до него»³. Можно сказать, что особенности менталитета связаны с социальными представлениями и возможными, а тем более свершившимися вариантами социальных действий. В свою очередь, структурированность социального действия с вер-

² Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Избранное. Образ общества. М., 1994, с. 77.

³ Московичи С. Век толп: Исторический трактат по психологии масс. М., 1996, с. 98.

тикальной взаимосвязью всех уровней дает основания говорить о невозможности спонтанности и маргинальности социальных действий, которые в отличие от рефлексивных и инстинктивных действий осознанны априори. «Если представить себе, например, двух отдельных друг от друга субъектов, один из которых пытается сознательно воздействовать на другого, то даже отсутствие социального окружения не избавит их от необходимости учитывать культурные нормы прежнего социального опыта»⁴. Следовательно, от оценок исторического выбора прошлого в историческом сознании современников зависит их поиск вариантов будущего развития, поскольку прошлое инкорпорировано в субъекты действия, составляя их бессознательное.

В.Ядов, анализируя механизм социального действия, пришел к выводу, что он имеет как пространственные и временные параметры, так и ценностные, а «высшие уровни диспозиционной иерархии (жизненные устремления и ценностные приоритеты, детерминированные образом жизни. – **В. П.**) регулируют социальное поведение в долгосрочной перспективе, и в конкретных жизненных обстоятельствах социальное поведение может существенно корректироваться этими обстоятельствами»⁵. Этим и определяется социокультурная уникальность различных обществ, а также объясняется возникновение противоположной интеграции тенденции, все более проявляющуюся знаково по мере глобализации всех стилей жизни, борьбы за сохранение уникальности национальных культур. Прежде всего, именно уникальная культура, по мнению А.Назаретяна, выступает негэнтропийным источником локальной социальной системы⁶.

Каждое конкретное общество, таким образом, имеет принципиальное от других обществ отличие благодаря уникальному социокультурному компоненту, который является ядром институциональной матрицы и дефинирует её свойства, формирует своеобразный менталитет индивидов-сограждан общества, который, в свою очередь, определяет особенности поведенческих практик как исполнения алгоритма нормативных установок. Социокультурный компонент предстает в подобном ракурсе не просто как один из детерминирующих факторов, но, как показано нами ниже в рамках компаративного анализа, как доминанта в точках би-, полифуркации.

М.Курбанов полагает, что инвариантной основой созидательно-исторического процесса выступает общественное производство, в котором существенную роль играет сознательная практическая деятельность людей, а источник общественной жизни, с которым связано функционирование основных механизмов решения проблем человеческой жизни, изначально заложен не только в производственной, но и в нравственной организации общества⁷.

⁴ **Попов В., Щеглов Б.** Теория рациональности (неклассический и постнеклассический подходы). Ростов-на-Дону, 2006, с. 73.

⁵ **Ядов В.** Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности. Л., 1979, с. 187-188.

⁶ См. **Назаретян А.** Агрессия, мораль и кризисы в развитии мировой культуры (синергетика исторического процесса). М., 1996.

⁷ См. **Курбанов М.** Философские искания человечности и исторический процесс. Махачкала, 2002.

Г.Кауфман обращает внимание на гуманистический характер экономических ценностей: «Во всяком хозяйственном укладе противопоставляются два момента – субъективный и объективный. Выразителем субъективного момента является культурное основание, которое накладывает на объективный момент свой собственный, так сказать, отпечаток. Логически необходимые составляющие хозяйственного уклада становятся такими элементами хозяйствования, которые приходят в столкновение с сознанием человека. Вот этот отпечаток, след, оставленный культурным основанием на объективном материале, который составляет сущность хозяйственного уклада, и есть ценность»⁸.

Выявление в ходе цивилизационных исследований уникальности, обуславливающей подобную специфику, сформировало ряд научных направлений, выдвигающих в качестве детерминант различные факторы:

1. Культурологический подход (М.Вебер, В.Каволис, А.Тойнби), в рамках которого цивилизация рассматривается как особое социокультурное образование с религией в качестве основы.

2. Социологический подход (Ф.Конечны, П.Сорокин, Д.Уилкинс), изучающий социальные связи и способы взаимодействия.

3. Этнопсихологический подход (Ф.Гизо, Л.Гумилев, Т.Жуффруа), в котором понятие цивилизации связывается с особенностями этнической истории.

4. Географический детерминизм (Г.Бокль, К.Виттфогель, Л.Мечников), в котором определяющим фактором кооперации людей выступает географическая среда.

5. Мирсистемная перспектива (Ф.Бродель, И.Валлерштайн, А.Франк), в котором локально-исторические образования рассматриваются через призму планетарной системы.

6. Глобальная культурология (У.Макбрайд, Дж.Томлинсон, М.Фезерстоун), которая изучает специфику различных социокультурных кодов с позиций глобалистики.

7. Синтетический подход (Ф.Кессиди, А.Некlessа, Е.Черняк), который определяет цивилизацию как «целостную саморазвивающуюся общественную систему, включающую в себя все социальные и несоциальные компоненты исторического процесса, всю совокупность созданных человеком материальных и духовных объектов»⁹.

При таком сформированном в релевантной литературе многообразии цивилизационных подходов и плюрализме мнений о детерминирующих цивилизационные основания факторах приходится констатировать отсутствие на сегодняшний день строгого содержания в определении цивилизационной матрицы. Однако сама матрица как минимум предстает основанием социокультурной целостности бытия конкретного общества и, сохраняя собственное ядро, задает определенные пределы культурным трансформациям, в том числе и изучаемым нами процессам модернизации. Следует категорически различать

⁸ Цит. по: Герасимова Е. Ментальность в структуре ценностей и целей экономического знания // "Мультиверсум". Киев, 2007. Выпуск 62, с. 87.

⁹ Волков Ю. Политология в вопросах и ответах. М., 2001, с. 110.

структуры, составляющие цивилизационную матрицу, и факторы, которые ее определяют.

В соответствии с темой нашего исследования нам представляется целесообразным обращение именно к факторам подобного рода, делающим уместным или неприемлемым инокультурные заимствования. Мы рассмотрим наиболее очевидные и, по нашему мнению, особо значимые из них, важность и приоритетность которых в формировании когнитивных стереотипов, лежащих в основании всех видов человеческой деятельности и определяющих цивилизационное разнообразие, неоспорима.

Фактор первый – географический. Г.Бокль считал ключевыми факторами климат, пищу, почву и вид природы, констатировал по этому поводу: «Очевидно, что влияние климата, дающего человеку богатство посредством возбуждения его к труду, более благоприятно для дальнейшего развития человека, чем влияние почвы, которая тоже дает ему богатство, но делает это не посредством возбуждения в нем энергии, а в силу чисто физического отношения между свойствами почвы и количеством или качеством плода»¹⁰. По мнению Г.Бокля наиболее устойчива нецивилизационность в регионах, где изобилие пищи сочетается с отсутствием культурных соседей и потребностей в ирригации (тропики и субтропики). Благоприятные условия способствуют формированию первичных цивилизаций, но препятствуют их перерастанию в прогрессирующие, вторичные цивилизации. Общества, не встречающие чрезмерного сопротивления природы, приобретают способность двигаться вперед. При этом условия формирования имеют отношение не только к экономической, но и к политической жизни. Зона высокого плодородия почвы, жаркий климат (с ним связана потребность в растительной пище) цивилизаций Востока приводит к демографическому взрыву. Дешевизна рабочей силы, как следствие такого взрыва, формирует деспотическую политическую систему и соответствующую систему духовных ценностей, когда отличительной особенностью становится патернализм, а главной добродетелью – покорность. Эти цивилизации возникают первыми, но надолго замирают в своем развитии. «Вторичные» цивилизации, к которым Г.Бокль относит цивилизации Европы, формируются в суровом климате, при преобладании белковой пищи. В таких условиях рост населения медленный, менее резкая разница в доходах, что естественно приводит к демократическому устройству и системе ценностей, стимулирующим индивидуальную активность.

Фактор второй – экономический. Основополагающим этот фактор определяется в рамках технологического детерминизма, который связывает доминирующие в конкретном обществе технологии обеспечения жизни и возникновение соответствующих им социальных институтов. К.Виттфогель, проследившая в своих работах географическую обусловленность исторического процесса, исследовал азиатский способ производства. Изложенную в труде «Экономика и общество Китая» (1931) концепцию агродеспотии называют еще концепцией

¹⁰ Бокль Г. История цивилизаций. История цивилизации в Англии. В 2-х т., т. 1., М., 2000, с. 45.

гидравлического или ирригационного общества. Идеи существования и специфического функционирования азиатского способа производства К.Виттфогель развивает в работе «Восточный деспотизм. Сравнительное изучение тотальной власти» (1957), в которой показывает, что в обществах с «гидравлической экономикой» складывается специфическая социальная структура и соответствующая политическая система. Ниже мы вернемся к подробному рассмотрению проблемы инвариантной обусловленности азиатского способа производства, ее научной рефлексии в современных исследованиях.

Фактор третий – этнолингвистический. Несмотря на то, что язык, как и этнический состав, безусловно, влияет на формирование цивилизационной матрицы и чрезвычайно важен в процессе цивилиогенеза, внятного и удовлетворительного научного объяснения фактов, вызванных действием этого фактора, пока не получено. Косвенно его действие подтверждают концепция Н.Данилевского (первый из пяти законов основ цивилизации), идеи О.Шпенглера и А.Тойнби о лингвистических группах, когда группа родственных племен расценивается как цивилизация. Однако некоторые лингвистические группы, к примеру финно-угорская, не имеют своей особой цивилизации, но приняла активное участие в формировании, культурогенезе и европейских и азиатских цивилизаций. Следует отметить, что наибольшее число существующих сегодня цивилизаций связано с участием арийского компонента. Именно этнолингвистический фактор в совокупности с другими базовыми институтами матрицы позволяют малым нациям выживать независимо от того, имеют эти нации государственность или входят в состав полиэтнических государственных образований.

Обобщая результаты исследований на различных этапах становления науки о цивилизациях, матрицу можно определить как объединяющую масштабную группу индивидов ментальноцелостную совокупность когнитивных стереотипов, определяющих способы действия во всех общественных сферах жизнедеятельности. Инвариантную матрицу общества формируют коммуникативная составляющая (язык и письменность), технологии удовлетворения потребностей и жизнедеятельности (хозяйственный уклад) и соответствующая специфическим формам общественного сознания система сложившихся исторически социальных отношений, которые в совокупности составляют определенный генотип социального развития. Выпоняя роль координатора и интегратора жизни социума матрица реализует функцию сохранения консервативных форм жизни общества.

Осуществленный А.Тойнби анализ гибели обществ во всемирной истории показал, что одинаково деструктивны для общественных систем и имеют губительные последствия и отказ от адаптации к изменившимся условиям, неспособность парирующего ответа на возникшие риски и угрозы и волюнтаристская перестройка социальных институтов, имеющая следствием дисфункции системы.

Осуществляя структурно-функциональную деятельность в контексте социокультурной динамики, цивилизационная матрица реконструирует элемен-

ты системы, адаптируясь к изменениям среды, отторгая деструктивные инновации, и реципирует конструктивные новации. То есть речь в данном случае идет об адаптивных способностях системы, ее возможности изменяться, при этом сохраняя себя.

Обратимся к рассмотрению устойчивых в адаптивных процессах инвариантных компонентов социальных систем.

Для анализа закономерностей исторической эволюции экономики большое значение имели идеи институциональной экономической истории – прежде всего, концепция К. Поланьи¹¹. Изучая формирование индустриального общества в Западной Европе нового времени, он предложил принципиально новый подход к осмыслению теории экономических систем, создав институциональную концепцию, критикующую представления об универсальном характере рыночных отношений и утверждающую взаимосвязь социальных институтов от исторического опыта общества. Расценивая протекционизм как проявление стихийных мер общества по своей защите, Поланьи анализировал экономику в контексте функционирования других общественных сфер. Условное разделение общества на четыре сферы – экономическую, социальную, политическую и духовную – определяет его как сложное структурированное целое.

Обращаясь к экономической сфере общества, ее взаимосвязи и взаимозависимости с другими сферами общества, нельзя обойти вниманием релевантные труды К.Маркса. Неприемлемость апологетики отнюдь не означает утверждение волюнтаризма в социальной жизни и субъективизма в научном анализе. По нашему глубокому убеждению, материалистическое понимание истории не потеряло свое парадигмальное значение, а созданные К.Марксом категории достаточно адекватно отражают современную объективную реальность, современные общественные отношения, включая напряженность между трудом и капиталом. Как считает Д.Норт, К.Маркс «попытался соединить технологические изменения с институциональными изменениями. Разработка Марксом вопроса о связи производительных сил (под которыми он обычно понимал состояние технологии) с производственными отношениями (под которыми он понимал различные аспекты человеческой организации и особенно права собственности) представляла собой пионерные усилия, направленные на соединение пределов и ограничений технологии с пределами и ограничениями человеческой организации»¹².

Мы полагаем, что критика положений марксизма вполне обоснована в части постоянно доминантной роли экономического императива – возведенный в абсолют экономический детерминизм в подходе к человеку эмпирически обнаружил свою явную ограниченность. Историческая практика опровергла предположение жесткой однозначной каузальной связи между революционным преобразованием форм собственности и быстрым изменением общественного и индивидуального сознания людей.

¹¹ См. **Поланьи К.** Великая трансформация: Политические и экономические истоки нашего времени. СПб., 2002.

¹² **Норт Д.** Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М, 1997. с. 168.

Последний тезис в равной мере относится и к попыткам западнористского переустройства обществ, не принадлежащих по социокультурным и иным признакам к «эталонной» цивилизации. Немаловажной выявилась роль неэкономических факторов, совокупность которых вариативна для различных обществ и инвариантна для конкретного.

Азиатским незападным способ производства был назван К.Марксом, так как первые описания подобного способа производства были основаны на материале стран Азии, однако выяснилось, что он существовал не только в Азии, но и в Африке, и в Америке (работы А.Дробана, К.Виттфогеля, Р.Гаради, Р.Нуреева, Ю.Семенова, Н.Старикова и др.)¹³. В марксистской литературе первоначально азиатский способ производства трактовался как промежуточная формация между первобытностью и рабовладением. Однако в 70–80-х гг. XX века в советском обществоведении появились работы Л.Васильева, А.Коротяева, Н.Крадина, А.Фурсова, отражающие различия в развитии западных и восточных обществ, при этом, правда, уже выходя за рамки собственно марксистской теории. Таким образом, даже в ортодоксальном западнористском марксизме особняком стоит концепция азиатского способа производства, по существу, констатирующая прямое влияние восточных традиций и психологии на характер и уровень развития производственных отношений.

Формирование типа хозяйственного уклада как интегративной подсистемы общества зависит от детерминант социального действия, т.е. устойчивых правил, определяющих характер взаимодействия между членами общества и принципов устройства общественной жизни, определяющих массовое поведение и порождающих, провоцирующих определенные ценностные установки. Соответственно социокультурные факторы становятся доминантами в точках перехода-выбора, определяя направление и способ жизнедеятельности социума, и опосредствованно материализуются в хозяйственном укладе, формируя экономический базис общества, который детерминирует общественное развитие (в рамках локальной цивилизации наблюдаемо, эмпирически фиксируемо формационное развитие). Доминанты и детерминанты находятся в единстве и постоянно взаимодействуют; результатом подобного взаимодействия выступает многовариантность форм существования обществ.

Зависимость экономического уклада, инновационной направленности экономики и способности к модернизации от типа культуры выводят в своих работах Л.Харрисон и С.Хантингтон, доказывая, что культурная специфика разных стран оказывает влияние на их политическое, социальное и экономическое развитие¹⁴.

Факт детерминации особенностями исторического и культурно-психологического развития соответствующего общества национальной модели рынка

¹³ См., например: Семенов Ю. Об одном из типов традиционных социальных структур Африки и Азии: прагосударство и аграрные отношения // «Государство и аграрная эволюция в развивающихся странах Азии и Африки». М., 1980; Нуреев Р. Азиатский способ производства и социализм // «Вопросы экономики», 1990, № 3.

¹⁴ См. Харрисон Л., Хантингтон С. Культура имеет значение: Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу. М., 2002; Харрисон Л. Главная истина либерализма: Как политика может изменить культуру и спасти ее от самой себя. М., 2008.

нашел отражение в ряде теоретических публикаций об институциональных матрицах и специфике трансформаций постсоветского пространства (М.Ельчанинов, О.Бессонова, Т.Заславская, С.Кирдина, Р.Нуреев, В.Федотова). Фиксируемая исследователями редистрибутивная (К.Поланьи), распределительная (С.Кирдина), рентная (В.Дементьев), раздаточная (О.Бессонова), политарная (Ю.Семенов) экономика суть проявления азиатского способа производства, в котором не рынок, а сдача-раздача – это неизменные константы, а иерархическая система – это изменяемый компонент¹⁵.

Сторонники такого подхода в экономике основываются на тезисе, что всегда и одновременно существовали как рыночные, так и нерыночные экономики. Оба типа экономик зародились в глубокой древности: рыночные экономики взяли за базу межобщинные отношения обмена, в то время как раздаточные – внутриобщинные отношения сдач-раздач.

О.Бессонова поясняет это положение следующим образом: «Под влиянием определенных условий в каждой стране создается тот или иной тип отношений, формируется или рынок, или раздаток. Каждая из этих систем развивается по собственным законам, проходя стадии подъемов и кризисов. Экономическая практика обнаружила, что устойчивость любой системы достигается путем дополнения разных типов отношений в определенной логике. Опыт показывает, что в мире не существует двух одинаковых экономических систем, поскольку их многообразие зависит от доминирования одного из двух типов отношений и способов сочетания рыночно-раздаточных элементов»¹⁶.

Меняя только исторические формы своих базовых институтов, различные системы хозяйствования, рыночные и раздаточные экономики на протяжении всемирной истории и в настоящее время продолжают свое поступательное развитие безотносительно к ресурсной обеспеченности или изменениям интересов и знаний хозяйствующих субъектов. Например, Ю.Семенов прослеживает присущий российскому обществу (окончательно сформировавшийся в XIV–XV вв.) азиатский способ производства в неополитаризме СССР, оформившемся после победы Октябрьской революции 1917 г.¹⁷

Речь не идет об особых типах экономической деятельности со своими уникальными закономерностями. Социальные законы, в том числе законы экономики, реализуются своей имманентностью, но они опосредуются культурной средой с доминирующей в ней ментальностью, то есть рассмотренной нами выше цивилизационной спецификой, со своими социальными регуляторами.

В соответствии с концепцией, предложенной С.Кирдиной, обществам с Х-матрицей присущи редистрибутивная экономика, унитарное политическое устройство, коммунитарная идеология, с превалированием «Мы» над «Я», а обществам с Y-матрицей – рыночная экономика, федеративное политическое

¹⁵ См. **Бессонова О.** Раздаточная экономика как российская традиция // «Общественные науки и современность», 1994, № 3.

¹⁶ **Бессонова О.** Раздаточная экономика России: эволюция через трансформации. М., 2006, с. 18.

¹⁷ См. **Семенов Ю.** Политарный («азиатский») способ производства: сущность и место в истории человечества и России. М., 2008.

устройство и субсидиарная идеология с приоритетом «Я» над «Мы»¹⁸. Согласно С.Кирдиной, в институциональной структуре обществ действуют одновременно базовые (доминирующие) и комплементарные (дополнительные) институциональные матрицы.

Это означает, что институты рынка сосуществуют с институтами редибуции, демократия и федерация – с принципами унитарности и централизации, а субсидиарные личностные ценности в общественном сознании уживаются с ценностями коллективными, коммунитарными¹⁹. Принципиальное положение теории заключается в том, что история стран характеризуется устойчивым доминированием одной матрицы, и эта доминирующая матрица определяет рамки и пределы действия комплементарных институтов. Доминирование X или Y-матрицы имеет «вечный» характер и определяет социетальный тип общества. Доминирующая матрица означает способ социальной интеграции, найденный социумом в условиях проживания на тех или иных пространствах²⁰.

Институциональные ядра, состоящие из базовых институтов той или иной стороны институционального архетипа, не меняют своей природы на протяжении всего своего жизненного цикла. В этом своем качестве они постоянны, устойчивы и неизменны. В то же время они изменяются, но это изменение происходит на уровне форм и связано с отработкой формационных элементов либо касается только символов. Реформа одной из сфер-подсистем общества не преобразует кардинально всю социетальную систему. Последняя сохраняет интегральное качество и логику собственного развития. Как отмечает Дж.Грей: «В матрицах рыночных институтов заключены особые для каждого общества культурные традиции, без поддержки со стороны которых система законов, очерчивающих границы этих институтов, была бы фикцией»²¹.

Об опасности кардинального перестраивания большинства подсистем с последующим нарушением механизмов поддержания институционального порядка и закономерностей жизнедеятельности, когда реформы могут спровоцировать катастрофу, предупреждает А.Саакян, основываясь на концепции артефактного опосредования: «Если прежние ценности и “правила игры” достаточно глубоко укоренились в культуре или, что еще более существенно, опирались при их создании на особенности ментальности, то игнорирование исходного состояния объекта реформирования при любых экономических трансформациях чревато самыми неожиданными последствиями, как в ближайшей, так и в отдаленной перспективе»²².

Отсюда, по нашему мнению, отслеживаемые модернизационные откаты, процессы контрмодернизаций, наблюдаемая невозможность обществ, даже

¹⁸ См. **Кирдина С.** Моделирование общественных систем на основе теории институциональных матриц // «Возможности теоретического моделирования в познании сложных социальных систем. Материалы научного семинара». Выпуск 3. М., 2012, с. 10.

¹⁹ См. **Кирдина С.** X- и Y-экономики: институциональный анализ. М., 2004.

²⁰ См. **Кирдина С.** Институциональные матрицы и развитие России. Новосибирск, 2001.

²¹ **Грей Дж.** Поминки по Просвещению. Политика и культура на закате современности. М., 2003, с. 113-114.

²² **Саакян А.** Социальные закономерности становления и развития отношений наёмного труда: автореф. дис.... докт. социол. наук. М., 2007, с. 13.

конформистски мимикрируя, воспроизвести иной путь цивилизационного развития. И дело не в пассивности или незрелости национальных элит, ответственных за подобные преобразования. Действующие элиты никогда не отличаются альтруизмом и стремлением к переменам. Дело именно в том, что принципиально невозможно передать начала другой цивилизации, невозможно открытием филиала западной компании изменить экономическую систему незападного общества. В матрице концептуально заложены основы политического устройства и экономического уклада.

Азиатский способ производства как уклад жизни выработался на протяжении многих веков, сформировав культуру и дух евразийских этносов. Доминирующей чертой культурных архетипов азиатских этносов являются этатизм и патернализм. Отражением данного алгоритма в ценностных ориентациях общества является то, что в сознании народа сильное социальное государство выступает как базовая ценность. В силу своей историко-генетической обусловленности основу такого типа организации в восточной цивилизации составляют сильный правитель, жесткая вертикаль власти, четкая иерархия, приоритет исполнительной власти над законодательной, азиатский способ производства.

Таким образом, программы поведения саккумулированы исторически, а системообразующим фактором самих культурных феноменов и программ поведения выступают функциональные особенности каждого фрагментарного аспекта культуры, их жизненная полезность и востребованность. Именно локальная культура, испытывая воздействие, например, экономических институтов, обуславливает экономическое мышление и соответствующее поведение индивидов, сферу деятельности экономических субъектов, особенности рынка труда, безработицы и т.д. И игнорированием именно социокультурного фактора объясняются катастрофические последствия волюнтаристских социальных преобразований.

Со времени возникновения человеческого общества Ойкумена подразделялась на центр и периферию, состоящую из инфериорных обществ. Однако только обществам с Y-матрицей удалось в силу обусловленной вектором развития экспансии создать мировую капиталистическую систему, когда вовлеченные в эту орбиту страны оказались в разной степени, но в периферийно-колониальной зависимости, став объектами эксплуатации. Ю.Семенов по этому поводу отмечает: «Когда в эти страны в результате влияния Запада начал проникать и развиваться капитализм, то он там приобрел иной характер, чем он имел в странах центра.

Результатом супериндукции капиталистического мирового центра, как правило, становится не супериоризация, а латерализация стран периферии. Возникший в них капитализм был зависимым, был тупиковым вариантом этой формы эксплуатации человека человеком. Так стали существовать два отличных друг от друга капиталистических способа производства: капитализм центра (ортокапитализм) и периферийный капитализм (паракапитализм). В социо-исторических организмах центра продолжала существовать ортокапиталисти-

ческая общественно-экономическая формация, в периферийном мире формировалась и сформировалась паракапиталистическая общественно-экономическая параформация»²³.

Определяется такой экономической уклад многочисленными исследователями проблемы²⁴ как пара-, квази-, лже-, стопу- капитализм, ибо капитализмом западного образца в его полноценном понимании с соответствующими мотивациями, легитимными источниками прибыли, транспарентными правилами биржевой игры, реальным рынком и т.д. он не является и стать не сможет в силу вышеизложенных причин.

Мы определяем такой порядок вещей как максимально возможное приспособление периферийных доноров под нужды и потребности метропольного капитализма, бесперебойного функционирования западного капитала. Параформацией, т.е. неполноценным общественным устройством, она становится в силу тупикового пути и невозможного в перспективе развития данных культурно-исторических типов как не соответствующего собственной цивилизационной матрице, а значит, такая формация противоречит логике собственного имманентного развития и является в историческом измерении временной.

Системообразующим фактором самих культурных феноменов и программ поведения выступают функциональные особенности каждого фрагментарного аспекта культуры, их жизненная полезность и востребованность. Все они представляют исторически саккумулированный набор программ поведения, которые в реальной жизни выступают не только как формы рационального мышления, но и как конкретные поступки. На всех этапах развития системы сохраняется ее наследственное ядро, генотип, определенный набор базовых признаков, или цивилизационная матрица. Коррелятами, способными изменить алгоритм цивилизационной матрицы могут стать современный контекст событий и практика, формирующая политическую культуру членов общества; ожидания граждан страны, чем больше несоответствий, тем более активны позиции; политические перспективы и решения власти.

Выводы.

Ни одно общество не может остаться в стороне от действия экзогенных факторов, но заимствованные идеи, институты и технологии должны быть приспособлены к эндогенному этносу, с целью сохранения состояния гомеостаза отдельной социальной системы, существования собственного культурно-исторического типа. Данные матричной культуры, запечатленные в сознании людей на уровне их генетической культуры, проявляются как этнокультурные специфические черты, которые присущи только этому народу и оказы-

²³ Семенов Ю. В. И. Сергеевич, его труд «Древности русского права» («Русские юридические древности») и проблема исторического пути Руси-России // Сергеевич В.И. Древности русского права: Территория и население. В 3-х томах. Т. 1. М., 2007, с. 82.

²⁴ См., например: Беккер Г. Преступление и наказание: экономический подход // «Истоки». Выпуск 4., М., 2000; Каценелинбойген А. Цветные рынки в Советском Союзе // «Экономическая теория преступлений и наказаний». Реферат. журнал, Выпуск 4, Теневая экономика в советском и постсоветском обществах. Часть 2. М., 2002; Де Сото Э. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире. М., 2001.

вают влияние на вектор развития общества, определяя способы использования заимствованных фундаментальных открытий, уровень распространения инновационных привнесений, принятие или отторжение культурных новшеств. Социокультурная составная константа конкретного общества, будучи системообразующим компонентом, стремится к сохранению гомеостаза, состояния относительной стабильности системы. Сохраняя собственное матричное ядро, система проводит парциальную (фрагментарную), частичную модернизацию, т.е. коррекцию определенных параметров, в которых имеется отставание, с целью повышения собственной стойкости и жизнеспособности. При этом конструктивные изменения внутрисистемны и происходят в пределах существующего порядка, не уничтожая его основ, несущих институциональных структур. Относительно стойкие константы сохраняют народы и нации как целостные социальные организмы, которые развиваются путем постепенных качественных преобразований, но сохраняют при этом родовой социально-культурный генотип. Модернизация в этом случае выступает как рефлексия социальной системы на экзогенное воздействие, как средство сохранения гомеостатического, относительно стабильного, состояния системы.

В случае, если культурные коды цивилизации вообще не соответствуют решению возникших актуальных проблем, происходит ее распад. Текущий же, и достаточно часто, благодаря ускоряющимся темпам изменяющейся социальной реальности, постоянно возникающий дисбаланс в системе «среда – цивилизация» вводит цивилизационную матрицу в очередное кризисное состояние, одним из вариантов выхода из которого, как показано нами в предложенной авторской концепции, и является социальная модернизация²⁵.

Ключевые слова: *цивилизационная матрица, институциональные ядра, детерминирующие факторы, социокультурная доминанта, императивы, инвариант, социальные изменения, азиатский способ производства, социальная модернизация.*

ՎԱՐԴԳԵՍ ՂՈՂՈՍՅԱՆ – Քաղաքակրթական մատրիցների հայեցակարգը սոցիալական փոփոխությունների մակրոսոցիոլոգիական վերլուծությունում. – Հոդվածում վերլուծվում է քաղաքակրթական մատրիցների գաղափարի հիմնական դրույթները՝ սոցիալական փոփոխությունների վերլուծությունում կիրառելու նպատակով: Քանի որ հասարակական զարգացման ընթացքում երկատման փուլերով անցնելուց հետո համակարգի ինտեգրացիոն հատկությունների պահպանումը պայմանավորվում է քաղաքակրթական մատրիցի կայուն սոցիալ-մշակութային բաղադրիչներով, ապա սոցիալական արդիականացումը հանդես է գալիս որպես միջավայրի փոփոխվող պայմաններին համարժեք պաշտպանական պատասխան, համակարգի հարաբերական հեմոստազ կարգավիճակի պահպանման միջոց:

Բանալի բառեր – *քաղաքակրթական մատրից, ինստիտուցիոնալ միջուկ, գերիշխող սոցիալ-մշակութային բաղադրիչ, հրամայականներ, անփոփոխություն, սոցիալական փոփոխություններ, արտադրության սահական եղանակ, սոցիալական արդիականացում*

²⁵ **Погосян В.** Социальная модернизация: стратегия выживания. М., 2009.

VARDGES POGOSYAN – *Concept of Civilizational Matrix in the Macro-sociological Analysis of Social Changes.* – The article analyzes the main provisions of the idea of the civilizational matrix in terms of applicability in the analysis of social change. Affirming that the conservation of integrative qualities of the system after the passage of the bifurcation points in their development is conditioned by a complex of stable socio-cultural constants, components of the civilizational matrix; social modernization in this case acts as an adequate protective response to changing environmental conditions, a means of maintaining relative homeostasis system status.

Key words: *civilizational matrix, institutional core, determining factors, socio-cultural dominant, imperatives, invariant, social changes, the Asiatic mode of production, social modernization*

ТЕОРИЯ ФРЕЙМОВ КАК ЯЗЫК ОПИСАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ КОНФЛИКТОВ

СОНА САГАТЕЛЯН

Социология потеряла общество в безуспешных и многочисленных попытках "реконцептуализации-как-реанимации", мы целенаправленно и уверенно идем к потере социального, субъект, периодически исчезая, выплывает вновь, но уже в качестве актора, агента, актанта и даже вещи, мы переживаем период радикальных подозрений, сомнений и недоверия, по-новому прозвучавших в постмодернистском прочтении, боремся с разного рода эпистемологическими прививками (в то же время пытаюсь за них схватиться, как за спасательный круг), с тем же успехом вторгаемся во "вражеские" эпистемологические лагеря, доказывая то имманентность, то трансцендентальность социального, а следовательно, востребованность наших языков описания. В то же время, люди, группы ("в себе" или "для себя", группы-свидетели или группы-лица, группообразование и т.д.), классы и общества (или сообщества, или ассоциации, или метасистемы, аутопоейтические системы, виртуальные миры, сети, множественности или ассамбляжи) как продолжали бороться за ограниченные и в современных условиях крайне дифференцированные блага (или ресурсы, или капиталы, или культурные модели самовоспроизводства и т.д.), так и борются и будут бороться.

Социальная реальность трансформировалась до неузнаваемости, коренные изменения произошли с нашей картиной мира и научной рациональностью, но базовые принципы "вранья" в условиях войны, сформулированные лордом Артуром Понсоби в далеком 1928 году ни на йоту не потеряли своей актуальности¹. Легитимизация конфликтов любого типа и порядка продолжает "дирижироваться" по нотам старой доброй фальсификационной модели. Если мы продолжаем бороться за территорию, нефть, власть, деньги, информацию, статус, престиж, влияние и т.д., то что изменилось? Это тот самый исходный вопрос, на котором строятся мои дальнейшие методологические допущения. Ответ прост: изменились возможности, механизмы, технологии, ресурсы, последствия, т.е. сама механика конструирования конфликта. Следовательно, перевод анализа конфликта в язык фрейм-анализа – это попытка сфокусировать теоретическую оптику на проблемах понимания и интерпретации конфликта как события, что, в свою очередь, основывается на совокупности вопросов о том, как на уровне разных порядков наблюдения образ конфликта как референция конструируется (и тем самым понимается и воспринимается) на основе отбора, идентификации и категоризации, трансформируясь из дискретных событий в связанное, значимое, упорядоченное, считываемое нарративное повествование.

¹ См. **Arthur Ponsonby**. Falsehood in War-Time: Containing an Assortment of Lies Circulated Throughout the Nations During the Great War. London, 1928.

Начнем с обоснования актуальности затронутой проблемы (или, если словами Гофмана, с “оправданий”). Дебаты о том, является конфликт нормой или патологией, процессом или структурой, действием или системой и т.д., разворачиваемые с позиций полярных макроабстракций, взаимоисключающих конфликто-консенсусных концептуальных ориентаций и основанные на интуиции методологического национализма, с учетом трансформации как социальной реальности, так и социологического языка описания, нуждается в теоретической ревизии по нескольким причинам:

а) Реалии современного мира, так же как и трансформация научных языков их описания и концептуализации, позволяют заключить, что социальные отношения детерминированы не только обществом и взаимодействиями, но также (и в первую очередь) «внечеловеческими» объектами, такими, как технологии, предметы, тексты, образы, знаки и т.д, которые получают статус исключительной социологической значимости. Сказанное приобретает ключевое значение в контексте социологического осмысления конфликта не только с точки зрения отношений человека с человеком (как предлагает Зиммель), а прежде всего с позиций отношения субъектов к текстам, знакам, образам, конструирующим и в некоторых случаях подменяющим конфликт. Я намеренно не использую термин реальный конфликт, поскольку конструированный образ конфликта, будь то иллюзия в джеймсовском понимании, переключение в интерпретации Гофмана, мимезис Рикера, анкоринг Московичи или симуляция Бодрийяра, от этого не перестает быть более чем реальным в феноменологическом смысле. Я не рассматриваю соотношение понятий *конфликт* и *образ конфликта* в качестве полярной оппозиции, поскольку образ как когнитивный конструкт может рассматриваться в качестве альтернативной реальности, а не квазиреальности в шютцевском понимании². Здесь я согласна с Джеймсом, который говорит, что «каждый мир в тот момент, когда на него направляется внимание, на свой манер реален, только его реальность ускользает от внимания»³.

б) Меняются не только структурные характеристики конфликтов, но и темпы их протекания. Это очевидно в современных условиях гипертрофированного, всеобъемлющего, имманентного информационного удушья, когда реальность кроится и перекраивается, как лоскуток ткани, принимая те или иные формы, наполняясь определенными смыслами. Мы считаем крайне наивными и с методологической точки зрения неплодотворными попытки понять конфликты, которые возникают, казалось бы, ниоткуда, разворачиваются с невероятной скоростью, наслаиваются друг на друга с непрогнозируемым исходом умозрительными классическими моделями. Это связано с динамизмом современного мира и как следствие – нелинейным видением социальных процессов.

в) Формируются фигуры глобального наблюдателя как не просто “Другого”, а “Другого внутри нас” в понимании Бека⁴, что означает, что мы уже не можем сводить анализ наблюдателя конфликтных событий ни к индивидуальным, ни к институциональным наблюдателям. Это подводит к идее безличности,

² См. **Шюц А.** О множественности реальностей //“Социологическое обозрение”, 2003, т. 3, № 2, с. 10.

³ Там же, с. 3

⁴ См. **Beck Ulrich.** Cosmopolitan Vision. Cambridge: Polity Press, 2006.

масштабности, нарративности и беспрецедентной резонансности современных конфликтов, которые перестают уместиться в строго локальных рамках.

г) Формируются новые системы производства значений, или фреймирования, которые функционируют на стыке порядков, транслируя или переводя значения либо знания наблюдателю первого порядка. Их формирование я рассматриваю как закономерный результат, с одной стороны, потребности в определениях в условиях тотальной неопределенности и рискогенности новых конфликтов, а с другой – возникновения возможностей для функционирования экспертных систем фреймирования.

д) С учетом тотальной власти СМИ в современных условиях (которая уже давно перестала быть лишь “четвертой” властью) фреймы конфликта моделируются, артикулируются и блокируются с помощью широко известных механизмов манипуляций в информационном пространстве. Учитывая, что восприятие при конфликте, как правило, искажено, стереотипизировано, “тоннельно” и поляризовано в силу своей гипертрофированной избирательности, оно принципиально управляемо посредством смоделированных когнитивных матриц. Например, любого ангела можно демонизировать, любого демона – трансформировать в героя, а агрессора представить спасителем или жертвой.

е) Проблема вытекает также из беспрецедентного с точки зрения как технологий, так и знаний совершенствования форм легитимизации и пропорционального увеличения потребности в ней в условиях современных конфликтов. Вне зависимости от того, рассматриваем мы легитимизацию конфликтов с точки зрения формирования технократического сознания, приводящего к деполитизации и фрагментации обыденного сознания, символического насилия, наделенного конститутивной властью навязывания концептуализаций социальной реальности, развития механизмов перестраивания, трансформирующих проблему доверия в контексте рискогенности и динамизма современных процессов, оторванных от локального контекста, культурных моделей, приводящих к новым формам отчуждения и эксплуатации, выливающимися в формирование лояльных установок, соучастных поведенческих паттернов и ложных потребностей и т.д., мы имеем дело с определениями ситуаций как формами легитимизации второго порядка, а следовательно, с нарративным фреймированием конфликтов.

Из сказанного следует, что перевод анализа конфликта на концептуальный язык теории фреймов предполагает решение первоочередной задачи реконцептуализации самого понятия конфликт. Конфликт это не только то, что происходит, но и то, что мы знаем о нем, что составляет его образ, сконструированный коллективными определениями. Отталкиваясь от данного, конструктивистского по сути методологического допущения, мы считаем, что фрейм-анализ дает возможность выявить новые грани современного социального конфликта, поскольку

- а) конфликт – это наблюдаемое событие,
- б) конфликт предполагает субъективную вовлеченность наблюдателей и систем наблюдения разного порядка,
- в) наблюдаемые атрибуты конфликта считываемы, маркированы и описаны,
- г) восприятие конфликта категоризировано,

д) категоризация конфликта производится на языке определенного порядка,
е) наблюдаемое и категоризированное событие конфликт помещается в определенные порядки различения,

ж) интерпретации конфликта на разных языках различения сами же становятся конфликтным событием, трансформируясь в исходное условие последующих различений.

Таким образом, конфликт – это названный и описанный наблюдателями конструкт, мозаика событий, в которой первична сама фигура наблюдателя, различающего и определяющего конфликт на основе когнитивной матрицы восприятия и, далее, схемы интерпретации события. Наблюдатель считывает те или иные события, маркирует и категоризирует их в социальном пространстве конфликта. При этом, с точки зрения Гофмана, сам язык наблюдателя становится неким инструментом различения⁵. Иными словами, конфликт – это интерпретированная на основе категоризированного восприятия реальность, множественность разворачивающихся в определенном пространственно-временном континууме событий, которым субъекты присваивают некие значения. Выявление и анализ фреймов позволяет понять эпизоды конфликтных событий, которые регулируются акторами в соответствии с теми значениями, которые воспроизводятся в конфликтном взаимодействии. Конфликт, который обозначен и номинирован, будет далее идентифицироваться в силу последующих наблюдений-различений. При этом конфликт как некое событийное множество может не соответствовать ни естественным, объективным различениям событий, ни аналитическим определениям, заданным в ходе исследования. Используя гофмановскую терминологию, конфликт можно рассматривать как определенный отрезок, эпизод или «произвольно выделенную последовательность реальных или фиктивных событий, представленных с точки зрения тех, кто субъективно заинтересован в них участвовать»⁶. С точки зрения значения конфликтных эпизодов в различениях наблюдателей это разные события, и было бы неправильно искать им общие социологические объяснения. Здесь мы солидарны с Уинчем, который видит роль социолога в прояснении тех значений, которыми обладает событие в рамках используемых различений и критериев идентификации⁷.

Отсюда следует, что любая попытка понять динамику современных конфликтов на основе строго последовательных, стадийных моделей обречена на спекуляцию. Современный конфликт – это крайне динамическая, вариативная, контингентная событийная констелляция, которая с учетом современных информационных технологий имеет мозаичный и порой хаотичный характер. Конфликты провоцируются, инициируются, управляются, усложняются, упрощаются, легитимизируются, рационализируются, проецируются, разрешаются, переносятся и т.д. – одним словом, конструируются. Несмотря на протяженность во времени, конфликт происходит здесь-и-сейчас, но не в смысле

⁵ Гофман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта. М., 2004, с. 69.

⁶ Там же, с. 71.

⁷ Winch P. The idea of a social science and its relation to philosophy. London: Routledge, 1990, p. 72.

гоффмановского лицом-к-лицу, а как общее, разделяемое с “Другим”, нарративное пространство реальности, становясь объектом наблюдения, описания и категоризации, которые обеспечивают наше понимание происходящего на основе тех или иных моделей прочтения. Не зря фигура наблюдателя и акт наблюдения симбиотически связаны с точки зрения социологической логики осмысления события. Происшествие получает статус события благодаря тому, что оно принципиально наблюдаемо, а следовательно – различимо и социально в силу инкорпорированного в него смысла. Следовательно, триединство наблюдения-различения-описания позволяет отличать, сопоставлять, сравнивать, конструировать события за счет принципиальной возможности считать события, маркировать их как события и производить релевантную в тех или иных порядках различения кодификацию последних. При этом нет принципиальной разницы с точки зрения концептуализации конфликта между семейным насилием, уличной дракой, вооруженным бунтом, судебным заседанием, обстрелом на границе или встречей президентов на переговорах, поскольку вне зависимости от характеристик любое происшествие (happening, occurrence) наблюдается, а значит, помещается в ту или иную систему различений, интерпретируется, получает статус некоего дискретного события, которое далее помещается в рамку более общего класса. И наоборот, определенное происшествие может остаться незамеченным, ненаблюдаемым, неразличимым, получая статус некодированного (в лумановском понимании) в рамках той или иной коммуникационной системы координат. Следовательно, с точки зрения данной методологической интуиции, если происшествие некодировано *post factum*, оно «не произошло» и непонятное и неопределенное заменяется различением маркированное/не-маркированное наблюдателями.

Вывод: процессы отбора, идентификации, классификации и типизации как инструменты воспроизводимых различений, порождающих различения, категории, организованные в фреймы, упорядочивающие социальные репрезентации, дистиллированные в схемах, скриптах, сценариях, задающих рамки восприятия, считывания, оценки, соотнесения ситуаций и событий в конфликтных терминах, когнитивное упрощение кодифицируемой информации в режиме узнаваемости, крайне избирательное выхватывание и перекошенное связывание эпизодов и деталей в соответствии с доминирующими, стереотипными структурами ожиданий и составляют проблемное поле перевода конфликта как предмета социологического теоретизирования на язык описания теории фреймов. Отсюда, в свою очередь, следует, что фреймирование конфликта – упорядоченный, типизированный социальный процесс конструирования повествования, который на видимом (с точки зрения возможностей теоретической реконструкции) уровне решает эти задачи “защиты”, задавая считываемые модели восприятия, понимания и интерпретации конфликта. Ответы на любые вопросы относительно тех или иных деталей, эпизодов конфликта есть фреймы, сконструированные, артикулируемые, интерпретируемые в процессе конфликтного фрейминга. Соответственно конфликт определяется не некими общими, субстанциональными признаками, а сконструированными посредством фреймирования социальными репрезентациями как моделями понимания и интерпретации социального опыта. В то же время конфликт относится к той самой категории социальных собы-

тий, которые подразумевают и инициируют борьбу номинаций, которые Горовиц обозначает термином метаконфликты⁸. Фреймированный конфликт, в какой-то момент переросший в конфликт фреймирования, становится именно тем, что Горовиц называет «конфликтом по поводу природы конфликта»⁹. В итоге мы имеем дело с парадоксом: на исходный конфликт наслаивается конфликт интерпретаций интерпретируемого же конфликта. В какой-то момент различие между данными прослойками нивелируются, поскольку конфликт, возникший между субъектами по поводу определенных обстоятельств, в контексте нарративного фреймирования превращается в конфликт интерпретаций, иными словами, в борьбу за утверждение своих фреймов в заданной ситуации. Получается, что любой конфликт безотносительно к его типовым, структурным и динамическим характеристикам с неизбежностью трансформируется в конфликт интерпретаций в результате и по поводу номинации, категоризации и нарративного повествования истории конфликтного взаимодействия. Сам же процесс фреймирования трансформируется в предмет конфликта, становясь условием последующих конфликтных действий. Следовательно, первостепенной задачей исследователя становится реконструкция нарративных фреймов.

Ключевые слова: образ конфликта, конструирование события, фреймирование, порядки различения, производство значений, номинация, категоризация, конфликт интерпретаций, системы наблюдения, когнитивный конструкт

ՄՈՆԱ ՍԱՂԱԹԵԼՅԱՆ – Ֆրեյմերի տեսությունն իբրև կոնֆլիկտի նկարագրման լեզու – Կոնստրուկտիվիստական մեթոդաբանության և կոգնիտիվ սոցիոլոգիայի դիրքերից հիմնավորվում են արդի կոնֆլիկտի՝ որպես կառուցակցված սոցիալական իրադարձության իմաստավորման արդիականությունը և մեթոդաբանական հնարավորությունները: Քննության է առնվում կոնֆլիկտի դիտարկման, տարբերակման և ֆրեյմավորման միջև կապը, ինչը հնարավորություն է տալիս ուրվագծելու կոնֆլիկտի ֆրեյմ վերլուծության տեսամեթոդաբանական հիմքերը:

Բանալի բառեր – կոնֆլիկտի կերպար, իրադարձության կառուցում, տարբերակման կարգեր, ֆրեյմավորում, անվանում, կատեգորիզացիա, մեկնաբանությունների կոնֆլիկտ, դիտարկման համակարգեր, կոգնիտիվ կառույց

SONA SAGHATELYAN – Frame Theory as a Language of Conflict Description. – Topicality and methodological potential of analysis of conflict as a constructed social event from perspectives of constructivist methodology and cognitive sociology are argued. The connection between observation, differentiation and framing of conflict, aimed at outlining theoretical and methodological basics of frame analysis of conflict is considered.

Key words: conflict image, event construction, framing, differentiation orders, meaning production, nomination, categorization, conflict of interpretation, observation systems, cognitive construct

⁸ **Horowitz D.** Democratic South Africa? Constitutional Engineering in a Divided Society. Berkeley: University of California Press, 1991, p. 2.

⁹ Там же.

**ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՎԱՐԿԱՆԻՇՄԱՅԻՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐ
(մեթոդաբանական վերլուծություն)**

ԱՐՄԻՆԵ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների վարկանիշային գնահատումը ներկայումս կրթության ոլորտի ամենաքննարկվող թեմաներից է: Դա համալիր չափում է, որի շրջանակներում հստակ մշակված մեթոդաբանության հիման վրա տեղեկություն է հավաքվում բուհի գործունեության մասին, որը կառուցվածքայնացվում է, մշակվում, վերլուծվում, և արդյունքները հրապարակվում են վարկանիշային աղյուսակների ձևով: Բուհերի վարկանիշավորման նպատակն է գնահատման միջոցով ստեղծել բարձրագույն կրթության վերահսկման հասարակական մեխանիզմ: Բուհական վարկանիշները դրանցում իրականացվող կրթական և գիտահետազոտական գործունեության մասին քանակական ցուցանիշներ են, որոնք խթանում են բուհերի միջև մրցակցությունը, բարձրացնում դրանց հաշվետվողականությունը, օգնում դիմորդներին՝ ընտրություն կատարելու տարբեր բուհերի, մասնագիտությունների, կրթական ծրագրերի միջև:

Բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների վարկանիշային գնահատման համակարգերի պատմությունն սկսվել է XIX դարի երկրորդ կեսից: Վարկանիշավորման առաջին փորձերից է չեխ գիտնական Կ. Կորիստկայի «Բարձրագույն պոլիտեխնիկական կրթությունը Գերմանիայում, Շվեյցարիայում, Ֆրանսիայում, Բելգիայում և Անգլիայում»¹ աշխատությունը, որը հրատարակվել է 1863 թ.: Հեղինակը վերլուծում է եվրոպական 5 առաջատար երկրների տեխնիկական բուհերի ընդհանուր կրթական վիճակը և դիմորդներն առաջադրվող պահանջները: Նա համեմատում է 13 տեխնիկական բուհեր՝ որպես գնահատման ցուցանիշներ ընդունելով ուսումնական հաստատության հիմնադրման տարեթիվը, մասնագիտական ուղղվածությունը, ուսումնական պլանները, շենքային պայմանները, գրադարանային ֆոնդը, լաբորատորիաներն ու ուսումնական արհեստանոցները, պրոֆեսորադասախոսական կազմը, աշխատակիցների թիվը, աշխատավարձը, սովորողների թիվը, ուսումնական հաստատության գտնվելու վայրը: XIX

¹ Տե՛ս **Carl Koristka**, Der höhere polytechnische Unterricht in Deutschland, in der Schweiz, in Frankreich, Belgien und England, Gotha 1863:

դարի վերջին բուհերի վարկանիշավորման քայլեր արվեցին նաև ԱՄՆ-ում: 1870 թ. ԱՄՆ կրթության նախարարության կողմից սկսեցին հրապարակվել ամերիկյան բուհերի մասին ամենամյա վիճակագրական հաշվետվություններ՝ տալով վերջիններիս դասակարգումները: 1900-ական թթ. Մեծ Բրիտանիայում ևս ձեռնարկվեցին վարկանիշավորման փորձեր՝ բուհերը խմբավորելով ըստ «ըրջանավարտ-հանճարների» թվի: Բուհերի դասակարգման այսպիսի մոտեցումն այդ ժամանակաշրջանում տիրող գիտական քննարկումների դրսևորումն էր առ այն, թե որն է անձի ձևավորման մեջ գլխավորը՝ բնությունը, թե սոցիալական միջավայրը: Նույն ժամանակաշրջանում Ռուսական Կայսրությունում և հարակից շրջաններում բուհերի վարկանիշավորում չի իրականացվել: - Բուհերը ավանդաբար բաժանվում էին պետականի ու ոչ պետականի, և առավել մեծ հեղինակություն էին վայելում խոշոր պետական բուհերը:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի և դրան հաջորդող տարիների ընթացքում Եվրոպայում բուհերի վարկանիշները դադարեցին լինել արդիական, մինչդեռ ԱՄՆ-ում այս ուղղությունը շարունակում էր զարգանալ: Բուհերի դասակարգման անհրաժեշտությունը պայմանավորված էր արդյունաբերական աճով և բարձր որակավորում ունեցող մասնագետների պահանջարկով: Այսպես, 1911 թ. Ամերիկյան համալսարանական ասոցիացիայի պատվերով Արիզոնայի համալսարանի նախագահ Կ. Բեբկոկը «Համալսարանների և քոլեջների դասակարգումն ըստ բակալավրի կրթական աստիճանի ստացման ցուցանիշի»² աշխատանքում դասակարգեց ամերիկյան 344 ուսումնական հաստատություններ՝ հիմք ընդունելով բակալավրի կրթական աստիճանի ստացման և շրջանավարտների կողմից կրթությունը շարունակելու ցուցանիշները: Արդեն 1925 թ. ԱՄՆ-ում բուհերի վարկանիշային գնահատման մեթոդաբանություններում սկսեցին կիրառվել այնպիսի ցուցանիշներ, ինչպիսիք են գործատուների և ակադեմիական հանրության փորձագիտական հարցումները: Սա ակադեմիական վարկանիշավորման առաջին փուլն էր, որը բնորոշվեց հիմնականում ամերիկյան բուհերի և քոլեջների վարկանիշային գնահատումներով, որոնք իրականացվում էին ազգային մակարդակում:

Բուհական վարկանիշների պատմության երկրորդ փուլը սկսվում է 1980-ականների սկզբներից: 1983 թ. հրապարակվեցին ԱՄՆ-ի հեղինակավոր «US News and World Report» ամսագրի վարկանիշները³, որոնք առ այսօր դասվում են ամենահեղինակավոր վարկանիշային գնահատումների շարքին: 1995 թ. ԱՄՆ-ի դոկտորական ծրագրերի ու-

² Տե՛ս **Kendric Charles Babcock**, A classification of universities and colleges with reference to bachelor's degrees. Washington, 1911:

³ Տե՛ս «U.S. News Best Global Universities ranking», URL: <http://www.usnews.com/education/best-global-universities/articles/methodology>

սումնասիրման կոմիտեն կազմեց 274 բուհերի վարկանիշները 41 դիս-ցիպլիններով՝ հիմնվելով 7500 փորձագիտական հարցումների, ինչպես նաև այնպիսի ցուցանիշների վրա, ինչպիսիք են սովորողների և պրոֆեսորադասախոսական կազմի հարաբերությունը, կրթական ծրագրերի, հրատարակությունների, մրցանակների թիվը: Համացանցի տարածումը ևս նպաստեց բուհերի վարկանիշների տարածմանը: Արդեն 1997 թ. US News-ի վարկանիշի առցանց տարբերակն ուներ բուհերի մասին լրացուցիչ տվյալներ՝ տպագիր տարբերակի համեմատ: XX դարի վերջին քառորդում բուհերի վարկանիշային գնահատման գործընթացն ակտիվ կերպով շարունակվեց նաև Մեծ Բրիտանիայում: Բրիտանական վարկանիշներից հատկանշական էր «Հետազոտության որակի շրջանակը»⁴ (RAF), որը կազմվեց 1986 թ. և հրատարակվում է առ այսօր՝ նպատակ ունենալով վերահսկել բուհերի հետազոտությունների որակը և պետական ֆինանսավորման օգտագործման արդյունավետությունը: Վարկանիշավորման համակարգերի զարգացման երկրորդ փուլը բնորոշվեց ազգային վարկանիշային համակարգերի տարածմամբ և գնահատման նոր ցուցանիշների կիրառմամբ: Դրանք ստացան հանրային բնույթ և ձեռք բերեցին հեղինակություն՝ որպես ազգային մակարդակում բուհերի դասակարգման գործող մեխանիզմ՝ համադրելով բուհերի գործունեության մասին տվյալները հեղինակության ցուցանիշների հետ:

2003 թ. սկսվեց բուհերի վարկանիշային գնահատման պրակտիկայի երրորդ փուլը՝ կապված վարկանիշային գնահատման միջազգային համակարգերի մշակման հետ: 2003 թ. Շանհայի Ջիայո Թոնգ համալսարանն առաջին անգամ հրապարակեց «Աշխարհի համալսարանների ակադեմիական վարկանիշը»⁵ (ARWU): 2004 թ. աշխարհի համալսարանների վարկանիշավորման իր ամենամյա տարբերակն առաջարկեց բրիտանական «The Times Higher Education» ամսագիրը, որը բուհերի միջազգային վարկանիշների մշակման գործում համագործակցել է «Quacquarelli Symonds» (QS) ընկերության հետ՝ ներկայացնելով «THE-QS World University Rankings» վարկանիշը: 2009 թ. այդ համագործակցությունը դադարեցվեց, և դրանցից յուրաքանչյուրը սկսեց ներկայացնել վարկանիշավորման իր համակարգը. QS-ը օգտագործեց նույն մեթոդաբանությունը⁶, իսկ THE-ը, համագործակցելով «Thomson Reuters»⁷ մեդիաընկերության հետ, մշակեց գնահատման նոր մոտեցում⁸:

⁴ Տե՛ս «The Research Excellence Framework 2014», URL: <http://www.ref.ac.uk/about/>

⁵ Տե՛ս «Academic Ranking of World Universities 2015», URL: <http://www.shanghairanking.com/ARWU2015.html>

⁶ Տե՛ս «QS World University Rankings® 2015/16», URL: [http://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2015#sorting=rank+region="+country="+faculty="+stars=false+search=](http://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2015#sorting=rank+region=)

⁷ Տե՛ս «The Official Web Site of the Thomson Reuters», URL: <http://thomsonreuters.com/en.html>

⁸ Տե՛ս «THE World University Rankings 2015/16», URL: <https://www.timeshighereducation.com/>

2004 թ. սկսվեց նաև Webometrics⁹ նախագիծը, որը կազմում է Իսպանիայի ազգային գիտահետազոտական խորհուրդը: Մա նոր մոտեցում էր բուհերի վարկանիշավորման համակարգերում. գնահատվում էին բուհերի՝ համացանցում ակտիվության ցուցանիշները և վերլուծվում դրանց կայքերը: Բուհերի վարկանիշային գնահատման միջազգային համակարգերում հաջորդ նշանակալի քայլը 2007 թ. Թայվանի Հանրապետության բարձրագույն կրթության գնահատման և հավատարմագրման խորհրդի կողմից «Աշխարհի համալսարանների գիտական աշխատանքների արդյունավետության վարկանիշի»¹⁰ (PRSP) և Լեյդենի համալսարանի գիտական և տեխնոլոգիական ուսումնասիրությունների կենտրոնի կողմից «Լեյդենյան վարկանիշավորման համակարգի»¹¹ (CWTS) մշակումն էր:

Միջազգային վարկանիշային գնահատման համակարգերը հնարավորություն են տալիս բացահայտելու աշխարհի առաջատար ուսումնական հաստատությունները: Եթե այսօր ուսումնական հաստատությունը ձգտում է միջազգային մասշտաբով լինել մրցունակ, այն չի կարող անտեսել միջազգային ճանաչման անհրաժեշտությունը, որում մեծ դեր են խաղում միջազգային վարկանիշային համակարգերը: Բարձրագույն կրթության ոլորտի միջազգային փորձագետ Ջ. Սավին գտնում է, որ այս վարկանիշային համակարգերը տալիս են այն չափանիշները, որոնցով ուսումնական հաստատությունը կարող է ձեռք բերել աշխարհի առաջատար համալսարանի կարգավիճակ՝ ընդ որում, եթե նախկինում դա կապված էր բուհի հեղինակության հետ, ապա այսօր վարկանիշավորման համակարգերի զարգացման միտումն ուղղված է օբյեկտիվ ցուցանիշներով գնահատմանը¹²:

Բուհերի միջազգային վարկանիշային համակարգերի տարածումից հետո փորձագետները սկսեցին քննարկել դրանց վերաբերող մի շարք վիճելի հարցեր, մասնավորապես՝ ինչ ցուցանիշներով կարելի է գնահատել բուհի գործունեությունը, ինչպիսի մեթոդաբանությունն է առավել արդյունավետ բուհերի զարգացման համար, ինչպե՞ս ներկայացնել վարկանիշավորման արդյունքները, որպեսզի առավել թափանցիկ լինեն չափումները և այլն: Բարձրագույն կրթության ոլորտի փորձագետներ Ա. Աշերը և Մ. Սավինոն ընդգծում են, որ վարկանիշավորման համակարգերում, որպես կանոն, ցուցանիշները կշռվում և ազդեցացվում են՝ ներկայացնելով որակի միասնական գնահատական: Ձևավորելով ցուցանիշների խումբ և տալով դրանց որոշակի կշիռ՝ վարկանիշավոր-

world-university-rankings/2016/world-ranking#/page/0/length/25

⁹ «Ranking Web of Universities 2015», URL: <http://www.webometrics.info/en/node/164>

¹⁰ «Performance Ranking of Scientific Papers for World Universities 2015», URL:<http://nturanking.lis.ntu.edu.tw/DataPage/OverallRanking.aspx?y=2015>

¹¹ «CWTS Leiden Ranking 2015», URL: <http://www.leidenranking.com/ranking/2015>

¹² Տե՛ս Տալմի ԴՋ. Создание университетов мирового класса. М., 2009, էջ 4-5:

ման հեղինակներն ասես բուհերի համար ուղենշում են որակի սահմանման որոշակի շրջանակ՝ անտեսելով գնահատման այլ ցուցանիշները և դրանց համադրությունները¹³: Ուստի կարևոր է հասկանալ այն մեթոդաբանական հիմքերը, ըստ որոնց կազմվում են բուհերի վարկանիշները:

Աշխարհի համալսարանների ակադեմիական վարկանիշը (ARWU) կամ, ինչպես հաճախ անվանում են, Շանհայյան վարկանիշը կազմվում է Ջիաոթոնգ համալսարանի կողմից և հրապարակվում ամեն տարի: Ի սկզբանե վարկանիշավորման համակարգը մշակվեց չինական և աշխարհի առաջատար համալսարանների միջև տարբերությունները գնահատելու համար: Հրապարակումից անմիջապես հետո այն լայն արձագանք գտավ, միջազգային մակարդակով գրավեց բուհերի, կառավարությունների ու ՋԼՄ-ների ուշադրությունը և այժմ բուհերի վարկանիշավորման ամենահեղինակավոր համակարգերից մեկն է: Վարկանիշավորման համակարգի հետևողականությունը, նպատակի հստակությունը և թափանցիկությունը վերջինիս գլխավոր առավելությունն են: Մեթոդաբանական տեսանկյունից այստեղ շեշտը դրվում է հասանելի և օբյեկտիվ տվյալների աղբյուրների վրա: Վարկանիշավորման մեջ ուղենիշային է գիտության և տեխնոլոգիայի բնագավառում հետազոտական գործունեությունը, քանի որ դրանք այն ոլորտներն են, որոնցում Չինաստանը ձգտում է ամրապնդել իր դիրքերը:

Բուհերի վարկանիշային գնահատականները հաշվարկվում են 6 ցուցանիշներով, որոնք ներկայացված են աղյուսակում 1-ում:

Շանհայյան վարկանիշային համակարգում ընդգրկվում են այն համալսարանները, որոնց հետ կապված են Նոբելյան և Ֆիլդայան մրցանակակիրները, այն հետազոտողները, որոնց ամենից հաճախ են հղում անում, «Nature» և «Science» ամսագրերում տպագրվող հոդվածների հեղինակները: Գնահատման ցուցանիշները և դրանց տրվող կշիռները վկայում են, որ Շանհայյան վարկանիշում մեծ դեր ունի Նոբելյան և Ֆիլդայան միջանակակիրների ցուցանիշը, համարվում է վարկանիշային աղյուսակում բուհի ընդգրկվելու նախապայման:

Աշխարհի համալսարանների THE վարկանիշը որպես առանձին վարկանիշային գնահատման համակարգ (QS-ից առանձնանալուց հետո) հրապարակվում է 2010 թվականից: Նպատակն է բազմակողմանի գնահատել բուհերի գործունեությունը՝ խթանելու դրանց հաջողությունները միջազգային մակարդակով: Ժամանակակից գլոբալ գործընթացները դնում են այնպիսի մասնագետների պատրաստման և գիտական մշակումների պահանջներ, որ դուրս են առանձին երկրների սահմաններից: Ուստի համալսարանների առջև խնդիր է դրվում պատրաստելու այնպիսի կադրեր, տալու գիտական գաղափարներ, ո-

¹³ Տե՛ս **Alex Usher, Massimo Savino**, A Global Survey of University Ranking and League Tables, Higher Education in Europe, Vol. 32, № 1, 2007, էջ 5:

րոնք մրցունակ լինեն համաշխարհային մասշտաբով: Այս համատեքստում է մշակվել աշխարհի համալսարանների THE վարկանիշը: Այն ներառում է 13 ցուցանիշ՝ գնահատման 5 ուղղություններով:

Աղյուսակ 1

ARWU գնահատման ցուցանիշներ և կշիռներ¹⁴

Գնահատման ուղղություն	Ցուցանիշ	Կշիռ
Կրթության որակ	Նոբելյան և/կամ Ֆիլդսյան մրցանակակիր շրջանավարտներ	10 %
Դասավանդողների որակ	Նոբելյան և/կամ Ֆիլդսյան մրցանակակիր դասավանդողներ	20 %
	21 մասնագիտական ոլորտներում ամենաշատ հղումներ ունեցող հետազոտողներ	20 %
Հետազոտությունների արդյունավետություն	«Nature» և «Science» ամսագրերում հրատարակված հոդվածներ	20 %
	SCIE ¹⁵ և/կամ SSCI ¹⁶ հղումների ցուցանիշներով հրատարակություններ	20 %
Ակադեմիական արդյունավետություն	Բուհի ակադեմիական հաջողությունը մեկ ակադեմիական աշխատակցի հաշվով	10 %

THE վարկանիշի մշակողները նշում են, որ գնահատման մեթոդաբանության մեջ ընդգրկված են բուհերի գործունեության բոլոր ոլորտները: Չնայած այդ հանգամանքին՝ վարկանիշավորման համակարգում շեշտադրվում են գիտահետազոտական գործունեությունը և դրա արդյունքները, այսինքն՝ թե ինչ ազդեցություն ունեն բուհերի գիտական հետազոտությունները տվյալ մասնագիտական ոլորտներում: Ընդ որում՝ միայն THE վարկանիշով են գնահատվում բուհերի՝ հետազոտություններից ստացվող եկամուտներն ու ֆինանսավորման ծավալները:

Աշխարհի համալսարանների QS վարկանիշավորման համակարգը բուհերի և դրանց վարկանիշների գլոբալ հետազոտություն է, որում գլխավորը բուհի հեղինակության ցուցանիշներն են: Հեղինակության չափումներն իրականացվում են ակադեմիական հանրայթի և գործատուների շրջանում լայնածավալ հարցումների միջոցով: Սա այս վարկանիշային համակարգի գլխավոր առանձնահատկությունն է, որի հետ

¹⁴ Տե՛ս «ARWU 2015, Methodology», URL: <http://www.shanghairanking.com/ARWU-Methodology-gy-2015.html>

¹⁵ Տե՛ս «Science Citation Index Expanded™» հղումների ինդեքս, որի տվյալների բազան ներառում է գիտության և տեխնոլոգիայի բնագավառի շուրջ 6500 հայտնի ամսագրեր ավելի քան 150 դիսցիպլիններում՝ սկսած 1900 թ.: Բազան ստեղծվել է 1964 թ., պատկանում է «Thomson Reuters» ընկերությանը և հասանելի է առցանց ռեժիմով:

¹⁶ Տե՛ս «Social Science Citation Index™» հղումների ինդեքս, որի տվյալների բազան ընդգրկում է սոցիալական գիտությունների մոտ 2474 հայտնի ամսագրեր ավելի քան 50 դիսցիպլիններում՝ սկսած 1900 թ.: Բազան ստեղծվել է 1978 թ., պատկանում է «Thomson Reuters» ընկերությանը և հասանելի է առցանց ռեժիմով:

կապված են նաև համակարգի հիմնական քննադատությունները, քանի որ բուհի վարկանիշը մեծապես կախված է փորձագետների ընտրությունից: Մյուս կողմից, վարկանիշավորման համակարգը մշակողները գտնում են, որ ի տարբերություն մյուսների՝ այսպիսի մոտեցումը հնարավորություն է տալիս բուհերի գնահատումներում հաշվի առնելու տարբեր կրթական համակարգերի առանձնահատկությունները, ինչպես նաև գնահատելու տարբեր մասնագիտական ուղղություններ, քանի որ գիտահետազոտական գործունեության չափման այլ ցուցանիշներով հատկապես սոցիալական և արվեստի մասնագիտությունները տուժում են: QS համակարգում գնահատվում են բուհի գործունեության 4 ուղղություններ 6 ցուցանիշներով:

Աղյուսակ 2

THE ցուցանիշներ և կշիռներ¹⁷

Գնահատման ուղղություն	Ցուցանիշ	Ցուցանիշի կշիռ	Ընդ. կշիռ
Միջազգային հեռանկարներ, մարդիկ, հետազոտություններ	Արտասահմանցի ուսանողների կշիռը ուսանողների ընդհանուր թվի մեջ	2.5 %	7.5 %
	Արտասահմանցի ակադեմիական աշխատակիցների կշիռը ընդհանուր ակադեմիական աշխատակիցների թվի մեջ	2.5 %	
	Համալսարանի բոլոր հրատարակությունների մեջ արտասահմանցի համահեղինակների հետ հրատարակությունների կշիռը	2.5 %	
Հետազոտություններ, ծավալ, եկամուտ, հեղինակություն	Բուհի հեղինակությունը հետազոտությունների որակի տեսանկյունից, ակադեմիական հանրային ներկայացուցիչների հարցում	18 %	30 %
	Եկամուտները հետազոտություններից	6 %	
	Հետազոտությունների արդյունավետությունը հրատարակությունների թիվը գիտական ամսագրերում	6 %	
Հղումներ, գիտ. ազդեցություն	Հղումների մակարդակ	30 %	30 %
Արդյունաբերական եկամուտներ	Արտադրական հատվածի կողմից հետազոտությունների ֆինանսավորման ծավալներ	2.5 %	2.5 %
Դասավանդում, ուսումնական - միջավայր	Բուհի հեղինակությունը դասավանդման որակի տեսանկյունից, ակադեմիական հանրային ներկայացուցիչների հարցում	15 %	30 %
	Ուսանողների և ակադեմիական անձակազմի թվի հարաբերություն	4.5 %	
	Շնորհիված դոկտորի և բակալավրի աստիճանների թվի հարաբերություն	2.25 %	
	Դոկտորի աստիճան ունեցողների և ակադեմիական անձակազմի թվի հարաբերություն	6 %	
	Բուհի եկամուտը մեկ ակադեմիական աշխատակցի հաշվով	2.25 %	

¹⁷ Տե՛ս «THE World University Rankings 2015-2016, Methodology», URL:<https://www.timeshighereducation.com/news/ranking-methodology-2016>

QS ցուցանիշներ և կշիռներ¹⁸

Գնահատման ուղղություններ	Ցուցանիշներ	Ցուցանիշի կշիռ	Ընդ. կշիռ
Հետազոտությունների որակ	Ակադեմիական հեղինակություն	40 %	60 %
	Դասավանդողի հղումներ	20 %	
Աշխատաշուկայում պահանջվածություն	Գործատուների շրջանում հեղինակություն	10 %	10 %
Դասավանդման որակ	Դասավանդողների և ուսանողների թվային հարաբերություն	20 %	20 %
Միջազգային ուղղվածություն	Արտասահմանցի դասավանդողների կշիռը	5 %	10 %
	Արտասահմանցի ուսանողների կշիռը	5 %	

Գնահատման ուղղությունների ընդհանուր կշիռները վկայում են այն մասին, որ QS վարկանիշային համակարգում առաջնայինը բուհերի հետազոտական գործունեությունն է, որն ստանում է վերջնական վարկանիշային գնահատականի ամենամեծ կշիռը, ինչպես QS-ի, այնպես էլ մյուս վարկանիշային համակարգերի ցուցանիշների համեմատ: Այստեղ մեծ կարևորություն է տրվում բուհի հեղինակությանը թե՛ ակադեմիական հանրայթի, թե՛ գործատուների շրջանում, ընդ որում՝ QS-ը միակն է, որ գնահատում է բուհը աշխատաշուկայի պահանջների տեսանկյունից:

Webometrics վարկանիշը մշակվել է 2004 թ. և հրապարակվում է տարին երկու անգամ: Այն հիմնվում է ուսումնական հաստատությունների պաշտոնական կայքերի վերլուծության վրա: Վարկանիշը ներդրվեց համացանցում բուհերի ներկայացվածությունը և բաց գիտական տեղեկատվության տրամադրումը խթանելու նպատակով: Վարկանիշի առանցքային գաղափարը այն է, որ այսօր բուհը չի կարող միջազգային մասշտաբով ներգրավել ուսանողների և դասավանդողների, պատրաստել առաջատար մասնագետներ, եթե լիարժեք ներկայացված չէ համացանցում: Բուհերը համացանցում գնահատվում են տեսանելիության և ակտիվության ցուցանիշներով, որոնք հավասար կշիռներ են ստանում վերջնական վարկանիշում:

Համացանցում բուհի տեսանելիությունը գնահատվում է բուհի կայքին արված բոլոր արտաքին հղումներով: Դրանք արտահայտում են բուհի հեղինակությունը, դրա մասին տեղեկատվության կարևորու-

¹⁸ Տե՛ս «QS World University Rankings 2015: Methodology», URL: <http://www.topuniversities.com/university-rankings-articles/world-university-rankings/qs-world-university-rankings-methodology>

թյունն արտաքին աղբյուրների շրջանում: Բուհի ակտիվությունը հաշվարկվում է երեք ցուցանիշներով՝ ներկայացվածության, որը կայքի մեծությունն է և չափվում է կայքի էջերի ընդհանուր թվով, թափանցիկության, որը կայքում գիտական աշխատանքների և հետազոտությունների արդյունքների հրատարակումների թիվն է, և առաջատարության՝ կայքում համապատասխան ոլորտի առաջատար ամսագրերում տպագրված հրատարակությունների և դրանց հղումների թիվը: Webometrics-ի սահմանափակումները կապված են այն բանի հետ, որ, կախված տարածաշրջանից և լեզվից, բուհերը կարող են ոչ համարժեքորեն ներկայացվել որոնողական համակարգերում: Այնուամենայնիվ, այս վարկանիշը մտածելու տեղիք է տալիս այն մարտահրավերների մասին, որոնք բուհի առջև ծառայած են ժամանակակից գլոբալ կրթական գործընթացների և տարբեր երկրների կրթական համակարգերի ինտեգրման պայմաններում:

Աղյուսակ 4

Webometrics ցուցանիշներ և կշիռներ¹⁹

Գնահատման ուղղություններ	Ցուցանիշներ	Կշիռ	Ընդ-կշիռ
Տեսանելիություն	Ազդեցություն՝ բուհի կայքին արտաքին հղումների ընդհանուր թիվը	50 %	50 %
Ակտիվություն	Ներկայացվածություն՝ կայքի մեծություն (կայքի էջերի թիվը)	20 %	50 %
	Թափանցիկություն՝ կայքում տվյալների ֆայլերի թիվը	15 %	
	Առաջատարություն՝ կայքում հրատարակությունների և դրանց հղումների թիվը	15 %	

Աշխարհի համալսարանների գիտական աշխատանքների արդյունավետության վարկանիշը (PRSP) բովանդակային տեսանկյունից բուհերի հրատարակած գիտական աշխատանքների համեմատական գնահատականն է: Այսպիսի ցուցանիշները թույլ են տալիս ներկայացնել բուհերի հետազոտական գործունեության առավել օբյեկտիվ գնահատականներ, քան հեղինակության կամ բուհերից ստացվող տվյալներն են:

Թայվանյան վարկանիշային համակարգում գնահատվում են բուհի գործունեության 3 փոխկապված ոլորտներ՝ հետազոտությունների արդյունավետությունը, դրանց գիտական ազդեցությունը և որակը, ընդ որում՝ հետազոտությունների վերջնարդյունքները չափվում են ոչ միայն կարճաժամկետ՝ ընթացիկ տարվա, այլ նաև երկարաժամկետ՝ 11 տարվա կտրվածքով: Ի տարբերություն մյուս վա-

¹⁹ Տե՛ս «Ranking Web of Universities 2015, Methodology», URL: <http://www.webometrics.info/en/Methodology>

րկանիշավորման համակարգերի՝ Թայվանյան և հաջորդիվ ներկայացվող Լեյդենյան վարկանիշավորման համակարգերն ուղղված են միայն բուհերի գիտահետազոտական գործունեության գնահատմանը:

Աղյուսակ 5

PRSP ցուցանիշներ և կշիռներ²⁰

Գնահատման ուղղություններ	Ցուցանիշներ	Կշիռ	Ընդ-կշիռ
Հետազոտությունների արդյունավետություն	Վերջին 11 տարվա հոդվածների թիվը	10 %	25 %
	Վերջին տարվա հոդվածների թիվը	15 %	
Հետազոտությունների ազդեցություն	Հղումների թիվը վերջին 11 տարվա ընթացքում	15 %	35 %
	Հղումների թիվը վերջին տարվա ընթացքում	10 %	
	Հղումների միջին թիվը մեկ հոդվածի հաշվով - վերջին 11 տարվա ընթացքում	10 %	
Հետազոտությունների որակ	H գործակիցը ²¹ վերջին 2 տարվա ընթացքում	10 %	35 %
	Վերջին 11 տարվա ընթացքում ամենաշատ հղումներ ունեցող հոդվածների թիվը	15 %	
	Ամենաշատ հղումներ ունեցող ամսագրերում - հոգվածների թիվը վերջին տարվա ընթացքում	15 %	

Լեյդենյան վարկանիշավորման համակարգը (CWTS) գնահատում է բուհերի գիտական գործունեության արդյունավետությունը հրատարակությունների և հղումների քանակական ցուցանիշների հիման վրա: Այսպիսի ցուցանիշների ընտրությունը պայմանավորված է չափման հուսալիության բարձրացմամբ: Լեյդենյան վարկանիշավորման համակարգը մշակվել է այնպես, որ հաղթահարվեն միջազգային վարկանիշների խնդիրները կապված մասնավորապես մեկ վարկանիշավորման համակարգում տարբեր տիպի բուհերի համադրման, բուհերի կողմից տրամադրվող տվյալների ցածր որակի, գնահատման ցուցանիշների կշիռների հետ: Այս խնդիրների լուծումը միատեսակ, օբյեկտիվ ցուցանիշների կիրառումն է: Լեյդենյան վարկանիշավորման համակարգը գնահատում է բուհերի գործունեությունը 10 ցուցանիշներով, որոնք ընդգրկվում են 2 խմբում՝ բուհի գիտական ազդեցությունը և համագործակցությունը:

Լեյդենյան վարկանիշային համակարգում գնահատվում են բուհերի գիտական գործունեության վերջնարդյունքները: Այսպիսի գնա-

²⁰ Տե՛ս «Perfomance Ranking of Scientific Papers for World Universities 2015, Methodology», URL:<http://nturanking.lis.ntu.edu.tw/BackgroundMethodology/Methodology-enus.aspx>

²¹ H գործակիցն (Հիրշի գործակից) առաջարկվել է 2005 թ. ամերիկացի ֆիզիկոս Խորխե Հիրշի կողմից: Գիտական արդյունավետության քանակական ցուցանիշ է, որը հիմնվում է հրատարակությունների և դրանց հղումների քանակի վրա: H գործակիցը ցույց է տալիս հրատարակությունների այն քանակը, թե որքան հղում արվել դրանցից յուրաքանչյուրին: Օրինակ եթե գիտնականի H գործակիցը 5 է, դա նշանակում է, որ նա ունի 5 հոդված, որոնցից յուրաքանչյուրին հղում է արվել առնվազն 5 անգամ:

հատականներն առաջին հերթին կարևորվում են ակադեմիական հանրության կողմից: Ընդ որում՝ եթե մյուս վարկանիշային համակարգերում գիտական համագործակցությունը չափվում է գլխավորապես արտասահմանցի ուսանողների և դասախոսների ցուցանիշներով, ապա Լեյդենյան համակարգում՝ համատեղ հրատարակություններով, ինչը դարձյալ հանգեցնում է գիտահետազոտական գործունեության վերջնարդյունքների գնահատմանը: Այս մեթոդաբանությամբ ցուցանիշներին կշիռներ չեն տրվում, և բուհերի վարկանիշները ներկայացվում են ըստ յուրաքանչյուր ցուցանիշի արժեքի՝ հաղթահարելով ցուցանիշներին տրվող տարբեր կշիռների շուրջ քննադատությունները:

Աղյուսակ 6

CWTS ցուցանիշներ և կշիռներ²²

Գնահատման ուղղություններ	Ցուցանիշներ
Գիտական ազդեցություն	Հայտնի հրատարակություններ՝ (top 1 %)՝ բուհի նույն ոլորտի և նույն տարվա հոդվածների մեջ ամենաշատ հղումներ ունեցող հոդվածների վերին 1%-ը
	Հայտնի հրատարակություններ՝ (top 10 %)՝ բուհի նույն ոլորտի և նույն տարվա հոդվածների մեջ ամենաշատ հղումներ ունեցող հոդվածների վերին 10%-ը
	Հայտնի հրատարակություններ՝ (top 50 %)՝ բուհի նույն ոլորտի և նույն տարվա հոդվածների մեջ ամենաշատ հղումներ ունեցող հոդվածների վերին 50 %-ը
	Հրատարակությունների հղումների ընդհանուր և միջին ցուցանիշները
	Հղումների ընդհանուր և միջին նորմավորված ցուցանիշները՝ ըստ գիտական ոլորտների և տարեթվի
Գիտական համագործակցություն	Կազմակերպությունների հետ համատեղ հրատարակությունների թիվը և հարաբերությունը հրատարակությունների ընդհանուր թվին
	Միջազգային համատեղ հրատարակությունների թիվը և հարաբերությունը հրատարակությունների ընդհանուր թվին
	Արդյունաբերական ընկերությունների հետ համատեղ հրատարակությունների թիվը և հարաբերությունը հրատարակությունների ընդհանուր թվին
	Փոքր հեռավորությամբ ²³ (<100 կմ) համատեղ հրատարակությունների թիվը և հարաբերությունը հրատարակությունների ընդհանուր թվին
	Մեծ հեռավորությամբ (>5000 կմ) համատեղ հրատարակությունների թիվը և հարաբերությունը հրատարակությունների ընդհանուր թվին

²² Տե՛ս «CWTS Leiden Ranking 2015, Methodology», URL: <http://www.leidenranking.com/methodology/indicators>

²³ Գիտական համագործակցության աշխարհագրական տարածությունը չափվում է հրատարակության մեջ նշված հասցեների հեռավորության մեծությամբ:

Հետաքրքիր է այն հանգամանքը, որ վարկանիշավորման համակարգերում որոշ ցուցանիշներ, որոնք բովանդակությամբ նույնն են, գնահատման տարբեր մեթոդաբանություններում կոչված են չափելու բուհի գործունեության տարբեր ուղղություններ: Այսպես՝ Շանհայյան վարկանիշավորման համակարգում հոդվածների հղումները դիտարկվում են որպես հետազոտությունների արդյունավետության ցուցանիշներ, մինչդեռ այլ համակարգերում՝ THE, PRSP, CWTS, այդ ցուցանիշը գիտական ազդեցության, իսկ QS-ում՝ հետազոտությունների որակի չափում է: Համանմանորեն գիտական հոդվածների թիվը ARWU և PRSP վարկանիշային համակարգերում կիրառվում է որպես հետազոտական գործունեության արդյունավետության չափման ցուցանիշ, մինչդեռ THE և CWTS մեթոդաբանություններում՝ որպես գիտական համագործակցության ցուցանիշ: THE և QS վարկանիշավորման համակարգերում կիրառվող ակադեմիական հանրային հարցումները ուղղված են առաջինի դեպքում դասավանդման, երկրորդի դեպքում՝ հետազոտությունների որակի չափմանը: Ընդ որում՝ վարկանիշային գնահատման տարբեր համակարգերում բուհերի գործունեության գնահատման ցուցանիշներին տրվում են տարբեր կշիռներ, որի հետևանքով որակը ստանում է տարբեր մեկնաբանություններ: Մի դեպքում գլխավորը բուհի գործունեության վերջնարդյունքներն են, մյուսում՝ հեղինակությունը, երրորդում՝ հետազոտական ներուժը և այլն: Այնուամենայնիվ, տվյալ կրթական համակարգի համատեքստում վարկանիշային գնահատումը կարգավորում է բուհերի և կրթական ծրագրերի բազմազանությունը, օգնում ընտրություն կատարելու դրանց միջև, բարձրացնում գործունեության հաշվետվողականությունը և խթանում մրցակցությանը:

Վարկանիշային գնահատման միջազգային համակարգերում առաջատար բուհերն ամերիկյան և բրիտանական ուսումնական հաստատություններն են, որը, քննադատների կարծիքով, հետևանք է տվյալ կրթական համակարգերի համար հաստատված նպաստավոր պայմանների և այլ երկրների կրթական համակարգերի առանձնահատկությունների անտեսման: Եթե դիտարկենք վարկանիշային աղյուսակները, կտեսնենք, որ ամեն տարի առաջատար դիրքերում Հարվարդի, Ստենֆորդի, Քեմբրիջի, Օքսֆորդի համալսարաններն են, Մասաչուսեթսի, Կալիֆոռնիայի տեխնոլոգիական ինստիտուտները և այլ հայտնի բուհեր: Թերևս միայն Webometrics-ում, որում տրվում են վարկանիշները նաև ըստ երկրների, ընդգրկված են հայաստանյան բուհերը՝ Երևանի պետական համալսարան, Հայաստանում ամերիկյան համալսարան, Հայ-ռուսական (Սլավոնական) համալսարան²⁴: Միջազգային վար-

²⁴ Տե՛ս «Հայաստանյան բուհերի վարկանիշային աղյուսակը ըստ Վերմենտրիքսի»,

կանիշային գնահատման համակարգերը հաճախ քննադատության են ենթարկվում այն բանի համար, որ հաշվի չեն առնում կրթական համակարգերի ազգային համատեքստը և բուհերի գործառնությունների մեծ մասը: Այդ քննադատությունները վերաբերում են գնահատման ցուցանիշներին և դրանց համադրություններին, որոնք նպաստում են անգլիալեզու խոշոր համալսարանների առաջխաղացմանը:

Այս մեթոդաբանությունների գլխավոր ընդհանրությունն այն է, որ վարկանիշային գնահատականի մեջ մեծ կշիռը տրվում է բուհի հետազոտական գործունեությանը՝ դիտարկելով բուհերը նախ և առաջ որպես հետազոտական կազմակերպություններ: Մասամբ նաև այդ պատճառով են հետխորհրդային բուհերը, այդ թվում և հայաստանյան, որոնք տասնամյակներ շարունակ գործառել են կրթության և գիտության ոլորտային բաժանման պայմաններում, զիջում առաջատար համալսարաններին:

Անկախ առկա բանավեճերից և քննադատություններից՝ վերջին տասնամյակներում վարկանիշավորման համակարգերը ձեռք են բերել մեծ հեղինակություն, քանի որ գնալով աճում է բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների գնահատման և դասակարգման անհրաժեշտությունը՝ պայմանավորված թե՛ դրանց քանակական աճով, թե՛ գործունեության մասին տեղեկատվության պահանջով: Ուստի այն հարցի պատասխանի որոնումներում, թե որ մեթոդաբանությունը կբավարարի բուհի գործունեության օբյեկտիվ գնահատման պահանջները և միևնույն ժամանակ կհարթի վարկանիշավորման շուրջ բոլոր քննադատությունները, հետազոտողները կարևորում են վարկանիշային գնահատման այնպիսի մեթոդաբանության մշակումը, որը կհամապատասխանի ժամանակակից բարձրագույն կրթական համակարգի առանձնահատկություններին, դրա գործառնությունների բազմազանությանը, զարգացման նպատակներին և խնդիրներին:

Բանալի բառեր - բուհի վարկանիշ, բուհի վարկանիշային գնահատման միջազգային համակարգ, վարկանիշային գնահատման մեթոդաբանություն, բուհի գործունեության գնահատման չափանիշներ, բուհի գործունեության ուղղություններ

АРМИНЕ ВАРДАНЯН – Международные системы рейтинговых оценок высших учебных заведений (методологический анализ). – В статье представлен сравнительный анализ наиболее известных международных методологий рейтинговых оценок высших учебных заведений. Выявлены наиболее существенные критерии, на основе которых оценивается деятельность вузов, и выявлены особенности, проявляющиеся в ходе их ранжирования в рамках тех или иных рейтинговых систем.

Ключевые слова: рейтинг вуза, международная система рейтинговой оценки, методология рейтинговой оценки, критерии оценки деятельности вуза, направления деятельности вуза

ARMINE VARDANYAN – *The International Rankings System of Higher Education Institutions (methodological analysis)*. – The article presents the results of a comparative analysis of the most well-known international rankings methodologies in higher education institutions. It has identified the main criteria and directions for evaluation of higher education institutions activities. The identified directions, being taken as a basis for comparative analysis, provided the overall structure and logic of the sequential analysis for the each ranking system. It has presented the features appeared during the rankings based on the level of the criteria for evaluation of higher education institutions activities in the framework of certain rankings system.

Key words: *the higher education institutions rankings, the international higher education institutions rankings system, the ranking methodology, the criteria for evaluation of higher education institutions rankings activities, the higher education institutions directions activities*

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՄՏԱՎՈՐ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԻՐԱՑՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ

ՄԱՐԳԻՍ ՂԱՆԹԱՐՁՅԱՆ

Ինովացիաների դերը ժամանակակից աշխարհում հսկայական է: Համաձայն ամերիկյան աղբյուրների՝ արդյունաբերական, ճարտարագիտական և առևտրային ֆիրմաների կապիտալի արժեքի 30-40 %-ը բաժին է ընկնում ոչ նյութական ակտիվներին, այսինքն՝ մտավոր սեփականությանը (ՄՄ)¹:

Մտավոր սեփականությունը միշտ էլ եղել է հասարակության զարգացման կարևոր շարժիչ ուժերից մեկը, և տարեցտարի դրա դերը ավելի է մեծանում: Առաջ է եկել այսպես կոչված «մտավոր սեփականության ինդուստրիան», որն ապահովում է ազգային արդյունքի զգալի մասը:

Ըստ «Gorlin Group Consulting Economists» ֆիրմայի ամփոփած տվյալների՝ այսօր արդյունաբերական սեփականության արժեքային ծավալը 1.75 անգամ գերազանցում է հեղինակային և հարակից իրավունքների ծավալները²:

Քանի որ վերջին տարիներին տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ճյուղերը զարգանում են արագ տեմպերով, մտավոր սեփականության դերը ազգային տնտեսություններում ավելի է մեծանում: Այդ իսկ պատճառով իմաստ ունի պարզել, թե որոնք են այն նախադրյալները, որոնք ամրագրված են մտավոր սեփականության պահպանմանը վերաբերող ազգային օրենսդրական ակտերում և զուգահեռ անցկացնել դրանց և այդ ոլորտի միջազգային օրենսդրության միջև:

«Մտավոր սեփականություն» հասկացությունը ընդհանուր առմամբ ներառում է գյուտերի, արդյունաբերական նմուշների, ապրանքային և սպասարկման նշանների, առևտրային ու ֆիրմային անվանումների, անբարեխիղճ մրցակցության դեմ պաշտպանության, ինչպես նաև գրականության, գիտության և արվեստի բնագավառներում մտավոր գործունեությանը վերաբերող օրենքով ամրագրված բոլոր իրավունքները³:

¹ Տե՛ս **Holyoak & Torremans**. Intellectual Property Law, 5th edition., Oxford University Press, 2008:

² Տե՛ս **J. J. Gorlin**. The economic Importance of copyright. ICI WIPO Seminar for CIS Countries. Washington D. C. June 24, 2006:

³ Տե՛ս «Մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպության կոնվենցիա», կնքվել է Ստոկհոլմում 1967 թ. հուլիսի 14-ին, ուժի մեջ է մտել 1970 թ.:

Մտավոր սեփականության օբյեկտներ են համարվում գիտական, գեղարվեստական և գրական ստեղծագործությունները, արտադրության բնագավառում՝ ստեղծագործական գործունեության արդյունքները, այդ թվում՝ հայտնագործությունները, գյուտերը, արդյունաբերական նմուշները, համակարգչային ծրագրերը, տվյալների բազաները, առևտրային գաղտնիքները, ֆիրմային անվանումները և սպասարկման նշանները:

«Մտավոր սեփականության օբյեկտ» հասկացությունը ներառում է «Հեղինակային իրավունքի օբյեկտ» և «Արդյունաբերական սեփականության օբյեկտ» հասկացությունները:

Հեղինակային իրավունքը գրականության, երաժշտության և արվեստի ոլորտներում գործող հեղինակներին օժտում է որոշակի իրավունքներով, որոնք հնարավորություն են տալիս որոշակի սահմանափակ ժամկետում թույլատրելու կամ սահմանափակելու իրենց ստեղծագործությունների օգտագործումը: Հեղինակային իրավունքի օբյեկտ է գրականության, գիտության և արվեստի բնագավառներում հեղինակի ինքնուրույն կամ այլ հեղինակների հետ իրականացրած ստեղծագործական աշխատանքի յուրօրինակ արդյունքը (ստեղծագործությունը), որն արտահայտված է բանավոր, գրավոր կամ այլ օբյեկտիվ ձևով, ներառյալ՝ մշտապես կամ ժամանակավոր պահպանվող էլեկտրոնային ձևը, անկախ ստեղծագործության ծավալից, նշանակությունից, արժանիքներից ու ստեղծման նպատակից⁴:

«Հեղինակային իրավունք» հասկացության հիմքում դրվում է ստեղծագործության հեղինակի անձը, ինչը ընդգծում է բազմաթիվ երկրների օրենսդրություններում ամրագրված այն փաստը, որ հեղինակը որոշակի իրավունքներ ունի իր ստեղծագործության նկատմամբ: Օրինակ՝ խոչընդոտել դրա անօրինական օգտագործումը, և թույլ տալ օգտագործել երրորդ անձի կողմից համապատասխան լիցենզիայի առկայության դեպքում: Տվյալ փաստը ամրագրված է «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքում, որում հեղինակի գույքային իրավունքները կարող են պայմանագրով փոխանցվել կամ զիջվել այլ անձի՝ վերջինիս և հեղինակի, նրա ժառանգների կամ նրանց ապագա իրավահաջորդների հետ կնքված պայմանագրով: Այդ պատճառով հեղինակային իրավունքների ճիշտ ձևակերպումը կարեւոր է ոչ միայն հեղինակի վարձատրություն ստանալու հնարավորության ապահովման առումով, այլ նաև սեփականության իրավունքների և ստեղծագործության օգտագործման իրավունքի փոխանցման փաստի հաստատման:

«Արդյունաբերական սեփականությունը» ենթադրում է գյուտի,

⁴ Տե՛ս «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենք, 04 հուլիսի 2006 թ., ՀՕ-142:

արտոնագրի, որոշակի առևտրային շահերի պաշտպանությունը՝ արդյունաբերական նմուշների, ապրանքային նշանների և ապրանքային անվանումների վերաբերյալ օրենսդրական ակտերի օգնությամբ: Արդյունաբերական սեփականության օբյեկտները (ԱՍՕ), ըստ արդյունաբերական սեփականության պաշտպանության Փարիզի կոնվենցիայի, իրավական պաշտպանության օբյեկտներն են՝ գյուտերը, օգտակար մոդելները, արդյունաբերական նմուշները, ապրանքային նշանները, ֆիրմային անվանումները և աշխարհագրական ցուցումները⁵: Արդյունաբերական սեփականության օբյեկտների ստեղծման, իրավական պաշտպանության և օգտագործման հետ կապված հարաբերությունները Հայաստանի Հանրապետությունում կարգավորվում են գյուտերի, ֆիրմային անվանումների, ապրանքային և սպասարկման նշանների, ապրանքների ծագման տեղանունների մասին Հայաստանի Հանրապետության համապատասխան օրենքներով, ինչպես նաև միջպետական համաձայնագրերով, միջազգային պայմանագրերով և Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենսդրության այլ նորմատիվ ակտերով:

Մակայն գործող օրենքներով ամրագրված իրավունքներից և առավելություններից օգտվելու համար անհրաժեշտ է իմանալ դրանց առանձնահատկությունները: Այդ իսկ պատճառով այս հոդվածում փորձ է արվել կատարելու իրավաբանական փաստաթղթերի հատկանիշների համեմատություն՝ արդյունաբերական սեփականության տարբեր օբյեկտների նկատմամբ:

Գյուտը գաղափար է, որը հնարավոր է դարձնում տեխնիկական ռազմատու կոնկրետ խնդրի լուծում: Որպես կանոն՝ գյուտը պաշտպանվում է արտոնագրերով, որոնք անվանվում են «**գյուտի արտոնագրեր**»: Դրանցով ապահովվող իրավունքները սահմանվում են արտոնագիր սովոր պետության օրենսդրությամբ: Այդ իրավունքները, որոնք սովորաբար անվանվում են «օգտագործման բացառիկ իրավունքներ», ենթադրում են՝

1. արտադրանքին տրվող գյուտի արտոնագրի դեպքում՝ պատրաստելու, օգտագործելու, վաճառելու և գյուտը ներառող արտադրանքը ներմուծելու իրավունքներ,

2. Արտադրության մեթոդներին տրվող գյուտի արտոնագրի դեպքում՝ գյուտը պարունակող մեթոդը կիրառելու, ինչպես նաև այդ մեթոդի օգնությամբ արտադրանք ստեղծելու, օգտագործելու, վաճառելու և ներմուծելու իրավունքներ⁶:

Գյուտի արտոնագիրը գործում է հայտը ներկայացնելու օրվանից մինչև 20 տարին լրանալը, եթե տրվել է գյուտի ըստ էության փորձա-

⁵ Տե՛ս «Արդյունաբերական սեփականության պաշտպանության Փարիզի կոնվենցիա», ստորագրվել է 1883 թվականին, ուժի մեջ է մտել 1884 թվականի հուլիսի 14-ին:

⁶ Տե՛ս **H. Olsson**. Введение в право интеллектуальной собственности // WIPO/CNR/S/91/1, Международное бюро ВОИС. *Элементы промышленной собственности* // WIPO/IP/WDH/93/1:

քննության հիման վրա (հիմնական արտոնագիր), կամ մինչև 10 տարին լրանալը, եթե տրվել է առանց գյուտի ըստ էության փորձաքննության (նախնական արտոնագիր):⁷

Գյուտերի պաշտպանության երկրորդ ձևը «**օգտակար մոդելի**» արտոնագրի գրանցումը կամ տրամադրումն է: «Օգտակար մոդել» արտահայտությունն օգտագործվում է որոշակի տեսակի գյուտերն անվանելու համար: Դրանց վերաբերյալ դրույթներ պարունակող ազգային շատ օրենսդրություններում այդ կատեգորիային են պատկանում մեխանիկայի ոլորտի գյուտերը: Օգտակար մոդելների օբյեկտ են սարքերը, հարմարանքները և օգտակար իրերը: Օգտակար մոդելները կոչված են խթանելու գյուտարարներին և ներդրողներին՝ ներդնելու սեփական գիտելիքները և միջոցները տեխնիկական կատարելագործումների մշակման և պաշտպանության մեջ, որոնք չեն բավարարում գյուտի արտոնագրաունակության պայմանները: Ընդ որում՝ պաշտպանության այս ձևի արժեքը ավելի ցածր է, իսկ գործընթացը՝ ավելի արագացված: Որպես արդյունք՝ օգտակար մոդելները հետաքրքրություն են առաջացնում փոքր և միջին արտադրողների համար և զարգացող երկրների տեխնիկական առաջընթացի գործիք են: Այն դեպքում, երբ որոշ գյուտեր չեն համապատասխանում արտոնագրաունակության պայմաններին, օրինակ՝ չեն ունենում գյուտարարական անհրաժեշտ մակարդակ, ապա հատուկ որոշմամբ գրանցվում են որպես օգտակար մոդելներ: Օգտակար մոդելի արտոնագիրը գործում է 10 տարի ժամկետով:

«**Արդյունաբերական նմուշը**» կարելի է ներկայացնել որպես օգտակար սարքի արտաքին տեսքի ձևավորում, որը ներառում է սարքի տեսքը, գույնը և բաղադրիչները: Ընդ որում՝ արդյունաբերական նմուշը պետք է ակնհասճ լինի և բավարարի սերիական արտադրության պահանջները:

Ըստ բազմաթիվ երկրների օրենսդրությունների՝ որպեսզի արդյունաբերական նմուշը պաշտպանվի, պետք է լինի նոր և որոշ դեպքերում՝ նաև յուրահատուկ: Դրանք սովորաբար առանց թույլտվության արգելվում է օգտագործել և կրկնօրինակել, իսկ պաշտպանման ժամկետը 5, 10 և 15 տարի է:

«**Ապրանքային նշանը**» ցանկացած նշան է, որը անհատականացնում է տվյալ ձեռնարկության ապրանքը և օգնում դա տարբերել մրցակցի արտադրանքից: Ապրանքը սպառողի համար անհատականացնելու նպատակով ապրանքային նշանը պետք է տեղեկացնի դրա ծագման մասին: Այն տվյալ ապրանքին տալիս է այնպիսի որակներ կամ ինքնատիպություն, որոնցով տարբերվում է մյուսներից: Այսօր ապրանքային նշանները լայնորեն կիրառվում են ամբողջ աշխարհում՝

⁷ Տե՛ս «Արտոնագրերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենք, 29 դեկտեմբերի 2004 թ., ՀՕ ՎՆ 175ՎՆ-Ն:

գարգացող և արդյունաբերական գարգացած երկրներում, շուկայական և պլանային տնտեսություններում ու կարևոր դեր են խաղում շուկաներում և առևտրում: Ապրանքային նշաններով հավասարապես հետաքրքրված են ինչպես շուկայում ապրանքներ և ծառայություններ առաջարկողները, այնպես էլ սպառողները, պետական մարմինները և տնտեսությունն ամբողջությամբ:

Ապրանքային նշանը օգտագործող ընկերությունը հնարավորություն է տալիս պոտենցիալ գնորդների ուշադրությունը սևեռելու ապրանքի գոյության վրա և դրան ծանոթանալուց հետո տարբերելու շուկայում առկա այլ ապրանքներից: Այսպիսով՝ ընկերությունը համբավ է ձեռք բերում որպես տվյալ ապրանքային նշանով ապրանքներ արտադրող:

«Ֆիրմային անվանումները» պարունակում են տերմիններ կամ անվանումներ, որոնց նշանակությունը ընկերությունը և նրա գործունեությունը այլ արտադրողներից տարբերելն է⁸: Այն դեպքում, երբ ապրանքային նշանները տարբերում են մեկ արտադրողի ապրանքներն ու ծառայությունները մյուսից, ընկերության անվանումը մատնանշում են բոլոր ձեռնարկությունները՝ անկախ դրանց կողմից շուկայում իրացվող ապրանքներից ու ծառայություններից, և այն համապատասխան ընկերության համբավի խորհրդանիշ է: Այսպիսով՝ ընկերության անվանումը նրա ամենաարժեքավոր ակտիվներից մեկն է, ինչպես նաև սպառողների համար օգտակար տեղեկության աղբյուր, հետևաբար ֆիրմային անվանումների պահպանությունը բխում է և՛ արտադրողների, և՛ սպառողների շահերից:

Ֆիրմային անվանումները պաշտպանության օբյեկտներ են շատ երկրներում, սակայն դրանց օգտագործումը կարգավորող իրավական մեխանիզմները խիստ տարբերվում են: Որպես կանոն՝ դրանց պաշտպանությունը կարգավորվում է քաղաքացիական օրենսգրքով, առևտրային, ինչպես նաև ընկերությունների գործունեությունը, ապրանքների և ծառայությունների օգտագործումը և անբարեխիղճ մրցակցությունը կարգավորող օրենսդրությամբ:

Ժամանակակից առևտրում սպառողներին մատուցվում են ոչ միայն ապրանքների լայն տեսականի, այլև ծառայությունների բազմաթիվ տեսակներ, որոնք ավելի հաճախ են առաջարկվում ազգային և միջազգային շուկաներում: Այդ իսկ պատճառով առաջանում է այն նշանների ամրագրման կարիք, որոնք սպառողներին հնարավորություն են տալիս ընտրություն կատարելու բազմաթիվ ծառայությունների միջև: Այս նշանները անվանվում են **«ծառայության նշաններ»** և կատարում են նույն ծագումը բնութագրող և յուրահատկությունը մատնանշող գործառույթներ: Ընդհանուր առմամբ՝ ծառայության նշանների պաշտպա-

⁸ Տե՛ս «Ֆիրմային անվանումների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենք, ընդունվել է 2008 թ. հունիսի 6-ին:

նությունը նույնքան է անհրաժեշտ, որքան ապրանքային նշաններինը, և ժամանակակից օրենսդրությունը դրանց պաշտպանության համար կիրառում է միևնույն լծակները:

Առևտրային գաղտնիքին վերաբերող տեղեկատվությունը որոշվում է յուրաքանչյուր ձեռնարկության ներքին կանոնակարգով: Միայն ձեռնարկությանն է հայտնի առևտրային գաղտնիքի մասին տեղեկությունը: Գաղտնի բնույթի (առևտրային գաղտնիք), ինչպես նաև գյուտի, օգտակար մոդելի կամ արդյունաբերական նմուշի վերաբերյալ տեղեկության հրապարակումը կարգավորվում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 68-րդ գլխի 1164 հոդվածով, ըստ որի՝ «տեխնիկական, կազմակերպչական կամ առևտրային տեղեկատվությունը՝ ներառյալ արտադրության գաղտնիքները (նոու-հաու), որոնք անհայտ են երրորդ անձանց (չբացահայտված տեղեկատվություն), օրինաչափ տիրապետող անձն իրավունք ունի պահպանել ապօրինի օգտագործումից»⁹:

Վերը նկարագրված արդյունաբերական սեփականության օբյեկտները օրինական պաշտպանող փաստաթղթերը հաստատում են տվյալ օբյեկտների օգտագործման արտոնագրատիրոջ առավելությունը և բացառիկ իրավունքը: Այսինքն՝ տվյալ օբյեկտները կարելի է օգտագործել միայն արտոնագրատիրոջ պաշտոնական թույլտվությամբ (լիցենզիայով): Փաստորեն սա մենաշնորհի բացառիկ ձևերից է, որը խթանվում է պետության կողմից, և առանց որի հնարավոր չէ շուկայական հարաբերությունների զարգացումը արդյունաբերական արտադրության ոլորտում:

Արդյունաբերական սեփականության օբյեկտները ձեռնարկությունում կարող են յուրացվել երկու հիմնական ձևով՝

- որպես ներդրում ձեռնարկության հիմնադիր կապիտալում,
- որպես ոչ նյութական ակտիվ ձեռնարկության տնտեսական գործունեության մեջ:

Կազմակերպության ոչ նյութական ակտիվների շարքին են դասվում տնտեսական գործունեության մեջ երկար ժամանակահատվածում օգտագործվող և եկամուտ բերող իրավունքները, որոնք բխում են՝

1. գիտության, գրականության, արվեստի ստեղծագործությունների, համակարգչային ծրագրերի, սովյալների բազայի և հեղինակային ու այլ պայմանագրերից,

2. հայտնագործություններից, արդյունաբերական նմուշներից, ապրանքային նշաններից, ֆիրմայի անվանման վկայագրերից և դրանց օգտագործման արտոնագրային պայմանագրերից,

3. «նոու-հաու»-ի իրավունքից և այլն¹⁰:

⁹ «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրք», մաս 10, գլուխ 2, Հ Օ – 239, 05.05.1998 թ.:

¹⁰ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության հաշվապահական հաշվառման և հաշվետվության մասին կանոնադրությունը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշում, № 147, 02.05.1996 թ.:

Մտավոր սեփականության օգտագործումը հիմնադիր ֆոնդում մտավոր սեփականության ստեղծողներին (հեղինակներին) և ձեռնարկությանը տալիս է հետևյալ գործնական առավելությունները.

- էական չափերի հիմնադիր ֆոնդի ձևավորում՝ առանց դրամական միջոցների շեղման, և բանկային փոխառությունների ու ներդրումների ապահովում (ՄՄ-ն կարելի է օգտագործել որպես ձեռնարկության ցանկացած այլ սեփականություն),

- մտավոր սեփականության փոխարինում իրական դրամական միջոցներով (ՄՄ-ի կապիտալացում): Ընդ որում՝ այս դեպքում մաշվածքը օրինական հիմքերով ներառվում է արտադրանքի ինքնարժեքի մեջ (չի գանձվում եկամտահարկ),

- մտավոր սեփականության սեփականատեր հեղինակների և ձեռնարկության դուստր ընկերությունների և ինքնուրույն ընկերությունների հիմնադրումը՝ առանց դրամական միջոցների տեղաշարժի:

Մտավոր սեփականության օգտագործումը տնտեսական գործունեության մեջ հնարավորություն է տալիս.

- փաստաթղթորեն ապացուցել սեփականության իրավունքները և հաշվեկշռում ցույց տալ մտավոր սեփականության օբյեկտները որպես ձեռնարկության ունեցվածք,

- ստանալ լրացուցիչ եկամուտ ՄՄ օգտագործման իրավունքների փոխանցման շնորհիվ, ինչպես նաև ապահովել նորարարական գործունեության արդյունքների գների կարգավորման հնարավորություն՝ պայմանավորված փոխանցվող ՄՄ օգտագործման իրավունքների ծավալով,

- կատարել հեղինակային վճարումներ՝ դրանք ներառելով ծախսերը ինքնարժեքի մեջ:

Դրանից բացի, սեփականության իրավունքների և ՄՄ օգտագործման իրավունքների փաստաթղթային հաստատումը, ինչպես նաև պաշտոնական պահպանման փաստաթղթերի ստացումը հնարավորություն են ընձեռում ապահովելու վերահսկողություն շուկայի նկատմամբ և օրենքով հետապնդելու անբարեխիղճ մրցակիցներին ու ապօրինի օգտագործողներին:

Ինչպես երևում է այս հակիրճ վերլուծություննից, ՀՀ-ում իրոք ստեղծված է լիարժեք իրավական դաշտ, որն ապահովում է մտավոր սեփականության օբյեկտների սեփականատերերի և հեղինակների պաշտպանությունը: Ցավոք, նույն եզրակացությունը չի կարելի տարածել ՄՄ շուկայացման գործընթացի վրա:

Բանալի բառեր – մտավոր սեփականություն, հեղինակային իրավունք, սեփականության իրավունք, արտոնագիր, առևտրային գաղտնիք

ՏԱՐԿԻՍ ԿԱՆՏԱՐԴՋՅԱՆ – Особенности интеллектуальной собственности и формы их реализации. – В статье обобщены различные определения объектов интеллектуальной собственности (ОИС), взятые из соответствующих международных и республиканских законов, устанавливающих порядок их регистрации и правовой охраны. Особое внимание уделяется объектам, защищаемым авторскими правами. Отмечается, что в республике имеются необходимые предпосылки для развертывания работ по коммерциализации ОИС.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, авторское право, право собственности, патент, коммерческая тайна

SARKIS KHANTARJIAN – Features of Intellectual Property and Forms of Their Implementation. – The paper summarizes the different definitions of objects of intellectual property (OIP), taken from the relevant international and national laws establishing the procedure for their registration and legal protection. Particular attention is paid to the objects protected by copyright

It is noted that the country has the necessary prerequisites for the development of work on the commercialization of the OIP.

Key words: intellectual property, copyright, property rights, patent, trade secrets

**ՆՈՐ ԲԱՆԿԱՅԻՆ ԳՈՐԾԻՔՆԵՐԻ
ՊԱՀԱՆՋԱՐԿԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ ՀՀ-ՈՒՄ**

ՌՈՒԲԵՆ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ, ԱՐԵՎ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ

Անցումային շրջանում գտնվող ցանկացած երկիր, այդ թվում և Հայաստանի Հանրապետությունը, տնտեսական ոլորտում ծագած խնդիրները լուծելիս հաշվի է առնում իր առանձնահատկությունները, մասնավորապես՝ մակրոտնտեսական իրավիճակը, ֆինանսական համակարգի կառուցվածքն ու զարգացման աստիճանը: ՀՀ տնտեսության զարգացման համար կարևոր է բարենպաստ պայմաններ ստեղծել պոտենցիալ ներդրողների համար: Այս հարցում նշանակալի դեր է խաղում ՀՀ ֆինանսական շուկան, որի խոշորագույն մասնակիցն է բանկային համակարգը: Անցումային ժամանակաշրջանի վերջին տասնամյակում ՀՀ բանկային համակարգը ընդհանուր առմամբ ունեցել է զարգացման և աճի միտում: 2008-2009 թթ. ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի պայմաններում ՀՀ բանկային համակարգը դրսևորեց ճկունություն, իսկ 2010 թ. վարկային ռեսուրսների նկատմամբ պահանջարկը արդեն սկսեց աճել: Այս առումով ՀՀ տնտեսության մեջ նոր միջոցների ներգրավման համար շատ կարևոր է նոր բանկային, մասնավորապես՝ կառուցվածքային գործիքների ստեղծումն ու ներդրումը:

ՀՀ տնտեսության համար կառուցվածքային գործիքներ կիրառելու կարևորությունը պայմանավորված է այն փաստով, որ Հայաստանում ֆոնդային բորսան դեռևս զարգացած չէ, ինչը ոսկու, արծաթի, բաժնետոմսերի և այլ ֆինանսական ակտիվներ գնելու համար նախատեսված փողի արտահոսքի պատճառ է դառնում: Բազմաթիվ պոտենցիալ ներդրողներ գործարքներ են կատարում երկրից դուրս: Կառուցվածքային գործիքների կիրառումը կկրճատի կապիտալի արտահոսքը երկրից, որը կմեծացնի ՀՀ-ում մնացող միջոցների քանակը՝ դրանով բարձրացնելով առևտրային բանկերի՝ վարկեր տրամադրելու կարողությունը: Վերջինս կնպաստի ներդրումների ծավալի աճին, որն իր հերթին ՀՆԱ-ի էական աճի խթան կդառնա: Ըստ այդմ՝ կառուցվածքային գործիքները կարող են ծառայել որպես ամուր կապ երկրի ներքին ներդրողների, ՀՀ ֆինանսական շուկայի և աշխարհի ֆոնդային բորսաների, ածանցյալների շուկաների միջև:

Ի՞նչ են իրենցից ներկայացնում կառուցվածքային գործիքները: Դրանց շարքին են դասվում բանկային այն գործիքները, որոնք առաջարկում են ներդրողներին բազային ակտիվի դինամիկայից կախված

վճարման յուրատեսակ ձևեր: Ապրանքների այս տեսակները հիմնականում թողարկվում են բանկերի կողմից և ներառում նվազագույնը երկու ֆինանսական գործիք, որոնցից գոնե մեկը պետք է լինի դերիվատիվ (աժանցյալ)¹:

Լոնդոնի ֆոնդային բորսայի ուղեցույցի համաձայն՝ կառուցվածքային ապրանքները բանկերի կողմից տարբեր ժամկետներով, եկամտաբերությամբ և ռիսկայնությամբ թողարկված ֆինանսական գործիքներ են, որոնք կախված են հիմքում ընկած ակտիվի փոփոխությունից: Վերջինս կարող է լինել կապիտալ, ինդեքս, ապրանք, տարադրամ կամ զամբյուղ: Կապիտալի պաշտպանությամբ կառուցվածքային որոշ գործիքներ առաջարկում են սկզբնական ներդրման 100 % պաշտպանություն, մյուսները՝ կապիտալի մասնակի պաշտպանություն: Ժամկետի ավարտին շահառուները ստանում են իրենց ներդրած կապիտալը, եթե ներդրում են կատարել կապիտալի 100 % պաշտպանությամբ գործիքում, նույնիսկ եթե շուկան շարժվել է իրենց ակնկալիքներին հակառակ²:

Կառուցվածքային գործիքները տնտեսագիտության մեջ համեմատաբար նոր ոլորտ են: Սա է պատճառը, որ այն ունի թույլ կողմեր, ինչպիսիք են՝ անկատար օրենսդրությունը, կառուցման ոչ ակնհայտ մեխանիզմը, իրազեկման պակասը բնակչության լայն զանգվածների շրջանում, առևտրային բանկերի համար բարձր ռիսկերը՝ պայմանավորված ոլորտում մասնագետների բացակայությամբ, ինչը իր հերթին հանգեցնում է բանկերի կողմից այս գործիքների օգտագործումից խուսափելուն:

Հայաստանի ֆինանսական շուկայում առաջարկվող կառուցվածքային գործիքների ընտրությունը մեծ չէ: Առաջարկվում են միայն 100 %-ով ապահովագրված կառուցվածքային ավանդներ, որոնց դեպքում ներդրողն իր գումարն ամբողջությամբ ետ է ստանում և ռիսկի է դիմում կորցնել միայն այն այլընտրանքային եկամուտը, որը կստանար այլ կերպ իր գումարը օգտագործելով:

Հաշվի առնելով այն փաստը, որ հայ իրականության մեջ գոյություն չունի կառուցվածքային գործիքների հանդեպ նախասիրությունների հետազոտմանը նվիրված որևէ աշխատություն, մեր կողմից անցկացվել է էլեկտրոնային հարցում և ուսումնասիրվել հայ հասարակության վերաբերմունքը կառուցվածքային գործիքների առանձին տարրերի հանդեպ: *Վերջնական նպատակ համարելով միաժամանակ ոսկու և արծաթի վրա կառուցվող կառուցվածքային գործիքի ստացումը՝ հարցման միջոցով փորձել ենք պարզել ՀՀ ռեզիդենտների նախասիրությունները ֆինանսական ակտիվների նկատմամբ:*

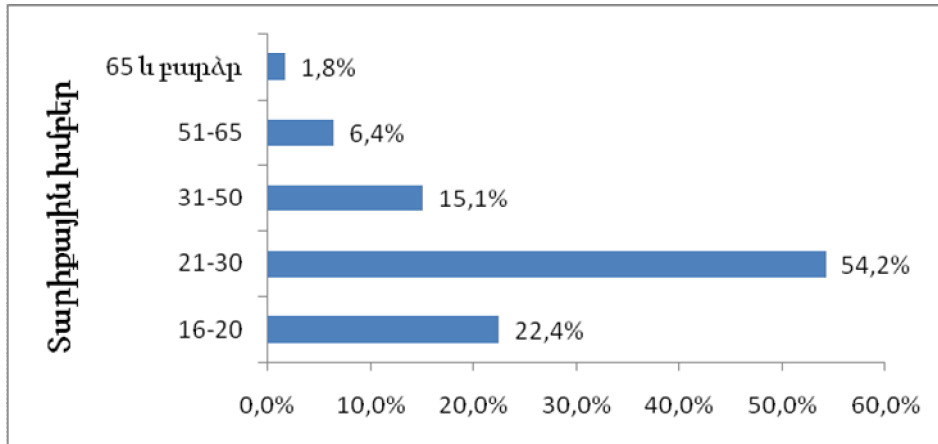
¹ Տե՛ս **Stoimenov, Pavel A., Wilkens, Sascha**, Are structured products “fairly” priced? An analysis of the German market for equity-linked instruments, January 18, 2005. Journal of Banking and Finance, p. 2972, www.elsevier.com/locate/jbf

² Տե՛ս “Structured Products/ Precision Tools. A guide for private investors”, London Stock Exchange Group, England & Wales, № 02075721, December 2013, էջ 1-6:

Հարցումը կատարվել է SurveyMonkey Inc. ծառայության միջոցով (10.06.2015- 30.06.2015 թթ.), որը թույլ է տալիս էլեկտրոնային հարցում անցկացնել ինչպես Facebook-ի էջերում, այնպես էլ էլեկտրոնային փոստի միջոցով: Հարցմանը մասնակցել է 16-ից բարձր տարիքի 450 ՀՀ քաղաքացի: Արդյունքները վերլուծվել են MS Excel և SPSS 16.0 ծրագրային փաթեթների միջոցով:

Գծապատկեր 1

Ո՞ր տարիքային խմբին եք պատկանում

Ինչպես երևում է գծապատկեր 1-ից, էլեկտրոնային հասցեներից, հատկապես Facebook-ից առավելապես երիտասարդ սերնդի օգտվելու փաստով պայմանավորված՝ ընտրանքում մեծ տոկոս են կազմել մինչև 30 տարեկանները: Արդյունքները հետևյալն են՝ 65 և բարձր տարիքային խմբին պատկանող մասնակիցները կազմել են հարցվածների 1,8 %-ը, 51-ից 64 տարիքային խմբինը՝ 6,4 %-ը, իսկ 31-ից 50-ը՝ 15,1 %-ը: Ամենամեծ տեսակարար կշիռն ունի 21-ից 30 տարիքային խումբը՝ 54,2 %, իսկ երկրորդ տեղում հարցման ամենաերիտասարդ մասնակիցներն են՝ 16-ից 20 տարիքային խումբը՝ 22,4 %:

Հարցման մասնակիցների շարքերում ավելի ակտիվ էին իգական սեռի ներկայացուցիչները, որոնք մոտ երեք անգամ քանակային առավելություն ունեն արական սեռի ներկայացուցիչների նկատմամբ՝ համապատասխանաբար՝ 75,5 % և 24,5 %:

«Դուք ունե՞ք ավանդ ՀՀ առևտրային բանկերում» հարցին 450 մասնակիցներից պատասխանել է 444-ը: Հարցման արդյունքների համաձայն՝ ՀՀ առևտրային բանկերում ավանդ չունեցողները մոտ երեք անգամ ավելի են, քան ավանդ ունեցողները: Դա պայմանավորված է հարցման մասնակիցների մեջ երիտասարդների մեծ տեսակարար կշռով:

Աղյուսակ 1

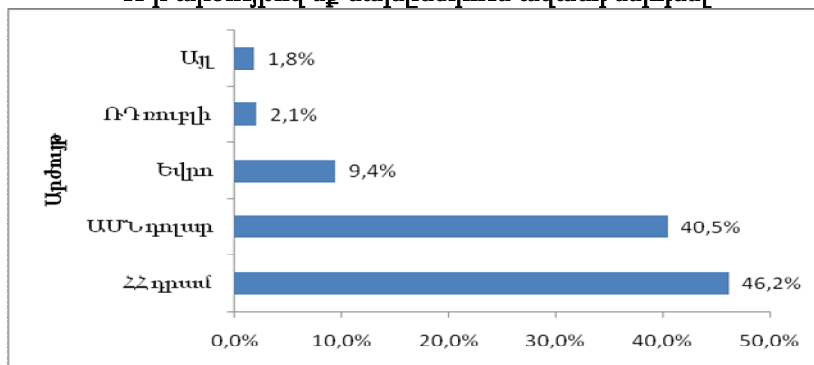
Տարիքային խմբի և ՀՀ առևտրային բանկերում ավանդ ունենալու միջև կապը

Տարիքային խումբ	Մասնակիցների տոկոսը՝	Ունեն՞ք ավանդ ՀՀ առևտրային բանկերում		Ընդամենը
		այո	ոչ	
16-20	տարիքային խմբում	18,4%	81,6%	100,0%
	ավանդատուների մեջ	14,9%	24,8%	22,1%
	ընդհանուրի մեջ	4,1%	18,0%	22,1%
21-30	տարիքային խմբում	29,6%	70,4%	100,0%
	ավանդատուների մեջ	59,5%	52,9%	54,7%
	ընդհանուրի մեջ	16,2%	38,5%	54,7%
31-50	տարիքային խմբում	31,3%	68,7%	100,0%
	ավանդատուների մեջ	17,4%	14,2%	15,1%
	ընդհանուրի մեջ	4,7%	10,4%	15,1%
51-65	տարիքային խմբում	21,4%	78,6%	100,0%
	ավանդատուների մեջ	5,0%	6,8%	6,3%
	ընդհանուրի մեջ	1,4%	5,0%	6,3%
66 և ավելի	տարիքային խմբում	50,0%	50,0%	100,0%
	ավանդատուների մեջ	3,3%	1,2%	1,8%
	ընդհանուրի մեջ	,9%	,9%	1,8%
Ընդամենը	տարիքային խմբում	27,3%	72,7%	100,0%
	ավանդատուների մեջ	100,0%	100,0%	100,0%
	ընդհանուրի մեջ	27,3%	72,7%	100,0%

ները վկայում են, որ տարիքի աճին զուգընթաց ավանդատուների տոկոսն աճում է (տես աղյուսակ 1): Այսպես, 16-ից 20 տարիքային խմբում ավանդ չունեցողները քառապատիկ ավելի են, քան ավանդ ունեցողները: 21-ից 30 տարիքային խմբում ավանդ ունեցողները կազմում են 29,6 %, 31-ից 50-ում՝ 31,3 %, 51-ից 65-ում՝ 21,4 %, իսկ 66 և ավելի տարիքային խմբում՝ 50 %: Հարցման մասնակից ավանդատուների 59,5 %-ը պատկանում է 21-ից 30 տարիքային խմբին:

Գծապատկեր 2

Ո՞ր արժույթով եք նախընտրում ավանդ ներդնել

Այն հարցին, թե «Ո՞ր արժույթով եք նախընտրում ավանդ ներդրել», տրվել են հետևյալ պատասխանները. ՀՀ դրամ՝ 46,2 %, ԱՄՆ դոլար՝ 40,5 %, Եվրո՝ 9,4 %, ՌԴ ռուբլի՝ 2,1 %, այլ արժույթ՝ 1,8 % (տե՛ս գծապատկեր 2): Ինչպես տեսնում ենք, ՀՀ դրամով ավանդի բաժինը ընդամենը 5,7 տոկոսային կետով է գերազանցում ԱՄՆ դոլարով ավանդին: Սա նշանակում է, որ հարցվածների վստահությունը ԱՄՆ դոլարի նկատմամբ նույնիսկ 2014 թ.-ի վերջին տեղի ունեցած փոխարժեքի կտրուկ տատանումներից հետո մնում է բավականին կայուն:

Աղյուսակ 2

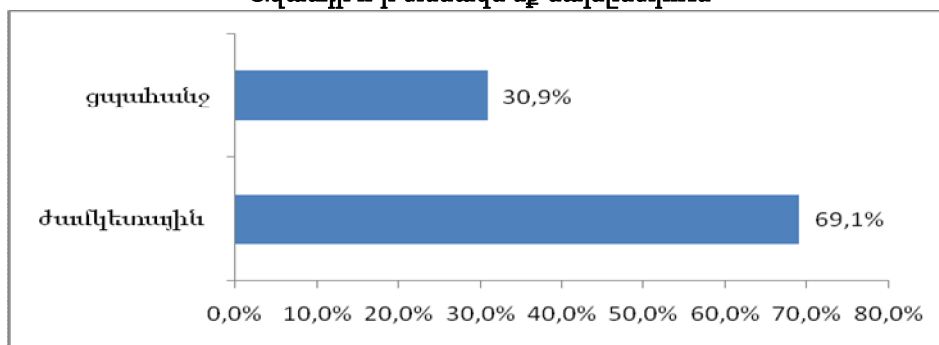
Կապը ավանդի արժույթի նախընտրության և ՀՀ առևտրային բանկերում փաստացի ավանդ ունենալու միջև

Ունե՞ք ավանդ ՀՀ առևտրային բանկերում	Մասնակիցների տոկոսը	Արժույթի նախընտրությունը					Ընդամենը
		ՀՀ դրամ	ԱՄՆ դոլար	Եվրո	ՌԴ ռուբլի	Այլ	
այո	ավանդատուների մեջ	43,3%	50,8%	5,0%	,8%	,0%	100,0%
	արժույթի մեջ	26,3%	35,3%	14,6%	11,1%	,0%	28,0%
	ընդհանուրի մեջ	12,1%	14,2%	1,4%	,2%	,0%	28,0%
ոչ	ավանդատուների մեջ	47,2%	36,2%	11,3%	2,6%	2,6%	100,0%
	արժույթի մեջ	73,7%	64,7%	85,4%	88,9%	100,0%	72,0%
	ընդհանուրի մեջ	34,0%	26,1%	8,2%	1,9%	1,9%	72,0%
Ընդամենը	ավանդատուների մեջ	46,2%	40,3%	9,6%	2,1%	1,9%	100,0%
	արժույթի մեջ	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	ընդհանուրի մեջ	46,2%	40,3%	9,6%	2,1%	1,9%	100,0%

Առավել հետաքրքրական է այն փաստը, որ ավանդ ունեցող մասնակիցների շրջանում ԱՄՆ դոլարով ավանդ ունենալուն նախապատվություն տվողների կշիռն ավելի բարձր է՝ 50,8 %, քան ՀՀ դրամով՝ 43,3 % (տե՛ս աղյուսակ 2): Ավանդ չունեցողների 47,2 %-ը արժույթներից նախընտրում է ՀՀ դրամը, 36,2 %-ը՝ ԱՄՆ դոլարը, 11,3 %-ը՝ Եվրոն:

Գծապատկեր 3

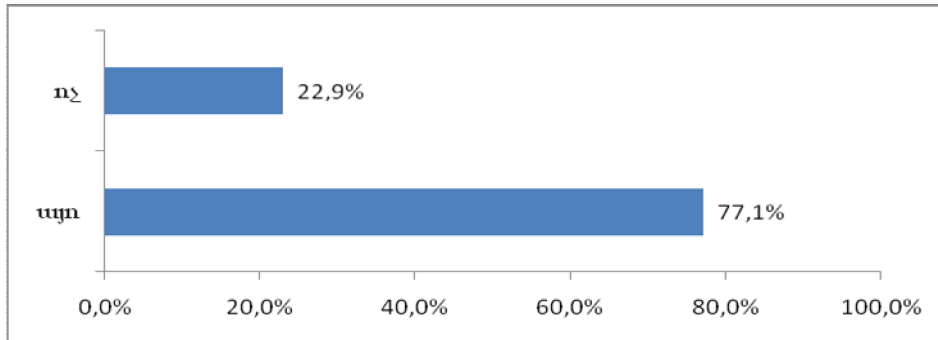
Ավանդի ո՞ր տեսակն եք նախընտրում

Ինչպես երևում է գծապատկեր 3-ից, «Ավանդի ո՞ր տեսակն էք նախընտրում» հարցի արդյունքների համաձայն՝ հարցվածների 69,1 %-ը գերադասում է ժամկետային ավանդները:

Գծապատկեր 4

Կցանկանայի՞ք գումար վաստակել համաշխարհային ֆոնդային բորսաներում

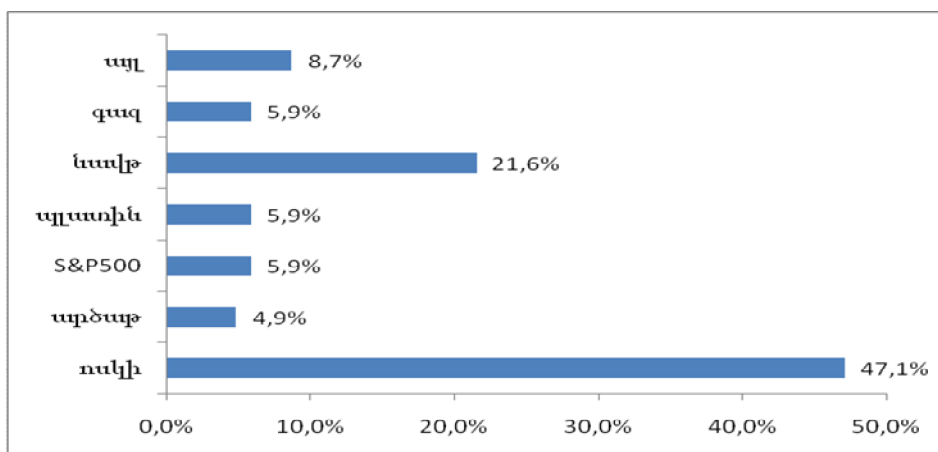

Ինչպես ցույց է տալիս գծապատկեր 4-ը, հարցման մասնակիցների 77,1 %-ը դեմ չէր լինի վաստակել կամ միգուցե փաստացի վաստակում է գումար համաշխարհային ֆոնդային բորսաներում:

Որպես ՀՀ նոր բանկային գործիք մեր կողմից առաջարկվում է միաժամանակ ոսկու և արծաթի վրա հիմնված կառուցվածքային գործիք՝ նախապես ենթադրելով, որ հայ բնակչությունը հակված է վստահելու ոսկուն: Հետազոտության նպատակը կառուցվածքային գործիքի առանձին տարրերի հանդեպ ՀՀ քաղաքացիների վերաբերմունքի ուսումնասիրությունն է, որի միջոցով հնարավոր կլինի պարզել առաջարկվող կառուցվածքային գործիքի կիրառման նպատակահարմարությունը Հայաստանում:

Գծապատկեր 5

Նշվածներից ո՞ր ակտիվը կընտրեիք ֆոնդային բորսաներում առևտրին մասնակցելու համար

Առաջին հայացքից «Նշվածներից ո՞ր ակտիվը կընտրեիք ֆոնդային բորսաներում առևտրին մասնակցելու համար» հարցի արդյունքները ապացուցում են մեր նախնական ենթադրության ճշմարտացիությունը. հարցման մասնակիցների 47,1 %-ը ընտրել է ոսկին (տե՛ս գծապատկեր 5):

Աղյուսակ 3

Կապը համաշխարհային ֆոնդային բորսաներում գումար վաստակելու ցանկության և ֆոնդային բորսաներում առևտրին մասնակցելու համար ակտիվի նախընտրության միջև

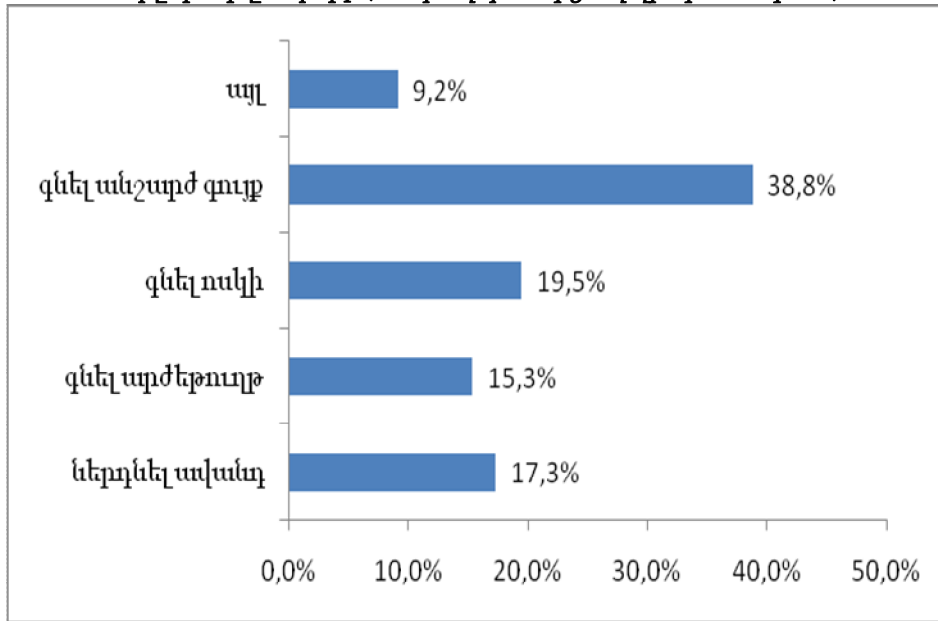
Ակտիվի նախընտրությունը	Տոկոսը՝	Ցանկանում եք գումար վաստակել համ. ֆոնդ. բորսաներում		Ընդամենը
		այո	ոչ	
ոսկի	ակտիվի մեջ	71,9%	28,1%	100,0%
	համ. ֆոնդ. բ.-ում	35,1%	51,6%	38,6%
արծաթ	ակտիվի մեջ	57,1%	42,9%	100,0%
	համ. ֆոնդ. բ.-ում	1,2%	3,3%	1,6%
S&P500	ակտիվի մեջ	80,0%	20,0%	100,0%
	համ. ֆոնդ. բ.-ում	2,3%	2,2%	2,3%
պլատին	ակտիվի մեջ	57,1%	42,9%	100,0%
	համ. ֆոնդ. բ.-ում	1,2%	3,3%	1,6%
նավթ	ակտիվի մեջ	84,8%	15,2%	100,0%
	համ. ֆոնդ. բ.-ում	8,2%	5,5%	7,6%
գազ	ակտիվի մեջ	25,0%	75,0%	100,0%
	համ. ֆոնդ. բ.-ում	,3%	3,3%	,9%
այլ	ակտիվի մեջ	65,4%	34,6%	100,0%
	համ. ֆոնդ. բ.-ում	5,0%	9,9%	6,0%
ոսկու հետ միասին	ակտիվի մեջ	91,5%	8,5%	100,0%
	համ. ֆոնդ. բ.-ում	40,9%	14,3%	35,3%
առանց ոսկու	ակտիվի մեջ	76,9%	23,1%	100,0%
	համ. ֆոնդ. բ.-ում	5,8%	6,6%	6,0%
Ընդամենը	ակտիվի մեջ	79,0%	21,0%	100,0%

Աղյուսակ 3-ը ցույց է տալիս, որ համաշխարհային ֆոնդային բորսաներում գումար վաստակել ցանկացողների շարքում (մասնակիցների 79 %-ը) գերակշռում են «ոսկու հետ միասին» «այլ» ակտիվ նշած մասնակիցները՝ 40,9 %-ը: Միայն «ոսկի» նշել է 35,1 %-ը: Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ բնակչության ավելի ստվար հատվածը արդյունավետ է համարում դիվերսիֆիկացնել իր ինսայդությունները՝ իհարկե կրկին նախապատվությունը տալով ոսկուն: Համաշխարհային ֆոնդային բորսաներում «առանց ոսկու» գումար վաստակել ցանկանում է հարցման մասնակիցների 5,8 %-ը, արծաթի միջոցով՝ 1,2 %-ը, S&P500-ով³՝ 2,3 %-ը և այլն:

³ S&P 500-ը կամ Standard & Poor 500-ը ամերիկյան ֆոնդային շուկայի ցուցանիշ է՝ հիմնված 500 խոշոր ընկերությունների շուկայական կապիտալիզացիայի վրա, որոնց բաժնետոմսերը ընդգրկված են NYSE կամ NASDAQ ֆոնդային շուկաներում:

Գծապատկեր 6

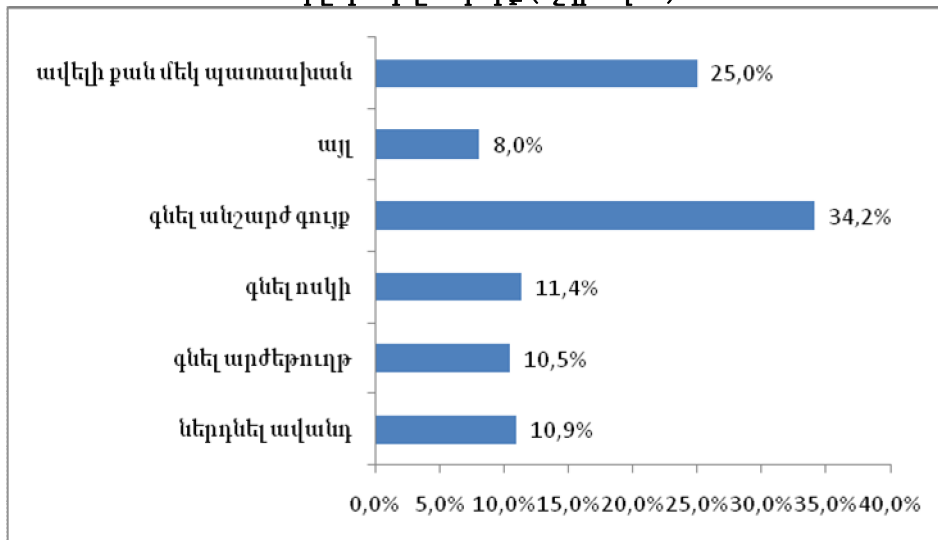
**Եթե ունենայիք 100000 ԱՄՆ դոլար, հետևյալ տարբերակներից
ն՞րը կնախընտրեիք (հնարավոր է 1-ից ավելի պատասխան)**

«Եթե ունենայիք 100000 ԱՄՆ դոլար, հետևյալ տարբերակներից
ն՞րը կնախընտրեիք» հարցը թերևս թույլ չի տալիս ճշգրիտ գնահատել
ֆիզիկական անձի նախընտրությունը, քանի որ մտացածին գումարը
բավականին մեծ է, և սպասելի էր մասնակիցների ճնշող մասի (233
մասնակից) ընտրությունը՝ գնել անշարժ գույք (տե՛ս գծապատկեր 6):

Գծապատկեր 7

**Եթե ունենայիք 100000 ԱՄՆ դոլար, հետևյալ տարբերակներից
ն՞րը կնախընտրեիք (ճշգրտված)**

Եթե այս հարցը դիտենք դիվերսիֆիկացման տեսանկյունից, ապա պետք է նշենք, որ հարցվողների 25 %-ը տվել է մեկից ավելի պատասխան, հետևաբար նախընտրում է նվազագույնի հասցնել ռիսկերը միաժամանակ մի քանի ակտիվ ձեռք բերելով (տե՛ս գծապատկեր 7):

Այսպիսով, հարցման արդյունքներից կարելի է եզրակացնել, որ ՀՀ քաղաքացիները՝

- առավելապես վստահում են ոսկուն,
- մեծ տարբերություն չեն դնում ՀՀ դրամով և ԱՄՆ դոլարով ավանդ ներդնելու միջև,
- ցանկություն ունեն մասնակցելու համաշխարհային ֆոնդային բորսաների առևտրին և մեծապես հակված են դիվերսիֆիկացիայի:

Չնայած կառուցվածքային գործիքների կիրառման առկա խոչընդոտներին՝ կարծում ենք, որ ՀՀ ֆինանսական շուկայում առաջիկա տարիներին կնկատվի այդ գործիքների հանդեպ հետաքրքրության աճ, և կառուցվածքային գործիքները ներքին ներդրողների ֆինանսական գործիքակազմում կզբաղեցնեն կարևոր տեղ:

Բանալի բառեր – *կառուցվածքային գործիք, առևտրային բանկ, ավանդ, արժույթ, ֆինանսական շուկա, դիվերսիֆիկացիա, ֆոնդային բորսա*

РУБЕН ГЕВОРГЯН, АРЕВ АМБАРЦУМЯН – Оценка спроса на новые банковские инструменты в РА. – Посредством электронного опроса были установлены предпочтения резидентов РА для изучения целесообразности построения структурного продукта, основанного одновременно на золоте и серебре. В статье проанализированы результаты опроса, которые показывают, что население Армении склонно доверять золоту, хотело бы участвовать в торговле на мировых фондовых биржах и стремится к диверсификации.

Ключевые слова: *структурный продукт, коммерческий банк, депозит, валюта, финансовый рынок, диверсификация, фондовая биржа*

RUBEN GEVORGYAN, AREV HAMBARDZUMYAN – The Assessment of the Demand of New Banking Tools in RA. – In the paper the preferences of RA residents towards financial assets were examined via the electronic survey to study the appropriateness of constructing a structured product with two underlying simultaneously: gold and silver. The results of the survey were analyzed in the work, according to which the residents of Armenia are inclined to trust gold, wish to participate in trade on world stock exchanges and are keen to diversification.

Key words: *structured product, commercial bank, deposit, currency, financial market, diversification, stock exchange*

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

1. **ՅՈՒԼԻԱՆԱ ՄԵԼԿՈՒՄՅԱՆ** - սոցիոլոգիական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ սոցիալական աշխատանքի և սոցիալական տեխնոլոգիաների ամբիոնի ասիստենտ
ЮЛИАНА МЕЛКУМЯН – кандидат социологических наук, ассистент кафедры социальной работы и социальных технологий ЕГУ
YULIANA MELKUMYAN – PhD, Assistant Professor of the Chair of Social Work and Social Technologies, YSU
Էլ. փոստ՝ yulianamelkumyan@yahoo.com
2. **ՆՎԱՐԴ ՄԵԼԿՈՆՅԱՆ** – սոցիոլոգիական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ սոցիալական աշխատանքի և սոցիալական տեխնոլոգիաների ամբիոնի դոցենտ
НВАРД МЕЛКОНЯН – кандидат социологических наук, доцент кафедры социальной работы и социальных технологий ЕГУ
NVARD MELKONYAN – PhD, Associate Professor of the Chair of Social Work and Social Technologies, YSU
3. **ՄԱՐԻԱ ԶԱՍԼԱՎՍԿԱՅԱ** – սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, ԵՊՀ կիրառական սոցիոլոգիայի ամբիոնի դոցենտ
МАРИЯ ЗАСЛАВСКАЯ – доктор социологических наук, доцент кафедры прикладной социологии ЕГУ
MARIA ZASLAVSKAYA – Sc. D. in Sociology, Associate Professor of the Chair of Applied Sociology, YSU
Էլ. փոստ՝ zaslavm1@gmail.com
4. **ՎԱՐԴԵՍ ՊՈԳՈՍՅԱՆ** – փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ սոցիոլոգիայի տեսության և պատմության ամբիոնի դոկտորանտ
ВАРДГЕС ПОГОСЯН – кандидат философских наук, докторант кафедры теории и истории социологии ЕГУ
VARDGES POGOSYAN – PhD, Doctoral Candidate of the Chair of Theory and History of Sociology, YSU
Էլ. փոստ՝ vardgues@mail.ru
5. **ՍՈՆԱ ՍԱԳԱԹԵԼՅԱՆ** – սոցիոլոգիական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ սոցիոլոգիայի տեսության և պատմության ամբիոնի ասիստենտ
СОНА САГАТЕЛЯН – кандидат социологических наук, ассистент кафедры теории и истории социологии ЕГУ
SONA SAGHATELYAN – PhD, Assistant Professor of the Chair of Theory and History of Sociology, YSU
6. **ԱՐՄԻՆԵ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ** – ԵՊՀ կիրառական սոցիոլոգիայի ամբիոնի ասպիրանտ
АРМИНЕ ВАРДАНЯН – аспирантка кафедры прикладной социологии ЕГУ
ARMINE VARDANYAN – PhD student of the Chair of Applied Sociology, YSU
Էլ. փոստ՝ armine.va@gmail.com
7. **ՍԱՐԳԻՍ ՂԱՆԹԱՐԶՅԱՆ** – տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ կառավարման և գործարարության ամբիոնի վարիչ
САРКИС КАНТАРДЖЯН – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой управления и бизнеса ЕГУ

SARKIS KHANTARJIAN – Sc. D. in Economics, Professor of the Chair of Management and Business, YSU

8. ՌՈՒԲԵՆ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ – տնտեսագիտության դոկտոր, ԵՊՀ տնտեսագիտության մեջ մաթեմատիկական մոդելավորման ամբիոնի ղեկավար

РУБЕН ГЕВОРГЯН – доктор экономических наук, доцент кафедры математического моделирования в экономике ЕГУ

RUBEN GEVORGYAN – Sc. D. in Economics, Associate Professor of the Chair of Mathematical Modeling in Economics, YSU

Էլ. փոստ՝ ruben_gevorgyan@yahoo.com

9. ԱՐԵՎ ՀԱՄԲԱՐԴՅԱՆ - ԵՊՀ տնտեսագիտության մեջ մաթեմատիկական մոդելավորման ամբիոնի ասպիրանտ

АРЕВ АМБАРЦУМЯН – аспирантка кафедры математического моделирования в экономике ЕГУ

AREV HAMBARDZUMYAN – PhD student of the Chair of Mathematical Modeling in Economics, YSU

Էլ. փոստ՝ arevhambardzumyan@yahoo.com

«ԲԱՆԲԵՐ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱ,
ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՆԴԵՍԻ 2015 Թ. ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱ

<i>Անտոնյան Միրա</i> – Գիտությունը և արվեստը սոցիալական աշխատանքում. հին հարց ժամանակակից հայկական համատեքստում (անգլ.).....	1.64
<i>Եզանյան Ռուբեն</i> – Շրջանակային (ցիրկուլյար) միգրացիայի սահմանման շուրջ.....	2.14
<i>Ջալալսկայա Մարիա</i> – Քանակական մեթոդների դասավանդման առանձնահատկությունները սոցիոլոգիայում (ռուս.).....	3.21
<i>Խաչատրյան Արտակ</i> – Դատողություններ սոցիալական աշխատանքի մեթոդների մասին.....	1.72
<i>Կալինինիկոլա-Մազնուսոն Լիա</i> – Զարգացման խանգարմամբ երեխաներով ընտանիքներում աղքատության կրիտիկական գործոնները (Մոլդովայի և Ուկրաինայի հանրապետություններում իրավիճակի նախըմբռնման փորձ) (անգլ.)	1.42
<i>Հոֆման Կատարինա</i> – Ո՞վ է պատկանում ազգին: Դիսկուրսներ Եվրոպայում միգրացիայի և բազմազանության մասին (անգլ.)	1.19
<i>Ղարաբեշիշյան Մելինե</i> – Վանաձորի կանանց աշխատանքային միգրացիոն հոսքերի առանձնահատկությունները.....	2.20
<i>Մարգույան Յակով, Պոկրովսկայա Նադեժդա</i> – Միգրացիան որպես արդի հասարակության սոցիալական անվտանգության գործոն (անգլ.).....	1.3
<i>Մելքոնյան Նվարդ</i> – Հասարակայնության հետ կապերի առանձնահատկությունները համացանցում կամ PR 2.0	3.14
<i>Մելքունյան Յուլիանա</i> – ՀՀ ավագ դպրոցի աշակերտների մասնագիտական կողմնորոշման մեթոդական խնդիրները.....	3.3
<i>Նավասարդյան Մերի</i> – Գրավոր հաղորդակցության դերը գլոբալացող աշխարհում (անգլ.).....	1.58
<i>Պողոսյան Վարդգես</i> – Քաղաքակրթական մատրիցների հայեցակարգը սոցիալական փոփոխությունների մակրոսոցիոլոգիական վերլուծությունում (ռուս.).....	3.30

<i>Մաղաթեղյան Սոնա</i> – Ֆրեյմերի տեսությունն իբրև կոնֆլիկտի նկարագրման լեզու (ռուս.).....	3.45
<i>Սկաննավիների Կատիա</i> – Նոր սերունդ. երիտասարդ ներգաղթյալները Իտալիայում (անգլ.)	1.30
<i>Վարդանյան Արմինե</i> – Բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների վարկանիշային գնահատման միջազգային համակարգեր (մեթոդաբանական վերլուծություն).....	3.51
<i>Վարդանյան Եվգինե</i> – Տեղական ինքնակառավարման մոդելի ձևավորման գործընթացը Հայաստանի Հանրապետությունում.....	2.3
<i>Վարդումյան Ասոս</i> – Աշխարհայացքային համատեղության խնդիրը հաղորդակցության գործընթացում.....	2.27

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

<i>Պերզյան Ռուբեն, Համբարձումյան Արև</i> – Նոր բանկային գործիքների պահանջարկի գնահատումը ՀՀ-ում	3.73
<i>Խառատյան Ալվարդ, Շադյան Ասպրամ</i> – Եվրասիական տնտեսական միությանը ՀՀ անդամակցելու հնարավոր հետևանքների որոշ քանակական գնահատականներ	2.65
<i>Հովսեփյան Վոլոդյա</i> – Մարդկային կապիտալի զարգացումը և տնտեսական աճը.....	2.57
<i>Ղանթարջյան Մարգիս</i> – Ռիսկերի որոշումը ինովացիոն նախագծերում..	2.52
<i>Ղանթարջյան Մարգիս</i> – Մտավոր սեփականության առանձնահատկությունները և իրացման ձևերը.....	3.65
<i>Մարգարյան Հայկ, Մխիթարյան Ժիրայր, Նահապետյան Սեդրա</i> – Սահմանադրականության հարացույցը. տնտեսագիտական առումները, գնահատման հիմնահարցերը.....	2.36

ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱ
СОЦИОЛОГИЯ
SOCIOLOGY

<i>Յուլիանա Մելքունյան</i> – ՀՀ ավագ դպրոցի աշակերտների մասնագիտական կողմնորոշման մեթոդական խնդիրները.....	3
<i>Юлиана Мелкумян</i> – Методические проблемы профессиональной ориентации учеников старших школ РА	
<i>Yuliana Melkumyan</i> – Methodic Problems of Professional Orientation of High School Pupils in RA	
<i>Նվարդ Մելքոնյան</i> – Հասարակայնության հետ կապերի առանձնահատկությունները համացանցում կամ PR 2.0.....	14
<i>Нвард Мелконян</i> – Особенности связей с общественностью в Интернете, или PR 2.0	
<i>Nvard Melkonyan</i> – The Features of Public Relations on the Internet or PR 2.0	
<i>Մարիա Ջասլավսկայա</i> – Քանակական մեթոդների դասավանդման առանձնահատկությունները սոցիոլոգիայում (ռուս.)	21
<i>Мария Заславская</i> – Особенности преподавания количественных методов в социологии	
<i>Maria Zaslavskaya</i> – The Features of Teaching of Quantitative Methods in Sociology (rus.)	
<i>Վարդգես Պողոսյան</i> – Քաղաքակրթական մատրիցների հայեցակարգը սոցիալական փոփոխությունների մակրոսոցիոլոգիական վերլուծությունում (ռուս.).....	30
<i>Вардгес Погосян</i> – Концепция цивилизационных матриц в макросоциологическом анализе социальных изменений	
<i>Vardges Pogosyan</i> – Concept of Civilizational Matrix in the Macrosociological Analysis of Social Changes (rus.)	
<i>Սոնա Սաղաթելյան</i> – Ֆրեյմերի տեսությունն իբրև կոնֆլիկտի նկարագրման լեզու (ռուս.).....	45
<i>Сона Сагателян</i> – Теория фреймов как язык описания современных конфликтов	
<i>Sona Saghatelyan</i> – Frame Theory as a Language of Conflict Description (rus.)	
<i>Արմինե Վարդանյան</i> – Բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների վարկանիշային գնահատման միջազգային համակարգեր (մեթոդական վերլուծություն).....	51
<i>Армине Варданян</i> – Международные системы рейтинговых оценок высших учебных заведений (методологический анализ)	
<i>Armine Vardanyan</i> – The International Rankings System of Higher Education Institutions (methodological analysis)	

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
ЭКОНОМИКА
ECONOMICS

<i>Մարգիս Ղանթարջյան</i> – Մտավոր սեփականության առանձնահատկությունները և իրացման ձևերը.....	65
<i>Саркис Кантарджян</i> – Особенности интеллектуальной собственности и формы их реализации	
<i>Sarkis Khantardjian</i> – Features of Intellectual Property and Forms of Their Implementation	
<i>Ռուբեն Գևորգյան, Արև Համբարձումյան</i> – Նոր բանկային գործիքների պահանջարկի գնահատումը ՀՀ-ում.....	73
<i>Рубен Геворгян, Арев Амбарцумян</i> – Оценка спроса на новые банковские инструменты в РА	
<i>Ruben Gevorgyan, Arev Hambardzumyan</i> - The Assessment of the Demand of New Banking Tools in RA	
Տեղեկություններ հեղինակների մասին.....	82
Сведения об авторах	
Information about the Authors	
«Բանբեր Երևանի համալսարանի. Սոցիոլոգիա, Տնտեսագիտություն» հանդեսի 2015 թ. բովանդակությունը.....	84
Содержание журнала "Вестник Ереванского университета: Социология, Экономика" за 2015 г.	
The annual contents of the "Bulletin of Yerevan University: Sociology, Economics" in 2015	

Հանդեսը լույս է տեսնում տարեկան երեք անգամ: Հրատարակվում է 2010 թվականից:
Իրավահաջորդն է 1967-2009 թթ. հրատարակված «Բանբեր Երևանի համալսարանի» հանդեսի:
Журнал выходит три раза в год. Издается с 2010 года. Правонаследник издававшегося
в 1967-2009 гг. журнала "Вестник Ереванского университета".
The Bulletin is published thrice a year. It has been published since 2010. It is the successor
of "Bulletin of Yerevani University" published in 1967-2009.

Խմբագրության հասցեն. Երևան, Ալեք Մանուկյան փող., 1, 107
Адрес редакции: Ереван, ул. Алека Манукяна 1, 107
Address: 1, 106, Alek Manoukian str., Yerevan

Հեռ. 060 710 218, 060 710 219

Էլ. փոստ՝ ephbanber@ysu.am
Վայր՝ ysu.am

Վերստուգող սրբագրիչ՝
Контрольный корректор
Proofreader

Գ. Գրիգորյան
Г. Григорян
G. Grigoryan

Համակարգչային ձևավորում՝
Компьютерная верстка
Computer designer

Մ. Աբգարյան
М. Абгарян
M. Abgaryan

Ստորագրված է տպագրության 25. 11. 2015:
Տպարանակ՝ 100: Չափսը՝ 70x108 1/16: Թուղթ՝ օֆսեթ:
Տպագրական 5,5 մամուլ: